

**ტაციტუსის ცნობები საქართველოს
შესახებ**

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XXXI

ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ

1973

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ

СВЕДЕНИЯ ТАЦИТА О ГРУЗИИ

Латинский текст с грузинским переводом издал,
введением и комментариями снабдил

А. Г. Гамкрелидзе

THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE GEORGIAN SSR
FONTES PEREGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

Taciti excerpta ad Georgiam pertinentia

Textum latinum cum versione georgica edidit,
praefatione commentariisque instruxit

Alexander Gamkrelidze

ტაციტუსის ცნობები საქართველოს უესახებ

ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით,
შესავალი ნარკვევითა და კომენტარებითურთ
გამოსცა

ალექსანდრე გამყრელიძემ

K
39150
2

ნაშრომა წარმოადგენს საქართველოს ძველი ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ლათინური წყაროს (ახ. წ. I ს.) პუბლიკაციას გამოკვლევით, ქართული თარგმანითა და კომენტარებით. იგი გათვალისწინებულია საქართველოს ისტორიის შემსწავლელი სამეცნიერო წრეებისა და საერთოდ საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ პირათვის.

მთავარი რედაქცია: რ. კიცნაძე, ნ. ჯანაშია, ს. ყაუხჩიშვილი,
გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია

ლათინური წყაროების სერიის რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი

1-6-1

109-71 აღგ.
M-607

ბაზომცემლობა „მეცნიერება“ 1973

რედაქციისაგან

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა ძვირფას წყაროს წარმოადგენს რომელი ისტორიკოსი ტაციტუსი (Publius Cornelius Tacitus 50—117 წ.წ.) საქართველოს ისტორიისათვის. მისი როგორც „ანალები“, ისე „ისტორიები“ ეხებიან საქართველოს საგარეო და საშინაო ცხოვრებას I—II საუკუნეებში (ფარსმანი, რადამისტი, მითრიდატი...); ტაციტუსის ცნობათა გარეშე საკმაოდ გაძნელებოდა საქართველოს ისტორიის ამ ხანის შესწავლა.

სწორედ ტაციტუსის ეს მნიშვნელობა ჰქონდა მხედველობაში განსვენებულ ალ. გამყრელიძეს, როდესაც ის თავისი გამოკვლევის საგნად ტაციტუსის „ანალებსა“ და „ისტორიებს“ ირჩევდა. მას ეს ნაშრომი თუმცა დამთავრებული ჰქონდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, სტამბაში გადასაცემად ის მაინც ზოგიერთი ხარვეზის შეესვბას მოითხოვდა.

ამ წიგნის სარედაქციო კოლეგიამ ზომები მიიღო ხარვეზების შესავსებად: განსაკუთრებით დიდი შრომა გასწია დოცენტმა ლია კვირიკაშვილმა, რომელმაც ტაციტუსის თხზულებათა ზოგიერთი უთარგმნელად დატოვებული კუბიურები შეავსო და სათანადო რედაქცია გაუქეთა.

ვფიქრობთ, მკითხველი კმაყოფილებას იგრძნობს, როდესაც ხელში მიიღებს ალ. გამყრელიძის მიერ დიდის გულმოდგინებით და ღრმა ფილოლოგიური გამოცდილებით შესრულებულ ნაშრომს.

რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი

ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ

(შესავალი ნარკვევები)

ანტიკური სამყაროს ისტორიოგრაფიის უდიდესი წარმომადგენლის კორნელიუს ტაციტუსის ცნობების შესახებ ძალიან მცირე რამ ვიცით და, რაც ვიცით, ისიც უმთავრესად მისივე თხზულებებიდან და მისი მეგობრის პლინიუს მცირის წერილებიდანაა გამოწველილული. შისი ცნობების ასე თუ ისე მტკიცედ დადგენილ თარიღებად ითვლება შემდეგი ფაქტები. ახ. წ. 78 წ., როგორც მისი თხზულების „აგრიკოლის“ მე-9 თავიდან ჩანს, ცოლად შეირთო გნეუს იულიუს აგრიკოლას, მაშინდელი ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწისა და სარდლის, ასული. 88 წელს მას ვხედავთ პრეტორად და სეკულარულ გართობათა თხუთმეტკაციანი კოლეგიის წევრად (ანალები, XI, 11). 97 თუ 98 წლებში კონსულად ყოფილა (პლინიუს მცირე, წერილები, II, 1,6), 113—116 (თუ 111—112) წლებში კი აზიის პროვინციას გამგებლობდა, როგორც პროკონსული, რაც ერთი წარწერის ცნობით დასტურდება.

თვითონვე აღნიშნავს, „ჩემი სასამსახურო აღზევება დაიწყო ვესპასიანუსის დროს, გრძელდებოდა ტიტუსის დროს, და კიდევ უფრო წინ წაიწია დომიციანუსის დროსო“ (ისტ., I, 1). ყოველივე ამის მიხედვით ასკენიან, რომ დაახლოებით 55—56 წლებში უნდა იყოს დაბადებული. მაგრამ თვით დაბადების ადგილი უცნობია და არა თუ დაბადების ადგილი, მისი praenomen-იც ვერ დაუდგენიათ მკვლევრებს. ხელნაწერი *Mediceus*-ის თანახმად მისი პრენომენი არის „პუბლიუს“, ხოლო V საუკუნის მწერალი აპოლინარის სიდონიუსი და გვიანდელი ხელნაწერები „გაიუსს“ უწოდებენ. შესაძლებლად თვლიან, რომ იქნებ მისი მამა იყო ბელგიის გალიაში პროკურატორად მყოფი ის კორნელიუს ტაციტუსი, რომელსაც პლინიუს უფროსი ახსენებს თავის „ბუნების ისტორიაში“ (VII, 76).

ჩანს, ტაციტუსი წარჩინებული და მდიდარი ოჯახის შვილი ყოფილა, რადგან მას თავისი დროის კვალობაზე შესანიშნავი განათლება აქვს მიღებული, სახელმწიფო მოღვაწეობის სარბიელზე სრული კარინგრა შეუსრულებია და მაღალი წოდების მანდილოსანიც შეუერთავს აღრევე. ამასთანავე აშკარად ემჩნევა არისტოკრატი რომაელის ამპარ-

ტავნობა — მდაბალი კლასის წარმომადგენლებსა და უცხოელთ ქედ-
მაღალი წარჩინებულის თვალით დასცქერის.

ტაციტუსის ღრმა რიტორიკული განათლება აშკარად გამოსქვივის
მის ყველა თხზულებაში და დიდი სახელიც ჰქონია, როგორც ორა-
ტორს (მღრ. პლინიუს მცირეს წერილები, II, 1, 6; II, 11, 17). მისი
ყველაზე ადრინდელი ნაწარმოებიც სწორედ საორატორო ხელოვნებას
შეეხება. „Dialogus de oratoribus“ „დიალოგი ორატორთა შესახებ“
— წარმოადგენს ნაშრომს საორატორო ხელოვნების დაცემის მიზეზთა
შესახებ იმპერიის ხანაში და ციცერონის სტილითაა გამართუ-
ლი. დიალოგის ამბავი თითქოს 74—75 წლებში ხდება, მაგრამ შეთხზვის
თარიღი კი უცნობია. ვარაუდობენ, რომ იგი დომიციანუსის გარდაცვა-
ლებამდე (96 წ.) მაინც ვერ გამოქვეყნდებოდა. ტაციტუსის დანარჩენი
თხზულებანი ისტორიული ხასიათისაა. სანამ თავის დიდ და სახელ-
განთქმულ საისტორიო შრომებს „ისტორიასა“ და „ანალებს“ დაწერ-
და, ორი მომცრო ნაწარმოები კიდევ გამოუქვეყნებია. 98 წელს გამო-
სულად ჩანს „აგრიკოლა“, რომელიც მისი სიმამრის ბიოგრაფიას წარ-
მოადგენს და სახობო იერი აქვს. მასში მნიშვნელოვანი ნაწილი უჭი-
რავს ბრიტანეთის აღწერილობას, სადაც გამგებლად იყო ეს მოღვაწე.

დაახლოებით იმავე ხანებში გამოქვეყნებული „გერმანია“ აღწე-
რილობითი ხასიათისაა და უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ცერმანელთა
უძველესი ისტორიის შესწავლისათვის.

ტაციტუსის უმნიშვნელოვანესი თხზულებებია „ისტორია“ (Histo-
riae), რომელიც, უფრო სწორი იქნება, რომ ქართულად ვთარგმნოთ,
როგორც „ისტორიანი“ და „ანალები“ (Annales).

ისტორია იწყება ახ. წ. 69 წლის 1 იანვრიდან და აღწერილია ამ-
ბები დომიციანუსის სიკვდილამდე (96 წ.), შემდეგ კი აღუწერია ადრი-
ნდელი ხანა — ოქტავიანუს ავგუსტუსის გარდაცვალებიდან 68 წლის მი-
წურულამდე. ზოგიერთი მითითების საფუძველზე დაასკვნიან, რომ
„ისტორია“ შეთხზულია 104—109 წლებში, ხოლო „ანალებში“ უკა-
ნასკნელად 117 წლის ამბებზეა გადაკრული სიტყვა.

„ისტორია“, როგორც ფიქრობენ, 14 წიგნისაგან შედგებოდა,
რომელთაგან ჩვენამდე სრულად მოაღწია მხოლოდ დასაწყისის ოთხმა
წიგნმა და V-ს ნაწილმა. ამ თხზულებაში გადმოცემული უნდა ყოფი-
ლიყო რომის ისტორია გალბას მეორე კონსულობიდან (69 წ. ახ. წ.) დო-
მიციანუსის სიკვდილამდე (96 წ.), მაგრამ მოღწეულ ნაწილში მხოლოდ
69—70 წლების ამბებიღაა შემორჩენილი.

რაც შეეხება „ანალებს“, რომელიც „ისტორიის“ შემდეგ დაიწერა,
იგი მოიცავდა წინარე ხანას — ოქტავიანუს ავგუსტუსის გარდაცვალები-
დან (14 წ. ახ. წ.) 69 წლამდე — ნერონის სიკვდილამდე და მეორე სახე-

ლად ერქვა „ღვთაებრივი ავგუსტუსის გარდაცვალების შემდგომი (ისტორია)“ („Ab excessu divi Augusti“). ტაციტუსმა ალბათ ტიტუს ლივიუსის წაბაძითაც (ლივიუსის ისტორიას ჰქვია — „Ab urbe condita libri“ — „ქალაქის [ე. ი. რომის] დაარსების შემდგომი [ისტორია]“) შეარქვა ეს სახელი და თანაც თითქმის იქიდან იწყებდა თავის ანალებს, სადაც ლივიუსმა შეწყვიტა თხრობა. არც ანალებს მოუღწევია ჩვენამდე სრული სახით, გვაქვს მხოლოდ პირველი 4 წიგნი, V-ს დასაწყისი, VI დასაწყისის გარეშე, რომელნიც თითქმის სრულად შეიცავენ იმპერატორ ტიბერიუსის მეფობის ხანას. შემდეგ მიღწეულია XI—XVI წიგნები, ოღონდ XI-ეს დასაწყისი აკლია, XVI-ეს კი დასასრული. XI და XII წიგნები კლავდიუსის მეფობის ბოლო წლების ამბებს შეიცავს, XIII—XV წიგნები კი ნერონის მეფობისას 66 წლამდე, ე. ი. გვაქვს რომის ისტორია 14—29, 31—37 და 47—66 წლებსა.

ტაციტუსი თითქმის თანამედროვეა მის მიერ აღწერილი ამბებისა, ამასთანავე, როგორც დადასტურებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, იგი ეყრდნობა დიდძალ პირველ წყაროებს (მაგ., სენატის სხდომათა ოქმებს, წარმოთქმულ სიტყვათა დედნებს, სახელმწიფო საბუთებს და სხვ.) და საკმაოდ კრიტიკულადაც ეკიდება მათ.

მიუხედავად იმისა, რომ ტაციტუსის თხრობის ცენტრში მხოლოდ რომია და პროვინციებისა და საგარეო ვითარების ზოგიერთ ამბავს უმეტესწილად გაკვრით ეხება, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის საკმაოდ მნიშვნელოვანი და მოზრდილი პერიოდის მიმართ თითქმის სრულიად მოკლებული ვიქნებოდით ცნობებს, რომ ტაციტუსის ეს ზემოხსენებული თხზულებები არა.

ტაციტუსი გადმოგვცემს რომისა და იმ დროს მძლავრი პართიის ერთმანეთში ჭიდილს და ამ ჭიდილში იბერიისა და სომხეთის მონაწილეობის ამბებს ავგუსტუსის შემდეგდროინდელ ხანაში და განსაკუთრებით კი ნერონის დროს. მისი ცნობები ხელს გვიწყობს ფარდა ავხადოთ რომაელთა ექსპანსიონისტურ, ვერაგულ პოლიტიკას კავკასიასა და დაპყრობილ პროვინციებში.

საგანგებოდ აღსანიშნავია მისი „ისტორიის“ ცნობები ნააზატევიანიკეტის ბელადობით მომხდარი აჯანყების შესახებ, რომელშიაც, ჩანს, მონათა ფართო მასებმა და რომაელთაგან შევიწროებულმა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მცხოვრებმა ქართველმა ტომებმა მიიღეს ძირითადად მონაწილეობა. ტაციტუსის გარდა ამ საინტერესო აჯანყებაზე სხვა არავითარი წყარო არ მოგვეპოვება. ტაციტუსი და მისი შრომები, განსაკუთრებით აღორძინების ხანიდან მოყოლებული, დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ყველა ეპოქაში

და უამრავი გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი მასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

ტაციტუსის ტექსტი გარდა იმისა, რომ ძალიან ფრაგმენტულად არის მოღწეული ჩვენამდე, ისედაც მძიმე მდგომარეობაშია — ყველა მისი თხზულებისათვის ფაქტიურად მხოლოდ თითო სრულფასოვანი ხელნაწერი მოგვეპოვება, დანარჩენები კი მათ პირებს წარმოადგენენ. გასათვალისწინებელია ის საყოველთაოდ აღიარებული ფაქტიც, რომ ძველ ლათინურ ხელნაწერებში საერთოდ უფრო მეტი შეცდომები ჩანს; ვიდრე ძველ ბერძნულებში, რადგან შუასაუკუნეების გადამწერებმა (ძველ ბერძნულ და ლათინურ ხელნაწერთა დიდი უმრავლესობა ამ ხანას ეკუთვნის) გაცილებით უკეთ იცოდნენ ძველი ბერძნული, ვიდრე კლასიკური ლათინური. აგრეთვე სრულიად მოკლებული ვართ საშუალებას გავიგოთ, ჩვენამდე მოღწეული ესა თუ ის ტექსტი დედნის მერამდენე პირს წარმოადგენს.

საერთოდ, როგორც აღნიშნავენ, ამ მხრივ, ასეთი მძიმე ხვედრი ანტიკური ხანის თითქმის არც ერთ დიდ მწერალს არ რეგებია წილად. ამიტომ იყო, რომ მრავალი შეცდომით მოღწეული ტაციტუსის ტექსტი, რომლისადმიც მისი აღმოჩენიდანვე დიდ ინტერესს იჩენდნენ, ბევრი ფილოლოგიური მანიატულაციის ობიექტი გახდა და თანამედროვე გამოცემებში მოთავსებული ტექსტი ფილოლოგთა მრავალი თაობის გულმოდგინე მუშაობის წყალობითაა გამართული, მაგრამ მაინც ჯერ კიდევ ეჭვს იწვევს ზოგი ბუნდოვანი ადგილის ინტერპრეტაცია.

ანალების პირველი 6 წიგნისათვის მხოლოდ ერთი ხელნაწერი არსებობს ე. წ. Codex Mediceus I ანუ Laurentianus, რომელიც ვესტფალიაში აღმოაჩინეს XVI ს-ის დასაწყისში და მიართვეს პაპა ლევ X-ეს — ჯიოვანი მედიჩის, მისი ვარდაცვალების შემდეგ კი მედიჩების ბიბლიოთეკაში მოხვდა. ეს ხელნაწერი IX საუკუნეშია გადაწერილი.

„ანალების“ VII—X და „ისტორიის“ V—XVII წიგნები დაკარგულია. ამ თხზულებათა დანარჩენი ნაწილებიც მხოლოდ ერთი ხელნაწერითაა ცნობილი — Mediceus II, რომელიც, ჩანს, XI საუკუნეზე ძველი არ უნდა იყოს. „გერმანია“ და „დილოგი ორატორებისათვის“ მოღწეულია ორი ხელნაწერით — Leidensis A, რომელსაც აგრეთვე ეწოდება Perizonianus — იმ სწავლულის სახელის მიხედვით, რომელსაც ჰკუთვნებია იგი, და Vaticanus B. ორივენი გადმოუწერიათ ერთი ხელნაწერიდან, რომელიც ახლა დაკარგულია, 1460 წელს კი იტალიაში ჩამოუტანიათ. „აგრიკოლასიკ“ ორი ხელნაწერი არსებობს — ვატიკანის F და Δ, რომლებიც აგრეთვე სხვა დაკარგული ხელნაწერიდანაა გადმოწერილი. დაახლოებით 1490 წელს კი ისიც იტალიაში ყოფილა ჩამოტანილი. ფიქრობენ, რომ ორავე ეს დაკარგული ხელნაწერი იმავე კოდექსის ნაწილებს წარმოადგენდა, რომელსაც Mediceus I ეკუთვნის.

ჩვენი მუშაობის დროს ახლაც იმავე პრინციპებით ვხელმძღვანელობდით, რომლებითაც აქამდე ვვიმუშავია საქართველოს შესახებ უცხო მწერლების თხზულებათაგან ცნობების ამოკრებაზე — ვცდილობდით რაც შეიძლება სრულად გაგვეთვალისწინებინა ჩვენი ქვეყნის შესახებ ცნობები და ამიტომ მნიშვნელოვნად გავწიეთ ის ფარგლები, რომლებითაც შემოზღუდულან აკად. ვ. ლატიშევის ცნობილი კრებულის თანამშრომლები. კერძოდ, მეტი ყურადღება მივაქციეთ ტაციტუსის თხზულებებში საკმაოდ ფართოდ გაშუქებულ მაშინდელი აღმოსავლეთის ამბებს — რომისა და პართიის ურთიერთობას, აგრეთვე სომხეთისათვის დავას.

ლატიშევის ტექსტთან შედარებით, ამ რიგის შემომატებული აღგილებიდან აღსანიშნავია ანალების II წიგნის 56-ე თავში აღწერილი სომხეთის აღწერილობა, მისი პოლიტიკური მდგომარეობა — ორ დიდ სახელმწიფოს, რომსა და პართიას შორის ყოფნა და ამიტომ უთანხმოების მიზეზად გამოსვლა მათ შორის, რომაელთა მიერ იქ პონტოს მეფის პოლემონის ძის ზენონის გამეფება არტაქსიას სახელით (ტ. I, გვ. 71).

უფრო მეტი სისრულით ამოვწერეთ სომხეთისათვის ბრძოლის ამბები 54—55 წელს, რომელიც აღწერილია ანალების XIII წიგნის 6—9 თავებში — ნერონის მზადება პართელთა წინააღმდეგ სალაშქროდ და მისი განკარგულებანი ჯარების გადაყვანის შესახებ აღმოსავლეთის საზღვრებზე. აგრეთვე XIII წიგნის 34—41 თავები, რომელთაგან ლატიშევის კრებულში მხოლოდ ფარსმანის მიერ რადამისტის მოკვლის ეპიზოდია მოყვანილი (XIII, 37). აქ მოთხრობილია 6—9 თავებში შეწყვეტილი აღმოსავლური ამბები არტაქსატას აღებამდე რომელი სარდლის კორბულონის მიერ და საინტერესოა რომაელთა აღმოსავლური პოლიტიკის დახასიათებისა და ჩვენი მეზობელი სომეხი ხალხის ისტორიის გათვალისწინებისათვის.

ამოვწერეთ 60 წელს მომხდარი ამბებიც, რომლებიც უკვე XIV წიგნის 23—26 თავებშია მოთხრობილი და ლატიშევის არა აქვს გადმოცემული. აქ იბერები სახელობითაც არიან მოხსენებულნი — აღნიშნულია, რომ (XIV, 23) კორბულონმა, რომელსაც ლაშქრობის დროს თავდასხმებით აწუხებდნენ მარდები, ქურთების მოდგმის ტომი, იბერიელები შეუსია მათ ქვეყანას, მოაოხრებინა იგი და „სხვისი (გარეშე) სისხლით მტრის თავხედობა დასაჯაო“, დამპყრობლის მედიდურობით დასძინს ტაციტუსი. აქ ერთხელ კიდევ ნათლად ჩანს სხვისი ხელით ნარის გლეჯის ცნობილი რომაული პოლიტიკა.

XV წიგნის 1—17 თავებში გადმოცემულია 62 წლის აღმოსავლური ამბები და XV წ. 24—31 თავებში მოთხრობილია 63 წლის ამბები, სადაც კვლავ რომისა და პართიის ბრძოლაა სომხეთისათვის. მაგრამ

აქ ქართველების შესახებ ცნობები უკვე აღარა გვხვდება და ჯერჯერობით თავი შევიკავებთ ამ ნაწილის გადმოღებისაგან.

ვ. ლატიშევის კრებულში აღმოსავლური ამბები რომ შეკვეცილია და წარმოდგენილი, ეს ორი გარემოებით უნდა აიხსნას: ერთი — რომ მათ განსაკუთრებით სკვით-სარმატთა ისტორიის მასალები უფრო აინტერესებდათ, მეორე კიდევ ალბათ ის, რომ — რუსულად არსებობს ტაციტუსის თხზულებათა სრული თარგმანებიც და დაინტერესებულ პირთ იმითაც შეუძლიათ ისარგებლონო. მაგრამ აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს თარგმანები ხშირად სცოდავს სიზუსტის მხრივ გარეგნული ლიტერატურული გამართულობის ხარჯზე.

გარდა ამისა, რომ ლატიშევის კრებულში მოთავსებულ ცნობებს მიუვმატებ ზოგი რამ, საჭიროდ ვცანით მცირე ნაწილი, ლატიშევის კრებულში მოყვანილი მასალისა ჩვენ არ მოგვეტანა, რადგან იქ ლაპარაკია ჩვენს ქვეყანაზე ტერიტორიულად ძალიან დაშორებულ ამბებზე. ასე მაგალითად, არ მოგვიტანია მოკლე ცნობა II წიგნის 65-ე თავიდან იმის შესახებ, რომ თრაკიის მეფე რესკუპორიძმა ბასტარნებსა და სკვითებთან ომის საბაბით ახალი ქვეითი და ცხენოსანი ჯარით გაიძლიერა თავი. ეს ამბავი დაახლოებით შავი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით კუთხის იქით ხდება და, ჩვენის აზრით, შეიძლება შეველიოთ.

ასევე შორეული და ეპიზოდურია მეორე ცნობაც, რომელიც უყურადღებოდ დაგტოვეთ და ეხება კონსულ გნეიუს ლენტულუსისათვის ახ. წ. II ა. გეტებზე გამარჯვების აღსანიშნავად ტრიუმფის გამართვას. მაგრამ ამასთანავე მოვიყვანეთ ცნობები ბოსფორის მეფის მითრიდატეს შესახებ (XII, 15—21), რომელიც ეწინააღმდეგებოდა რომაელებს და ამბები ეხება შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს — ჩვენს ქვეყანასთან ახლოს მყოფ ადგილებს.

ქართული ტომების ხსენებას პირველად ვხვდებით ტაციტუსის „ანალების“ II წიგნში: პართელების ყოფილ მეფე ვონონს (Vonones), რომელიც კილიკიაში ჰყავდათ შეპყრობილი, უცდია გაქცევა სომხეთში, მერე კი ალბანებთან, ჰენიოხებთან და სკვითებთან გადასვლა (II, 68).

IV წიგნში, იქ, სადაც პროვინციების დასამორჩილებლად ჩაყენებულ რომის ლეგიონების რაოდენობაზეა საუბარი, ნათქვამია, რომ ოთხ ლეგიონს უჭირავს მთელი ტერიტორია სირიიდან მოყოლებული ეფრატამდე იბერთა, ალბანთა და სხვა მეფეთა მეზობლად (accolis), რომელნიც უცხოთა მბრძანებლობისაგან (externa imperia) ჩვენი ძლევამოსილებით (magnitudine nostra) იფარავენ თავსო (IV, 5).

VI წიგნში ჯერ მოყვანილია ცნობა იმპერატორ ტიბერიუსის დაწვევების შესახებ, რომ მან მოინდომა სომხეთის ტახტზე დაეს-

ვა მაშინდელი იბერთა მეფის ფარსმანის ძმა მითრიდატ იბერიელი, რომელიც რომში იმყოფებოდა იმ დროს და შეერიგებინა იგი მისი ძმა ფარსმანისათვის (VI, 32), შემდეგ კი მომდევნო თავებში (VI, 33—36) გადმოცემულია სომხეთის ტახტისათვის ქიშპობა და ბრძოლა რომსა, იბერიასა და პართიას შორის.

საინტერესოა აქ ერთი დეტალი: ფარსმან იბერთა მეფის საქმეში ჩაურევლად და დაუხმარებლად ტიბერიუსს თითქოს არა აქვს ამ წამოწყების წარმატების იმედი. იბერია ამ დროს მომძლავრებული სახელმწიფო ჩანს, რომელიც აქტიურად ებმება საერთაშორისო პოლიტიკურ ასპარეზზე გამართულ კიდილში და, შეიძლება ითქვას, გარკვეულ ხანასა და ფარგლებში წამყვან როლსაც ასრულებს.

VI წიგნის 33-ე თავში მოთხრობილია უკვე საქმის დაწყება: მითრიდატმა ფარსმან იბერთა მეფე შეაგულიანა ხელი შეეწყო მისთვის. იბერები მართლაც დიდი ლაშქრით შეიჭრებიან სომხეთში და ხელთ იგდებენ ქალაქ არტაქსატას (არტაშატს). ამის გაგებაზე პართიის მეფე არტაბანი შურის საძიებლად გზავნის თავის მეორე ვაჟს ოროდს პართელთა ჯარით. ფარსმანი იხმარიებს ალბანებს და სარმატებსაც მოუწოდებს, რომელნიც სწრაფად გადმოჰყავთ კასპიის გზით სომხეთა წინააღმდეგ, პართელების მიერ დაქირავებულთ კი აღარ უშვებენ, რადგან მათთვის ჩაკეტეს გადმოსასვლელები; ერთადერთი გამოსავალი ალბანთა მთასა და ზღვას შორის კი ზაფხულობით გაუვალი იყო, რადგან ზღვა ფარავდა ხოლმეო.

აქ მოხსენებული კასპიის გზის შესახებ დიდი დავაა. ბოლო დროს გამოქვეყნებული შრომის ავტორი ამ საკითხის შესახებ აკადემიკოსი ი. მანანდიანი (О местонахождении Caspia via и Caspiae Portae, Ист. Зап., XXV, 1948, стр. 59) თვლის, რომ ეს კასპიის გზა და კარი იყო კოლხეთიდან სომხეთში გასასვლელი მტკვრის შენაკად აბოცის წყლის გაყოლებით, რაც, ჩვენის აზრით, არ უნდა იყოს მართალი. ტაციტუსი ისე გარკვევით ამბობს აქ სარმატთა ერთი ნაწილის კასპიის გზით შემოშვებისა და მეორე, პართელთა მომხრე, ნაწილისათვის კი გზის ჩაკეტვის შესახებ, და ამასთანავე დარუბანდის (ალბანეთის) გასასვლელსაც ახსენებს, რომ ანაირ აღწერილობაში საეჭვო არ უნდა იყოს ამ კასპიის გზისა და დარიალის გზის იგივეობა; ამ აზრისა იყო ჯერ კიდევ პროფ. ვ. ი. მოლდესტოვი და ბევრი სხვაც, აკად. ი. მანანდიანმა კი კიდევ საკამათო გახდა, ასე რომ საჭირო იქნება კიდევ უფრო ვრცლად დასაბუთება ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებისა.

VI წიგნის მომდევნო, 34-ე თავში აღწერილია პართელთა და იბერიელთა ბრძოლა. პართელთა სარდალი ოროდი თავს იკავებდა ბრძოლისაგან, ფარსმანი კი უტევდა და იწვევდა მტერს საბრძოლველად.

აქ ნათქვამია, რომ პართელთა მთავარი ძალა ცხენოსან ჯარში იყო, მთავრობიან ადგილებში მცხოვრები იბერიელები და ალბანელები კი გასაქმირსა და ამტანობას უფრო შეჩვეულნი იყვნენო. მერე ჩართულია არგონავტთა მითის ის ვერსია, რომლის მიხედვითაც ეს ხალხები თესალიელთა შთამომავლებად არიან გამოცხადებულნი.

საინტერესოა მოწინააღმდეგეთა სარდლების ოროდისა და ფარსმანის სიტყვათა შინაარსი, რომელთაც მოკლედ ვაღმოსცემს ტაციტუსი. ოროდს ულაპარაკნია თავისი ლაშქრის წინაშე პართელთა ბატონობის შესახებ მთელ აღმოსავლეთზე, არშაკიდთა ბრწყინვალეობაზე და ამის საწინააღმდეგოდ მიუთითებია იბერთა მღაბიობაზე (*ignobilem*) და მათ მიერ ნაჭირავეები ჯარის ყოლაზე. ფარსმანი კი მიმართავს თავისიანებს: აქამდე თავისუფალნი ვიყავით პართელთა ბატონობისაგან და რაც უფრო ვეცდებით, მით უფრო დიდ სახელს მოვიპოვებთ გამარჯვებულნი, ხოლო თუ ზურგი ვიბრუნეთ, სირცხვილსა და ხიფათში ჩავცვივდებითო. ამასთანავე მიუთითებს თავისიანების მრისხანე დასტას (*horridam aciem*) და ოქროთი მოსირმულ მედების (პართების) რაზმებს და ამბობს: აქ ვაქცავები არიან, იქ კი ნადავლიო. ერთი სიტყვით, იბერთა მეფე შტკიცედ და ძლიერად გრძნობს თავს და ვაგლახად არავის დაეჩაგვრინება.

შემდეგ თავში (VI, 35) სურათოვნად არის აღწერილი პართელთა ძლევა და ალბანელთა და იბერთაგან მათი ცხენებიდან ჩამოყრა და ტყვევნა; ფარსმანისა და ოროდის ორთა ბრძოლა და ფარსმანისაგან პართელთა სარდლის დაჭრა, რის გამოც ხმის გავარდნა, ოროდის სიკვდილის შესახებ, ამიტომ პართელებმა კიდევ დასთმეს ბრძოლის ასპარეზი.

ამავე წიგნის 36-ე თავში მოთხრობილია პართიის მეფის არტაბანის მთელი თავისი სამეფოს ჯარებით გამოლაშქრება იბერებზე შურის საძიებლად, მაგრამ ტაციტუსი აღნიშნავს, ადგილ-მდებარეობის მცოდნე იბერიელები უკეთ იბრძოდნენო. ამასთანავე რომის სარდალ ვიტელიუსს ხმა დაუგდია, თითქოს მესოპოტამიაში შეჭრას აპირებდა და რომაელებთან მოსალოდნელი ომის საფრთხითაც შეუშინებია. ამიტომ არტაბანი დახსნია იბერიას და სომხეთსაც.

ამის შემდეგ იბერია-სომხეთის საქმეებს ტაციტუსი უბრუნდება კიდევ XI წიგნის მე-8 თავში, რომელშიაც მოთხრობილია, რომ 47 წ. ახ. წ. მითრიდატი, რომელიც სომხეთზე მბრძანებლობდა და რომელიც იმპერატორ გაიუს კალიგულას შეპყრობილი ჰყავდა რომში*, იმპერა-

* კალიგულას მიერ მითრიდატის ტყვედ ყოლის ამბავი რომში, ეტყობა, გადმოცემული ყოფილა „ანალების“ დაკარგულ ნაწილში. მითრიდატის ტყვეობის ამბავს დიონ კასიოსის (LX, 8) და სენეკას (დიალოგთა IX წიგნი, XI, 12) ცნობებიც ადასტურებს.

ტორ კლავდიუსის რჩევით და თავის ძმა ფარსმანის იმედით დაბრუნდა სომხეთს. აღრე ფარსმან იბერთა მეფე თურმე ატყობინებდა კიდეც მას, პართიაში არეულობა არის ტახტის მემკვიდრეთა შორის და ხელსაყრელი დროა სომხეთის კვლავ ხელში ჩასაგდებად. მართლაც მითრიდატმა ისარგებლა ამ ხელსაყრელი შემთხვევით (XI, 9), რომაელთა და იბერთა ჯარების დახმარებით კვლავ დაეპატრონა სომხეთის ტახტს და არც თვით სომხებს-ღა გაუწევიათ დიდი წინააღმდეგობა.

ეტყობა რამდენიმე წელს მშვიდობიანად უმეფია მითრიდატს სომხეთში, მაგრამ XII წიგნის 44-ე თავში ტაციტუსი უკვე გადმოგვცემს სომხეთსა და იბერთა შორის 51 წელს ომის ატეხის ამბავს, რომელიც პართელებსა და რომაელებს შორის აშლილობისა და უთანხმოების მიზეზიც გამხდარა. აქვე ჩართულია პართიის იმდროინდელი მეფის, ფარსმან იბერიელისა, მითრიდატის და ფარსმანის ძის რადამისტის საქმეთა ვითარებანი და ომის ატეხის მიზეზები.

ტაციტუსის თქმით, პართელთა ტომებზე მბრძანებლობდა ვოლოგეზი, ბერძენი ხარკის შვილი და ძმების თანხმობით ჰქონდა მიღებული მეფობა. იბერიელებზე ფარსმანი მეფობდა მამაპაპური უფლებით (*vetusta possessione*), ხოლო სომხები (არმენია) იმისი ძმა მითრიდატს ეპყრა, რომაელთა შემწეობით (*opibus nostris*). ფარსმანს ჰყავდა ვაჟი-შვილი, სახელად რადამისტი (ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს წარმოადგენს ქართული „როდამი“-ს ლათინურ დამახინჯებულ ფორმას, იხ. მისი ქართ. ერის ისტ., ტ. I, მეოთხე გამ., გვ. 170), ლამაზი, თვალტანადი, შესანიშნავი ძალ-ღონის მქონე და მშობლიურ ცოდნა-ხელოვნებაში (*patrias artes*) განსწავლული, რომელსაც მეზობლებში დიდი სახელი (*clara fama*) ჰქონდა გავარდნილი. იგი ისე ცხარედ და ხშირად ჩიოდა, მამაჩემის სიბერის გამო იბერთა სამეფო დამცრობილი რჩებაო, რომ ზრახვებს-ვერა მაღავდა. ამიტომ ძალაუფლების ხელში ჩაგდების მოწადინე ხალხის საყვარელი ჭაბუკით შეფიქრიანებულმა (*metuens*) ხანში შესულმა ფარსმანმა სხვა იმედებისკენ მიმართა მისი გულისყური (*aliam ad spem trahere*) და სომხეთზე მიუთითა; თან გაიხსენა, რომ პართელები რომ გაჰყარეს, მან თვითონ მისცა იგი მითრიდატს. ამასთანავე ურჩია შვილს, ძალის ხმარებას მოერიდო, უკეთესია ხერხიანობა (*dolum*), რათა უეცრად ეძლიოთო. რადამისტი გაემგზავრა ბრძანთან და მართლაც ჩუმიდ მიიმხრო მისი დიდებულები.

აქ გვინდა შევჩერდეთ რადამისტ-მითრიდატის ოჯახებს შორის ნათესაობისა და ურთიერთშორის ქორწინების ფაქტების იმ ანალიზზე, რომელიც აკად. ივ. ჯავახიშვილს აქვს განხილული თავის სამართლის ისტორიაში (წიგნი I, 1928, გვ. 164). გამოჩენილი მეცნიერი, როცა ცოლქმრობისა და ქორწინების წესების შესახებ მსჯელობს საქართველოში, განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს ტაციტუსის ცნობებს

იმის შესახებ, რომ „სამეფო საგვარეულოში მახლობელ ნათესავთა შორის ქორწინება აკრძალული არა ყოფილა და ეს „ენდოგამია“ ალბათ სპარსული მაზდეანობის გავლენის შედეგი უნდა იყოსო“ და რომ ტატიუსის აღნიშნული აქვს იბერთა მეფე ფარსმანის ქალი ცოლად ჰყავდა ინისავე ბიძას მიჰრდატსო (ანალ. XII, 44, 46). ამ საბუთზე ისიც შეგვიძლო დაგვემატებინა, რომ ფარსმანის ძეს რადამისტს კიდევ ცოლად ჰყავდა იმავე მიჰრდატის ასული, ე. ი. თავისი ბიძაშვილი ზენობია. ახლო ნათესავთა შორის ქორწინების მაგალითების შესახებ ცნობები ჩვენი ძველი ისტორიიდან მცირეა და ტატიუსის ცნობა ამ მხრით მნიშვნელოვანია.

ამ ჩვეულების შესახებ ცნობები დაცულია პეტრე იბერის ასურულ-ციხოვრებაში და კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაში (De administrando imperio, c. 45). ივ. ჯავახიშვილი ამასთანავე დასძენს: „მაგრამ ენდოგამია მხოლოდ წარჩინებულ საგვარეულოებში იყო ხოლმე, საერთო მოვლენად იგი არ ყოფილაო“ (გვ. 165).

აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად სისხლით ახლო ნათესაობისა და მოყვრობისა, რადამისტმა ტახტისათვის ძიების საქმეში დიდი ვერაგობა და ცბიერება გამოიჩინა და ამ მიზნის მისაღწევად საკუთარი და დაღისწულებიც არ დაინდო.

ბიძის დიდებულთა მიმხრობის შემდეგ რადამისტი უკვე აშკარად წაუძღვა მამის მიერ მიცემულ ლაშქარს ბიძის წინააღმდეგ (XII, 45), რადგან ფარსმანმა მოიმიზეზა, მე რომ ალბანთა მეფეს ვებრძოდი და მშველელად რომაელთა მოხმობა მინდოდა, შენ დამიშალეო და ახლა სამაგიერო უნდა გადაგიხადო. უეცარი თავდასხმით დამფრთხალი მითრიდატი გორნეასის (ახლანდელი გარნისის) ციხეში შეიკეტა, რომელიც მაგარ ადგილას იდგა და რომაელთა მეციხოვნე ჯარიც იყო შიგ პრეფექტ ცელიუს პოლიონის და ასისთავ კასპერიუსის მეთაურობით. რაკი ძალით ვერ აიღო ციხე, რადამისტმა მოისყიდა ვერცხლმოყვარე პრეფექტი, რომელმაც მოტყუებით დაიყოლია მითრიდატი ზავზე (XII, 46). ტატიუსის ამ ადგილიდან ჩანს, რომ მითრიდატი დაქორწინებული ყოფილა თავისი უფროსი ძმის ფარსმანის ასულზე და თვითონ კიდევ სიმამრად (socer) ეკუთვნოდა რადამისტს.

მშვიდობიანად საქმის მოგვარებით ღბიმედებული მითრიდატი ციხიდან რომ გამოვიდა, რადამისტმა დიდი ალერსით მიიღო და იქვე ახლოს ტყიანში შეიწვია მსხვერპლის შეწირვისა და ღვთაებათა წინაშე სამშვიდობო ხელშეკრულების დასადებად (XII, 47).

აქ მოყვანილია ამბავი, რომ მეფეებს ჩვეულებად აქვთ, ხელშეკრულების დადების დროს გადააჯვარდინონ მარჯვენა ხელები, გადააბან ერთმანეთს ცერები (pollices) და როცა სისხლი მოაწვებათ ძარღვებში, ოდ-

ნავი ჩხვლეტით (*levi ictu*) დაიდნენ მას და მერე ერთმანეთს აულოკავენო. ამ ცერემონიის შესრულების დროს ხელების გადამბმელი კაცი განგებ დაეცა, მოეჭიდა ფეხთ მითრიდატს და ისიც დასცა. მერე სხვებიც წაესიენ, შეიპყრეს და ბორკილი დაადეს. მითრიდატი და მისი ცოლ-შვილი, ე. ი. რადამისტის ბიძა, და და დისწულები, ამ ტანტის მაძიებელმა, პატივმოყვარე კაცმა, ტაციტუსის თქმით, მრავალი მძიმე ტანსაცმლის თავზე დაყრით მოახრჩობინა.

რომის პოლიტიკის დახასიათებისათვის, უცხო ქვეყნების მიმართ, ფრიად საინტერესო და რელიეფურ სურათს იძლევა ტაციტუსი მომდევნო თავში (XII, 48). როცა სირიის მმართველმა უმიდიუს კვადრატუსმა გაიგო მითრიდატის ღალატით გაცემისა და მისი საშეფოს მკვლელობა ხელში გადასვლის ამბავი, თათბირი გამართა, რა ვქნათ, უნდა ვიძიოთ შური თუ არაო. ტაციტუსის თქმით, სახელმწიფოს პატივზე ცოტა ზრუნავს, უმეტესობა თავის ტყავზე ფიქრობსო (*plures tuta disserunt*), და მერე მოაყოლებს რომაელთა თათბირის შემდეგ გამოტანილ დასკვნით გადაწყვეტილებას, რომელიც მტაცებლური, მონათმფლობელური რომის სახელმწიფოს შესანიშნავად გამოთქმულ კრედოს წარმოადგენს: „უცხოთა ყველა ბოროტმოქმედებას სიხარულით უნდა შევევებოთ. ღვარძლის (*odium* — შურის) თესლიც კი უნდა მოვაბნოთ, როგორც ხშირად რომის ხელმწიფენი იმავე სომხეთს წყალობის სახით ბარბაროსებში შფოთის ჩამოსაგდებად გააბოძებდნენ ხოლმე. ჰქონდეს რადამისტს თავისი ხვედრი, ვინაიდან მოძულებული და შერცხვენილი უფრო მეტად ხელსაყრელი იქნება იგი ჩვენთვის, ვიდრე სახელოვნად გაძევებული (*cum gloria depulsus foret*)“ ასე, რომ რომაელები მალე სინდისის ქენჯნის გარეშე შეურიგდნენ ამას და თავისთვის უფრო სასარგებლოდაც მიიჩნიეს. რადამისტთან გავზავნილი ბობოლა რომაელი მოხელეები მხოლოდ საკუთარი ხელის მოთბობაზე ფიქრობენ (XII, 49).

ვოლოგეზმა, პართიის მეფემ, მოინდომა სომხეთის კვლავ უკან დაბრუნება, რათა იგი თავის ძმა ტირიდატისთვის მიეცა. შეიჭრა სომხეთში, გააძევა იბერები და დაიპყრო ქალაქები არტაქსატა და ტიგრანოკერტი. მაგრამ სუსხიანი ზამთრის, სურსათის ნაკლებობისა და დამასუსტებელი სენის (*tabes*) წყალობით ვოლოგეზმა ხელი აიღო განზრახვაზე. დეტოვებულ სომხეთში კვლავ შეიჭრა რადამისტი და სასტიკად გაუსწორდა ქვეშევრდომ სომხებს, როგორც მოღალატეებს და ისინი თუმცა მონობას ჩვეულნი იყვნენო (*quamvis servitio sueti*), მოთმინების ფიალა აღევსოთ, აჯანყდნენ და შემოერთყნენ მეფის სასახლეს (XII, 50).

რადამისტი იძულებული გახდა ცოლითურთ ძლივს გაესწრო მაგრამ ცხენებით ქენების დროს მისი ფეხმძიმე მეუღლე ფეხმძიმე შეიჭრა, ველარ შესძლო სიარული და რათა ვინმეს ხელთ არ ჩაეგარდ-

ნოდა, თვით ქმარმა დაჰკრა ხანჯალი და გადაავდო არაქსში, თვითონ კი საქართველოში მამასთან მოაშურა. ამასობაში მისი სულთმობრძავე ცოლი ზენობია მწყემსებმა იპოვნეს, მოასულიერეს და არტაქსატს მიიყვანეს, იქიდან კი ტირიდატს მიჰგვარეს, რომელმაც თავაზით მიიღო იგი.

XIII წიგნი (XIII, 6) ტაციტუსი გადმოსცემს: 54 წ. დასასრულს გაგრეცლებულა ხმა, რომ პართელები კიდევ შეიჭრენ სომხეთში; რადამისტმა, რომელიც ხშირად ხან ეუფლებოდა ამ სამეფოს, ხან ილტვოდა იქიდან, ახლაც აარიდა თავი ომსო. შემდეგ თავში ლაპარაკია ნერონის მიერ გაცემულ ბრძანებაზე პართელთა წინააღმდეგ გასალაშქრებლად, მაგრამ ვოლოგოზს თავისივე შვილი ამხედრებია, პართელებს უომრად დაუცლიათ სომხეთი (XIII, 7).

ამის შემდეგ, დაახლოებით 58 წელზე ცოტა ადრე, როგორც იმავე წიგნის 37-ე თავშია მოხსენებული, ფარსმანს მოუკვლევინებია თავისი ვაჟი რადამისტი, როგორც თითქოს მოღალატე (*quasi proditore*) და, როგორც ტაციტუსი ამბობს, რათა ჩვენთვის (ე. ი. რომაელებისათვის) ერთგულება დაემტკიცებინათ, ხოლო სომხებისადმი ძველ სიძულვილს (*vetus odium*) კი განაგრძობდაო (*exercebat*). მერე აბოლოებს: მაშინ იყო, რომ რომაელთადმი ყველაზე მეგობრულად განწყობილმა მოსხთა ტომმა სომხეთის მივარდნილი კუთხეები დაარბიაო.

ტაციტუსის თხზულებათა სხვა ადგილებიდან განსაკუთრებით დიდად საყურადღებოა „ისტორიის“ III წიგნი, რომელშიაც გადმოცემულია ანიკეტის აჯანყების ამბავი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ძირითადად ძველი კოლხეთის რაიონში. ეს აჯანყება, როგორც ჩანს, მიმართული იყო რომის დამპყრობელური პოლიტიკის წინააღმდეგ და სოციალური საფუძველიც უნდა ჰქონოდა. ამას ადასტურებს ნაწილობრივ ისიც, რომ აჯანყების ბელადის როლში მონა-ბარბაროსი გვევლინება და არა რომელიმე მეფე ან სატომო ბელადი.

ტაციტუსი მოგვითხრობს (ისტ., III, 47): „უცბად პონტოში იარალი აღმართა ბარბაროსმა მონამ, ოდესმე სამეფო ფლოტის მეთაურმა, ეს იყო ანიკეტი, პოლემონის აზატი, რომელსაც წინათ დიდი გავლენა ჰქონდა (*praepotens*). ხოლო მას შემდეგ, როცა სამეფო პროვინციად გადაიქცა, ცვლილება არ მოსწონდა (*mutationis impatiens*). ვიტელიუსის სახელით მიიმხრო პონტოს გარშემო მცხოვრები ტომები, ნდავლის დაპირებით გადაიბირა აგრეთვე ყველაზე ლატაკნი (*egentissimo*), ანაზად შეიჭრა დიდი გუნდით პონტოს უკიდურეს სანაპიროზე (*extremo orae*) ბერძნების მიერ დაარსებულ ძველთაგან სახელგანთქმულ ქალაქ ტრაპეზუნტში. იქ ამოუღიტა კოპორტა, რომელიც წინათ მეფის შესაწევნად იდგა (*regium auxilium*), მერე მათ რომის მოქალაქეობა უბოძეს და ჩვენებური დროშები და იარაღი მიეცათ, ბერძნული

სიზარმაცე და თავაწყვეტილობა (licentiam) კი შერჩათ. ანიკეტმა ცეცხლი წაუკიდა ფლოტს, აბუჩად ავდება დაუწყო დაცარიელებულ ზღვას, რადგან მუციანუსმა საუკეთესო ლიბურნული ხომალდები და ყველა ჯარისკაცი ბიზანტიონს გადაიყვანა. ამიტომ ბარბაროსები ამპარტანად (contemptim) დაეხეტებოდნენ (vagabantur) სასწრაფოდ გაკეთებული ნაგებობით — სახელად „კამარებით“ და მერე აღწერილია ეს კამარა და ნათქვამია, რომ რკინის და სპილენძის შესაკრავების გარეშეა გაკეთებული; დაბალი გვერდები აქვს, ბრტყელი ძირი. ზღვის აღელვების დროს ფიცრებს უმატებენ სიმალღეში და სახურავივით გადახურავენ. ხმელეთზე მიდგომა კი ორივე მხრიდან შეუძლიაო.

შემდეგ თავში გადმოცემულია (III, 48) ვესპასიანეს (69—79 წწ. ახ. წ.) ღონისძიებანი (ვესპასიანეს დროს მოხდა ხომ ეს აჯანყება) აჯანყების ჩასაქრობად. მას საგანგებოდ ამოუჩრჩევია ლეგიონებიდან რაზმები და მათი მეთაური ნაცადი მეომარი ვირიდიუს გემინუსი. იგი თავს დაესხა დაშლილსა და ნადავლის ძებნით გაფანტულ მტერს და ნაგებში შერეკა. მერე სასწრაფოდ ააგო ლიბურნული ხომალდები და მდინარე ხობოსის შესართავში დაეწია ანიკეტს, რომელსაც სედოხეზთა შეფის ჰფარველობის ქვეშ უშიშრად. მიაჩნდა თავი, რადგან ფულითა და საჩუქრებით მოკავშირეობაზე დაიყოლია. პირველად მეფე ანიკეტს მუქართა და იარაღით იცავდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ლალატის ჯილდოსა და ომს შორის არჩევანი მოსთხოვეს, ბარბაროსებისათვის ჩვეული ვერაგობით შეუთანხმდა ანიკეტის დაღუპვაზე და შეხიზნულები გადასცა. მონათა ომი ასე დამთავრდა.

სედოხეზების სახელით ცნობილი ტომი სხვა წყაროთი არ ვიცით. ფიქრობენ, რომ ეს სანიგების ან სვანკოლხების ტომი უნდა იყოს. აკად. ს. ჯანაშია პირდაპირ სამეგრელოს ამბობს ანიკეტის შეხიზვნის ადგილად, მართლაც მდინარე ხობოსიც ხომ ამ ადგილებში ივულისხმება.

ტაციტუსის, როგორც ძველი საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი პირველხარისხოვანი წყაროს, სრული შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს სხვა მისი წინამორბედი და მომდევნო რომაელი ისტორიკოსების ცნობების გათვალისწინებასაც საქართველოს შესახებ, რომელთა მიმოხილვაზეც საკმაოდ ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება, ოღონდ, რასაკვირველია, მეტ-ნაკლები სისრულით.

ამ თვალსაზრისით ერთ-ერთი პირველთაგანია ოვიდიუსი (ძვ. წ. 43 — ახ. წ. 18), ავგუსტუსის თანამედროვე სახელოვანი პოეტი, რომელმაც თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე გაატარა გადასახლებაში და ჩანს, საერთოდ კარგად იცნობდა შავი ზღვისპირეთს და კერძოდ მის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები

ქართველი ტომების ვითარების შესახებაც საკმაოდ საინტერესო ცნობები მოეპოვება.

ოვიდიუსმა დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დასტოვა, რომელშიაც დიდძალ მითოლოგიურ მასალას იყენებს და ხშირად მისდევს ისეთ ვერსიებს, რომელთა თავდაპირველ წყაროს ჩვენამდე აღარ მოუღწევია. ამ მხრით საინტერესოა შავი ზღვისპირეთის მითების მისებური ინტერპრეტაცია, განსაკუთრებით არგონავტთა და პრომეთევის თქმულებების ზოგი ეპიზოდისა, რომელთა შესახებაც პოეტის სქოლიასტები ზოგიერთ ნაწილში კლასიკური ხანის მწერლობისაგან განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდიან.

არგონავტთა და პრომეთევის მითების ეპიზოდების ოვიდიუსისეული გადმოცემების სრულად დაფასებისათვის საჭიროა ამ საკითხის სპეციალური და გულმოდგინე შესწავლა და მისი ცნობების შეწამება ყველა მასზე აღრინდელი და შემდეგდროინდელ მწერალთა ცნობებთან. ამჟამად მხოლოდ ის შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ განსაკუთრებით არგონავტთა მითის ეპიზოდებს ძალიან ხშირად ეხება და საკმაოდ მოზრდილ ადგილებსაც უთმობს თავის თხზულებებში.

ამ მხრით პირველ ყოვლისა საყურადღებოა „პეროდები“ (გმირთა ქალების წერილები), რომელშიაც კორი წერილის (VI — ჰიპსიპილესი იაზონისადმი და XII — მედეასი იაზონისადმი) უდიდესი ნაწილი სწორედ არგონავტთა მითის ამბებს გადმოსცემს.

ასევე მთელი ეპიზოდია მიძღვნილი არგონავტთა მითისადმი „მეტამორფოზების“ VII წიგნი („იაზონი და მედეა“), რომელშიაც ყურადღებას იპყრობს საკმაოდ თავისებური ცნობა მდინარე ფაზისის შლამიან-ქვიშიანობის შესახებ (ნათქვამია: „მიაღწიეს შლამიანი ფაზისის სწრაფ მდინარესო“), რასაც სტრაბონიც ადასტურებს, მაგრამ აპოლონი როდოსელის „არგონავტიკაში“ კი არ შეინიშნება.

არგონავტთა მითის ეპიზოდებისადმი მიძღვნილი ოვიდიუსის „სეველიანი სიმღერების“ ზოგი ადგილიც, მაგალითად III წიგნის მთელი მე-9 სიმღერა, სადაც მოთხრობილია მედეას ქმის მოკვლის ვერსიაც რომელსაც უკავშირებს თავისი გადასახლების ადგილის — „ტომი“-ს ეტიმოლოგიას.

„პონტოსიდან გამოგზავნილ წერილებში“ არგონავტთა მითს ეხება I წიგნის მე-4 ლექსი; აგრეთვე „ქალენდრის“ III წიგნი (ფრიქსისა და ჰელას ეპიზოდი).

პრომეთევის მითის გადმოცემასთან დაკავშირებით საყურადღებოა პრომეთევის გადასახლების ადგილად კავკასიონის მთის მოხსენიებაც რაც მისი თხზულების „იბის“-ის (სტრ. 291—2) კომენტარიებშია გარმთქმული. ეს ცნობა მნიშვნელოვანია პრომეთევის-ამირანის თქმულ

ზის წარმოშობის ადგილის გარკვევისათვის, ვინაიდან ასეთ მითითებას არც თუ ბევრი ძველი მწერლის თხზულებებში ვხვდებით.

არგონავტთა მითის ადგილებს გაკვრით ეხება „ი ბ ი ს“-შიაც (სტრიქონები 435—442) და საინტერესოა, რომ ამ ადგილის განმარტებისას სქოლიასტს მოჰყავს მედეას მოკლული ძმის სახელად სხვა წყაროებით დაუმოწმებელი სახელი — არპაგი, რომელიც ძველი საქართველოს ზოგიერთი ისტორიული პირის სახელთა დაბოლოებას უფრო უახლოვდება (მდრ. არტავი, საურმაგი და სხვ.). ჩვეულებრივ მედეას ძმის სახელად ძველი მწერლები ასახელებენ აბსირტს, ეგიალიოსს, ფაეტონს და სხვ.

„პონტოსიდან გამოგზავნილ წერილებში“ მოხსენებული არიან ჰენიოხები და აქაელები (IV, 10), როგორც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს მცხოვრებნი, რომელნიც თავიანთი გაბედული თავდასხმებით შიშის ზარს სცემდნენ არა მარტო შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროებს, არამედ ჩრდილოეთის მხარეში მოგზაურ მეზღვაურებსაც. ამავე წერილში ჩამოთვლილია შავ ზღვაში ჩამდინარე მდინარეთა სახელები, მაგალითად, პენიუსი (რომელსაც სანიგთა და პენიოხთა საზღვარზე მომდინარედ თვლიან). ჰიპანისი, ჰალისი, ფაზისი და სხვ.

დიდად საინტერესოა ოვიდიუსის ცნობები ელინისტური კოლონიების იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ. მართალია ეს ცნობები შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ქალაქ-ახალშენებს ეხება, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ბევრი რამ მათ ცხოვრებაში ანალოგიური უნდა ყოფილიყო შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროების მსგავსი ქალაქებისთვისაც, რომელნიც ადგილობრივი ტომებით მჭიდროდ გარემოცულნი ნელ-ნელა ითქვიფებოდნენ მათში როგორც ეთნიკური, ისე კულტურულ-პოლიტიკური მიმართულებით.

ოვიდიუსი ჩივის, რომ მას ბარბაროსთა შორის გადაავიწყდა თავისი დედაენა — ლათინური, რადგან გეტური და სარმატული ისწავლა („სევდიანი სიმღერები“, V, 12); რომ მხოლოდ ცოტასღა შემორჩა ბერძნული ენის მცირეოდენი ცოდნა (იქვე, V, 7); რომ მის გარშემო მხოლოდ თრაკიული და სკვითური ლაპარაკი ისმის და მას ალბათ ახლა გეტურად უფრო შეეძლება ლექსების წერა (იქვე, III, 14); რომ ომის მოყვარულ ტომებით გარშემორტყმულ ქალაქში შიშითა ძრწის იგი (იქვე, III, 11); რომ მართალია ქალაქს ვალავანი არტყია, მაინც ეშინიათ თვით ქალაქის შიგნით მყოფი, ბერძნებთან შერეული, ადგილობრივი მცხოვრებლებისა და რომ „ბარბაროსები“ მათთან სრულიად გაუცალკევებლად ცხოვრობენ და სახლების უმეტესობაც მათ ეკუთვნის (იქვე, V, 10).

ოვიდიუსი გარკვევით აღნიშნავს, რომ იქაურები დიდად არაფრად აგდებენ რომის ძლიერებას და რომ არ ეშინიათ რომის იარაღისა („პონტოსიდან გამოგზავნილი წერილები“, I, 2).

ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ოვიდიუსის „სევდიანი სიმღერები“ ერთი ადგილი (II, 196—200), რომლის წაიკითხვაც სადავოდ არის გამხდარი. მოხსენიებული არიან ხალხები, რომელთაც ძლივს აკადურესი მდინარე დუნაი და დასძენს: მე რომ ვცხოვრობ, ეს ყველაზე უკიდურესი ქვეყანაა, სადაც რომის კანონები ძლივს ბოგინებსო. ჩამოთვლილ ხალხებში იხსენება სიდონები, კოლები და ტიბარენტა ურდოები. ეს ადგილი სპეციალურ ჩაკვირვებას მოითხოვს და ძნელია საკითხის საფუძვლიანად შესწავლის გარეშე ზოგი მეცნიერის მიერ ამ ორი უკანასკნელი ხალხის სახელების ასეთნაირად ამოკითხვას ვერწმუნოთ.

პომპეიუს ტროგუსი (ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნის მოღვაწე, ტიტუს ლივიუსის თანამედროვე) ავტორია 44 წიგნიანი „ფილიპეს ისტორიისა“, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. შემორჩენილია მხოლოდ ზოგიერთი წიგნის მოკლე შინაარსის გადმოცემა შესავალი და მარკუს იულიუს ტინუსის მიერ (ზოგი მკვლევრის აზრით ახ. წ. II ს-ის, ზოგის აზრით III ს-ის მოღვაწე) შემოკლებული ტექსტი.

პომპეიუს ტროგუსის თუნდაც ასეთ მდგომარეობაში მოღწეული ტექსტი განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობისაა სკვითების ისტორიისათვის. სკვითების შესახებ პეროდოტეს მიხედვით ცნობილი ამბების გარდა ტროგუსი გადმოსცემს სხვა ცნობებსაც, რომლებიც უკვე დაკარგული ისტორიული თხზულებებიდან უნდა ჰქონდეს ამოღებული. რაც შეეხება ელინისტურ და შემდეგდროინდელი ამბების აღწერას, ეტყობა, იგი იყენებს ადგილობრივი — მაგ., მაკედონური და პონტოსური — ქრონიკების მასალას.

გარდა სკვითებისა მის თხზულებაში დიდი ადგილი ჰქონია დათმობილი მითრიდატის ომების ამბავს და ამასთანავე არგონავტა მითრეს ეპიზოდებს.

ზოგი სხვა ძველი მწერლის მსგავსად. კავკასიის ხალხთა ეთნარქებს ბერძნულ-რომაული თქმულებების ამბებსა და გმირებს უკავშირებს.

დაკარგულ 37-ე წიგნში ჩვენამდე მოღწეული მოკლე შესავლის მიხედვით ჩანს, მოთხრობილი ყოფილა პონტოსის მეფეთა შთამომავლობის ამბავი, როგორ ერგო ტახტი მითრიდატ ევპატორს და მან რომთან ომის დაწყებამდე როგორ დაიპყრო პონტოსი და პაფლაგონია. აგრეთვე ჩართული ყოფილა ბოსფორისა და, რაც უფრო საინტერესო უნდა იყოს ჩვენთვის, კოლხეთის მეფეთა შთამომავლობისა და მოღვაწეობის ამბები.

იუსტინუსის შემოკლებულ მოთხრობაში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი სკვიტებს და, შეიძლება ითქვას, სკვიტოფილურ ტენდენციასაც იჩენს. მისი გადმოცემით, სკვიტების შთამომავალნი არიან პართიელები და ბაქტრიელები, ხოლო სკვიტთა ცოლების მიერ დაარსებულია ამაზონელთა სახელმწიფო (II, 3). სკვიტების საზღვარი ტროგუსს (და მისი მიხედვით იუსტინუსს) მდინარე ფაზისამდე ჩამოჰყავთ.

აქვეა ნახსენები სკვიტების ნაწილის ჩამოსახლების ამბავი კაპადოკიაში მდინარე თერმოდონტის ნაპირებზე და მერე მათი ეს ამბავი გადანასკვულია ამაზონთა სახელმწიფოს გაჩენასთან.

XII წიგნში მოთხრობილი ყოფილა ალექსანდრე მაკედონელის სარდლის ზოპირონის დამარცხება სკვიტების მიერ. ეს ზოპირონი დასახელებულია, როგორც ალექსანდრე მაკედონელის მიერ დანიშნული გამგებელი პონტოსისა. აქვეა გადმოცემული რომ ალექსანდრემ დაიპყრო ხალხები, რომლებიც კავკასიონის ძირში ცხოვრობენ, მაგრამ ამ კავკასიონის სახელის ქვეშ აქ პინდუკუმისა და პიმალაის მთები იგულისხმება. 32-ე წიგნში ჩართული ყოფილა არგონავტების მითის ის ეპიზოდი, რომელიც ეხება არგონავტებისათვის აეტის მიერ დადევნებულ კოლხთა დასახლებას მედეას ძმის აბსირტის მოკვლის ადგილას და ისტორიული ხალხის მათგან შთამომავლობას.

33-ე წიგნში მითრიდატ ევპატორის ფართო საომარ გეგმებსა და რომაელთა წინააღმდეგ კოალიციების მოწყობის ამბებზეა ლაპარაკი და ხაზგასმულია, რომ იგი რომაელთა წინააღმდეგ აამხედრებს მთელ აღმოსავლეთს. მითრიდატი აღიარებულია ერთადერთ სიკვდილის შვილად, რომელმაც დაიმორჩილა პონტოსი და სკვიტეთი, რომლის გავლა და თვით შიგ შესვლაც კი არავის, შეეძლო უხიფათოდ.

მწერალი აღნიშნავს მითრიდატის სამართლიანობასა და უხვობას და ამბობს, რომ მხოლოდ ის ფლობს არა მარტო მამისეულ სამეფოს, არამედ სხვასაც, მაგალითად, კოლხიდას, ჰაფლაგონიას და ბოსფორს, რომლებიც მოპოვებული აქვს თავისი გულუხვობით.

42-ე წიგნში, სტრაბონის მსგავსად, სომხები — არმენიელები იაზონის თანამგზავრ არმენის შთამომავლებად მიაჩნია და აქვეა ჩართული არგონავტთა მითის მოკლე შინაარსი, რომელშიაც ყურადღებას იქცევს მედეას ძმის სახელად ეგიანეოსის ანუ აიგილეოსის ხსენება, ნაცვლად წვეულებრივ ცნობილი აბსირტისა. სომხეთის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი კაპადოკიიდან კასპიის ზღვამდე აღწევს.

ამავე წიგნშია გადმოცემული; თითქოს ალბანელები იტალიიდან, ალბის მთიდან იყვნენ აქ ჩამოსულნი ჰერაკლესთან ერთად და რომ ალბანელთა მეზობლად ბინადრობენ ამაზონები, რომელთა დედოფალმა ტელესტრიამ დაიყოლია ალექსანდრე მაკედონელი მასთან კავშირი და-

ეჭირა. ამ მაგალითზედაც კარგად ჩანს, რომ პომპეიუს ტროგუსი სხვადასხვა წყაროებით სარგებლობს და უკრიტიკოდაც ეკიდება მათ, რადგან მე-2 წიგნში ამაზონთა ამბავი, ოლონდ სახელის უხსენებლად, საკმაოდ დაწვრილებით აქვს გადმოცემული და თერმოდონტის სანახებში, კაპადოკიაში მცხოვრებლებლად მიაჩნია, რაც უფრო ახლოა ჩვეულებრივ ვავრცელებულ ვერსიასთან.

გ ა ი უ ს ვ ე ლ ე ი უ ს პ ა ტ ე რ კ უ ლ უ ს (ძვ. წ. I ს-ის მეორე ნახევრისა და ახ. წ. I ს. პირველი ნახევრის მოღვაწე) ორწიგნიანი „რომის ისტორია“ ჰქონია დაწერილი, რომლის მხოლოდ ნაწილია მოღწეული. ამ თხზულებაში რომის ისტორია მოყვანილია ახ. წ. I ს-ის 30 წლამდე. პატერკულუსის ისტორიის მეორე წიგნში (II, 40, I) მოკლე, მაგრამ მნიშვნელოვანი ცნობაა გადმოცემული პომპეუსის კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ. მასში ნათქვამია: პომპეუსმა გამარჯვებით განვლო შიდა, ალბანია და იბერია, შემდეგ თავისი ჯარი მიაბრუნა იმ ხალხებისაკენ, რომელნიც პონტოსის მარჯვენა და უკიდურეს ნაწილში ცხოვრობენ — კოლხების, ჰენიოხებისა და აქაელებისაკენ. შემდეგ აღნიშნულია, რომ თავისი შვილის ფარნაკის ღალატით დაიღუპა მითრიდატი. ეს ცნობები სხვა ძველი მწერლების ცნობებს კარგად ეთანხმება.

მ ა რ კ უ ს მ ა ნ ი ლ ი უ ს ი ს სახელით ჩვენამდე მოაღწია ხუთწიგნიანმა პოემამ ასტრონომიის შესახებ. ზოგი მკვლევრის აზრით, ეს პოემა დაწერილი უნდა იყოს ტიბერიუსის დროს (14—37 ახ. წ.). რამდენჯერმე გადაკვრით ახსენებს არგონავტთა თქმულებასთან დაკავშირებულ ამბებს. ერთგან მოხსენებულია (IV, 671...) აზიის ხალხები და ჯველაფრით მდიდარი ქვეყანა, სადაც ოქროიანი მდინარეები დიან და პატიოსანი თვლებით ბრწყინავს პონტოსი, სურნელოვანი ტყეები აფრქვევენ წამლეულის (სუნს). აქ ოქროს საწმისიანი ვერძის ამბავი რეალური ოქროს ძიების საქმესთანაა დაკავშირებული და ხაზი აქვს გასმული პონტოსის (რომელშიაც ეტყობა კოლხეთიც იგულისხმება) ზღაპრულ სიმდიდრეს.

იმავე წიგნში საყურადღებო დეტალია პონტოსელთაგან მზის თაყვანისცემის ამბავი (IV, 755—56): სკვითური შვილდივით მოხრილი ეგჰსინოს პონტოსი თაყვანს გცემს შენ, ფებო, (ე. ი. აპოლონ, მზის ღმერთს ანუ მზეს) ტყუპების ქვეშ (აქ უნდა იგულისხმებოდეს ტყუპების თანავარსკვლავედი ანუ ზოდიაკო მარჩბივი, რომელსაც მაისში უთანასწორდება მზე).

ფრიად საინტერესოა აგრეთვე მეხუთე წიგნში (V, 377) გადმოცემული ცნობა, რომ რომაელებს კვებავს ნუმიდიელთა სანაპირო და ფაზისის ქალები და რომ სურსათი გამოაქვთ იქიდან, საიდანაც უცნობი ზღვით ოქროს საწმისი გამოიტანეს (ე. ი. კოლხეთიდან).

ლ უ ც ი უ ს ა ნ ე უ ს ს ე ნ ე კ ა ს (დაახ. 4 წ. ძვ. წ. — 65 წ. ახ. წ.), ცნობილი ფილოსოფოსის, პოეტისა და სახელმწიფო მოღვაწის თხზულებათგან ჩვენამდე მოაღწია ფილოსოფიური ხასიათის მისმა დიალოგებმა და ტრაქტატებმა, აგრეთვე 9 ტრაგედია. როგორც ფილოსოფიურ, ისე მხატვრულ თხზულებებში იგი უზვად იყენებს მითოლოგიურ მასალას და ამიტომ ჩვენს ქვეყანასთან დაკავშირებულ არგონავტთა და პრომეთევსის მითების ცალკე ეპიზოდები და მათი ანარეკლი ხშირად გვხვდება. ერთი ტრაგედია სულაც შედგება მძღვნილი და მისი სახელიცა ჰქვია. თავის ტრაგედიებში აშკარად ბერძნული მწერლობის გავლენას განიცდის, როგორც დიდი ტრაგიკოსებისა, ისე უფრო გვიანდელი ხანის პოეტებისას, მაგრამ მისი ტრაგედიები დამძიმებულია ფილოსოფიურ-რიტორიკული მსჯელობებით და სასცენო მოქნილობა აკლიათ.

აქა-იქ მის დიალოგებსა და წერილებში თანამედროვე ან წარსული ისტორიული ფაქტების ანარეკლსაც ვხვდებით. დიალოგების IX წიგნში (IX, 11) გადაკვრითაა ნახსენები ტაციტუსის ანალების მიხედვით საკმაოდ კარგად ცნობილი სომეხთა მეფე მითრიდატი, როგორც იმპერატორ გაიუს კალიგულას ამაღლის თუ მცველთა რაზმის წევრი. ეს მიზრიდატი ხომ იბერთა მეფის მითრიდატის ძეა და ფარსმან მეფის ძმა, რომელიც შემდეგ (დაახლოებით 51 წ. ახ. წ.) თავისმავე ძმისწულმა რადამისტმა ჩამოაგდო ტახტიდან, მოაკვლევინა და თვითონ გამეფდა.

დ ი ა ლ ო გ ე ბ ი ს XII წ ი გ ნ შ ი (XII, 7) საინტერესო დეტალი შეინიშნება. იქ ნათქვამია: სკვითეთში და ნადირებისა და შფოთიანი ტომების მთელ იმ მხარეში მოიპოვებიან პონტოსის ნაპირებზე დაფუძნებული აქა ე ლ თ ა სამოქალაქო მოსახლეობანიო. მერე ავტორი დასძენს: ვერც მარადიული ზამთრის სიმკაცრემ და ვერც (ადგილობრივი) მოსახლეობის იქაურ ჰავასავით შემადრწუნებელმა ზნე-ჩვეულებებმა ვერ შეუშალეს ხელი იქ გადასახლების მოსურნეებსო. აგრეთვე ნათქვამია, რომ მილეტმა სხვადასხვა მხარეს 75 ქალაქის მოსახლეობა გააბნიაო.

საჭიროა აქ მოხსენიებული აქაელების საკითხის კარგად ჩაკვირვება და შესწავლა, რა ურთიერთობაშია ეს ცნობა იმ აქაელთა შესახებ მოღწეულ ცნობებთან, რომელნიც ჩვეულებრივ ჰენიოხების ახლოს მობინადრე ქართულ ტომებად იგულისხმებიან და რომელთაც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში უნდა ეცხოვრათ.

რაც შეეხება მილეტის მიერ ასე ბევრი კოლონიის დაარსებას, პლინიუს უფროსი კიდევ მეტს ანგარიშობს (90-მდე); საერთოდ კი გამოკვლევების მიხედვით, ორმოცზე მეტი ახალშენი არ ჩანს შავი ზღვის სანაპიროებზე.

ამავე წიგნში (XII, 10) მწერალი გულისწყრომას გამოთქვამს; ფუფუნებით განებივრებულ ხალხს ნებავეს, რომ ფაზისს იქითა მხრიდან მოტანილით მარაგდებოდნენ მიდიდრული დუქნები. ჩანს ფუფუნებად ითვლებოდა და ალბათ ძვირადაც ფასობდა აქედან გატანილი სასურსათო საქონელი.

მნიშვნელობას არაა მოკლებული თეოფრასტის (372—287 ძვ. წ.) დამოწმებით მოყვანილი ცნობა, რომელსაც „ბუნების შესახებ ნარკვევებში“ გადმოგვცემს სენეკა: პონტოსშიაც ზოგი მდინარე ზაფხულის პერიოდში უფრო წყალუბვი არისო. მაგრამ შემდეგ საკუთარი მსჯელობით დაასკვნის, რომ ზაფხულში თოვლიანი მთებიდან მომდინარე მდინარეები ძალიან არ არიან აღიდებულნი, მათი აღიდება გაზაფხულზე და აღრე გაზაფხულზევე ჩაივლის, რადგან, რაც დასადნობია თოვლი, მაშინვე დნებაო, მერე დასძენს, ფაზისიცა და ბორისთენიც ნილოსივით აღიდებულნი იქნებიან ზაფხულში, რომ ნილოსის აღიდება. ძველი მწერლების ცნობათა თანახმად, მის სათავეებში ზაფხულში თოვლის დნობასთან იყოს დაკავშირებულიო.

ტრაგედიებში აქა-იქ არის გაბნეული ჩვენი ქვეყნის ძველ სინამდვილესთან დაკავშირებული რეალიები, „გაშმაგებულ ჰერკულესში“ საინტერესოა ჰერკულესის ნათქვამი, რომელშიაც არეკლილია პრომეთევის მითის დეტალი. ამ ადგილის მიხედვით პრომეთევის მიჯაჭვის ადგილიდან ნახსენებია „კასპიის კლდეები“, რომელშიაც, ჩანს, იგულისხმება სწორედ კავკასიონის მთები.

კასპიის მთებად რომ კავკასიონის მთები მიაჩნია, დასტურდება სენეკას მეორე ტრაგედიის — „თიესტეს“ — ადგილითაც, რომელშიაც უმდიდრეს მეფეთა შორის მოხსენიებულია აგრეთვე ის, ვინც კასპიის მთიან გზებს უკეტავს მამაც სარმატებს. აქ ცხადია სარმატთა მთიანი გზის, ე. ი. დარიალის გასასვლელის ჩამკეტად იბერიის მეფე უნდა წიგულისხმობთ, რომელიც სხვათა ცნობებითაც დასტურდება, რომ იმ ხანად ძლიერი ხელმწიფე ყოფილა (მითზე დამყარებულ ამ ტრაგედიაში, რასაკვირველია, აქ სენეკას დროინდელი ვითარების ანარეკლი ჩანს).

ტრაგედიაში — „მედეა“ — ძირითადად ცნობილი ვერსიების მიხედვით არის არგონავტთა მითის ეპიზოდები მოყვანილი. ყურადღებას იპყრობს ერთხელ კიდევ ხსენება მარადიული თოვლით დაფარული კავკასიონის კლდეებისა, როგორც პრომეთევის მიჯაჭვის ადგილისა, რომელზედაც „მოსხურებულია პრომეთევის სისხლი“.

ასევე, ოღონდ სიტყვის გადაკვრით, არის დადასტურებული პრომეთევის მიჯაჭვის ადგილად კიდევ კავკასიონი ტრაგედიაში — „ეტეელი ჰერკულესი“ (ტაეპები 1377—78), რომელშიაც ჰერკულესი ამბობს: მე

რომ შემადრწუნებელმა კავკასიონმა შემჯავოს თავისი ბორკილებით და მიმცეს ხარბ ფრინველს საძიძვნად, ჩივილის კვნესა არ ამომხდებოდა პირიდანაო.

კ ვ ი ნ ტ უ ს. კ უ რ ც ი უ ს რ უ ფ უ ს ი ს (დაახლ. I ს-ის შუა ხანებში ახ. წ.) „ალექსანდრე დიდის თავგადასავალი“, რომელიც აღწერილი უნდა იყოს 37—65 წლებში, უფრო — 41 წლის ახლო ხანებში და არა სრული სახითაა ჩვენამდე მოღწეული, წარმოადგენს ელინისტური ზნის მწერლების შრომაზე დაფუძნებულ კომპილაციას; ალექსანდრე მაკედონელის ღვაწლის განდიდების მიზნით ბევრ ზღაპრულ ამბავს შეიცავს და ამ მეფეს ისეთ ლაშქრობებსაც მიაწერს, რომელიც ნამდვილად არ ჩაუტარებია. ამ ტენდენციის გამოა, რომ ალექსანდრე მაკედონელს კავკასიას დალაშქვრინებს და თვით ტანისამდე და სკვითებამდეც მიჰყავს, რაც რასაკვირველია სიმართლეს არ შეეფერება; მაგრამ რადგან თუნდაც ამ ფანტასტიკურ გარემოში ზოგი ქართველი ტომი და მათთან დაკავშირებული ამბები იხსენიება, ამდენად მაინც საინტერესოა ჩვენთვის. VI წიგნში (სულ რუფუსის თხზულება 10 წიგნისაგან შედგებოდა) გადმოცემულია ალექსანდრეს ლაშქრობა ჰირკანიაში და ამასთან დაკავშირებით კასპიის ზღვის მარცხნივ (თუ სამხრეთის მხრიდან ვივარაუდებთ) მცხოვრებლებად მოხსენებული ჰყავს კერკეტები, მოსინები და ხალიბები, ე. ი. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს მცხოვრებნი, მათ შემდეგ კი ლევსკოსირები (ანუ თეთრი სირიელები — ასე უწოდებს ზოგი ძველი მწერალი ჩრდილო კაპადოკიის მცხოვრებთ) და ამაზონები. მერე ნაამბობია (VI, 5, 24—32), ამაზონთა დედოფალმა ტელესტრიამ, რომელიც მბრძანებლობდა მთელ ქვეყნებს კავკასიონის მთასა და მდინარე ფაზისს შორის, როგორ დაიყოლია ალექსანდრე მაკედონელი მასთან შეილის ყოლაზე.

VII წიგნში აღწერილია ალექსანდრეს მიერ 17 დღეში გადალახვა კავკასიონის მთებისა, რომლის სახელის ქვეშ ტავროსის მთებსა და შუა მდეგ ინდოეთის მთებს ჰინდუკუშსა და ჰიმალაის გულისხმობს რუფუსი და ამასთანავე გაკვრით ახსენებს: ამ მთის ერთ კლდეზე, რომელიც ირგვლივ 10 სტადიონია, ხოლო სიმალით — 4, ძველი გადმოცემით პრომეთევსი იყო მიჯაჭვული. აქვე დასძენს, რომ ამ მთების ძირში დააარსა მეფემ კიდევ ერთი ალექსანდრია. როგორც ვხედავთ რუფუსის ცნობები მეტად აბნეულ-დაბნეულია და დიდი არაფერი მეცნიერული ღირებულებისაა.

გ ა ი უ ს პ ლ ი ნ ი უ ს ს ე კ უ ნ დ უ ს ი (23—79 ახ. წ.) ანუ პლინიუს უფროსი ცნობილი რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე, სამხედრო პირი და მწერალია. იგი დაიღუპა ვეზუვის დიდი ამოხეთქვის დროს 79 წ. ახ. წ., როცა ვულკანის ლავამ დაანგრია და დამარხა ქალაქები:

პომპეუმი, პერკულანუმი და სტაბია. პლინიუს უფროსს უწერია ისტორიულ-საბუნებისმეტყველო, გრამატიკული და რიტორიკული ხასიათის თხზულებანი. მათგან ჩვენთვის ყველაზე დიდი მნიშვნელობა აქვს ენციკლოპედიური ხასიათის უზარმაზარ კომპილაციურ ნაშრომს — „ბუნების ისტორიას“, რომლის 37 წიგნმაც ჩვენამდე მოაღწია. ეს ნაშრომი დაფუძნებულია 2000-მდე სხვადასხვა თხზულების 20.000-მდე ამონაწერზე და დიდძალ მასალას შეიცავს. I წიგნი მიძღვნილი აქვს საერთო შესავალსა და წყაროთა მიმოხილვას, II სამყაროს მათემატიკურ-ფიზიკურ აღწერილობას, III—VI — გეოგრაფიასა და ეთნოგრაფიას, VII — ანთროპოლოგიას, VIII—XI — ზოოლოგიას, XII—XXVII — ბოტანიკას, XXVIII — XXXII — სამედიცინო ზოოლოგიას, XXXIII—XXXVII — მინერალოგიას, მეტალურგიას და მათ გამოყენებას ხელოვნებაში.

პლინიუს უფროსი, როგორც ეტყობა, დიდი ნიჭითა და გამჭრიახობით არ გამოირჩეოდა და ხშირად სრულიად უკრიტიკოდ იმეორებს სხვათა ბევრ ზღაპრულ და ძნელად დასაჯერებელ ცნობას, გვხვდება არასწორი ფაქტები და მსჯელობაც, ბევრგან (განსაკუთრებით გეოგრაფიულ ნაწილში) სახელთა უბრალო ჩამოთვლას ჯერდება და არაიშვიათად ერთმანეთის საწინააღმდეგოდაც. რადგან სხვადასხვა წყაროებიდან აქვს ხოლმე სხვადასხვა ცნობა ამოღებული.

მიუხედავად ასეთი ნაკლისა, პლინიუს უფროსის ცნობებს საქართველოს და კავკასიის ძველი ტომების შესახებ უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის და სტრაბონთან და პტოლემეიოსთან ერთად განსაკუთრებით შავიზღვისპირეთის ძველი გეოგრაფიის შესწავლისათვის დიდ სამსახურის გაწევა შეუძლია.

საბედნიეროდ, ბევრ შემთხვევაში, პლინიუს უფროსი თვითონვე მიუთითებს გამოყენებულ წყაროებს და ამით საკმაოდ აადვილებს მის მიერ გადმოცემულ ცნობებში ორიენტაციას. როგორც ეტყობა, ძველი მწერლობის შრომებთან ერთად შავიზღვისპირეთის აღწერისათვის პლინიუსს გამოუყენებია მაშინდელი პერიპლუსები და მეგზურები, როგორც ოფიციალური, სახელმწიფო-სამხედრო საჭიროებისათვის შედგენილი, ისე კერძო პირთა მიერ დაწერილი. განსაკუთრებით ჩანს ეიპსანიუს აგრიპას ცნობილი რუკის კვალი. პლინიუსის ცნობები, როგორც თავის ადგილას აღვნიშნეთ კიდევ, ბევრგან ემთხვევა პომპონიუს მელას ცნობებს და ერთი მხრით ავსებს მათ, მეორე მხრით კი მელას ზოგიერთი ადგილის მიხედვით პლინიუსის ტექსტის შემოწმება-შესწორებაც ხერხდება; ამ უკანასკნელ გარემოებას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ადგილთა და ხალხთა სახელები ძალიან ცუდად არის შემონახული პლინიუსის შრომაში და შესაჯერებელი მასალის ჩვენამდე

არ მოღწევის გამო ფრიად გაძნელებულია მათი სათანადო ამოკითხვის საქმე.

პლინიუს უფროსს თავის „ბუნების ისტორიის“ II წიგნში (II, 173) კასპიისა და შავ ზღვას შორის მანძილად 375 ათასი ნაბიჯი გამოჰყავს ე. ი. დაახლოებით 550 კმ (რომაული სიგრძის საზომი ერთეული ნაბიჯი 1.479 მეტრს უდრის) და ამავე ცნობას იმეორებს VI წიგნშიც (VI, 31), როგორც ეტყობა, ამ მანძილს ვარაუდობს მტკვრის შესართავიდან რიონის შესართავამდე, მაგრამ ცხადია სინამდვილემდე ბევრი აკლია. სხვათა შორის ამ ზღვებს შორის მანძილის ჩვენების საქმეში ძველი მწერლების ცნობები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რაც, ზოგი მკვლევარის დაკვირვებით, იმით არის გამოწვეული, რომ ზოგი ძველი მწერალი კავკასიის ყელის ყველაზე ვიწრო ადგილად აზოვისა და კასპიის ზღვას შორის მოქცეულ მანძილს თვლიდა და ყველა სხვადასხვანაირად ვარაუდობდა.

ამავე წიგნში (II, 224) ნახსენებია, რომ პონტოსში, კორაქსთა ტონის გასწვრივ, ხმელეთიდან 300 სტადიონის მანძილზე (სტადიონი 177 მეტრსა და 40 სმ უდრის) ზღვა განუზომელი სიღრმისაა და რომ ჭერ ფსკერამდე ვერ დაუწვდენიათ საზომი.

III წიგნში სამი ქალაქია მოხსენებული, რომელთა დაარსებაც კოლხებს მიეწერება: ეს ვერსიები მომდინარეობს ელინისტური ხანის მწერლებისაგან (კალიმაქე, აპოლონიოს როდოსელი და სხვ.), რომელნიც არგონავტთა სამშობლოში დაბრუნებისა და კოლხთა მდევრის მარშრუტად შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროსა და მდინარე ისტროსს, ანუ დუნაის, ვარაუდობდნენ.

ერთგან ნათქვამია (III, 129): ისტრიაში მდებარეობს კოლონია პოლა, რომელსაც ახლა Pietas Julia-ს ეძახიან და ოდესღაც კოლხებს დაუარსებიათო. საინტერესოა, რომ კალიმაქეს ცნობაზე დაყრდნობით ამასვე იმეორებს სტრაბონიც (I, 2, 39, და V, I, 9) და თვით კალიმაქეს სიტყვებიც მოჰყავს; ამ ქალაქისათვის ბერძნებს შეეძლოთ ლტოლვილთა ქალაქი დაერქმიათ, თვით თავიანთ ენაზე (ე. ი. კოლხურად) კი „პოლა“ ეწოდებოთ.

დალმაციაში მოხსენებულია (II, 144) ქალაქი ოლიკინიუმი, რომელზედაც ნათქვამია, წინათ კოლხინიუმი ეწოდებოდა და კოლხების დაარსებულიაო; ხოლო ილირიაში (II, 145) ქალაქ ორიკუმს ასახელებს, აგრეთვე კოლხთა მიერ დაარსებულად.

IV წიგნში პლინიუსი გადმოგვცემს ცნობას ერთ დროს მაკედონიის მთელ მსოფლიოზე გაბატონებისა და მაკედონელთა მიერ დაპყრობილი ქვეყნების შესახებ (II, 39), რომელთა შორის მოქცეულია არმენია, იბერია, ალბანია და კაპადოკიაც. როგორც სხვა წყაროთა უმრავ-

ლესობიდან ვიცით, იბერია და ალბანიაში ალექსანდრე მაკედონელსა და მაკედონელთა სარდლებს თითქოს არ ულაშქრიათ. აქვე მოხსენებულია მაკედონელთა მისვლა კავკასიონამდე, მაგრამ ამ კავკასიონში, ზოგი სხვა ძველი მწერლის მსგავსად, ინდოეთის კავკასიონი, ცენტრალური აზიის მთები, ჰინდუკუში და ჰიმალაი უნდა იგულისხმებოდეს.

V წიგნში (V, 97) პლინიუს უფროსი ეხება აზიის მთაგრებილების განლაგებას და ალექსანდრიელი გეოგრაფოსების მიბაძვით მთელ მთათა სისტემებს დაწყებულს ინდოეთის მთებიდან — ჰიმალაიდან და ჰინდუკუშიდან ჩვენს კავკასიონამდე სულ ტავროსის მთების სახელით ნათლავს; მაგრამ ცოტა ქვემოთ (V, 98) აღიარებს, რომ თავის სიგრძეზე ეს მთაგრები მრავალ სხვადასხვა ახალ სახეს იღებდნენ და ჩამოთვლის კიდევ. ესენია: ჯერ იმასი. (ჩამოთვლას ინდოეთის მხრიდან დასავლეთისაკენ აწარმოებს), მერე ემოდოსი, პაროპანისი, კორკიოსი, კამბადი, პარიადი, ხოატრი, ორეგი, ოროანდი, ნიფატი, ტავროსი, კავკასიონი; მერე სარპედონი, კორაკესიოსი, კრაგოსი და კვლავ ტავროსი.

ამ ჩამოთვლილი მთების სახელებიდან პირველ სამს ახლანდელი ჰიმალაის მთებში ვარაუდობენ. პარიადი ანუ პარიადრი მცირე აზიის ტავროსის ჩრდილო აღმოსავლეთი ნაწილის განშტოება უნდა იყოს, ხოლო ხოატრი — იმავე ტავროსის აღმოსავლეთი განშტოება; ნიფატი — ტავროსის განშტოებანია სომხეთში. სარპედონი — კილიკიის სანაპიროზე მყოფ კონცხთან არის გაიგივებული და მერე ეტყობა პლინიუსი მის ახლო მდებარე ტავროსის ნაწილზეც ავრცელებს; კორაკიოსი ტავროსის განშტოებაა — პამფილიასა და დასავლეთ კილიკიაში, კრაგოსი — ლიკიაში.

შემდეგ (V, 99) ჩამოთვლის ამ მთაგრებლებში არსებულ სამი კარის, სამი საუღელტეხილო გადასასვლელის სახელებს: არმენიის, კასპიის და კილიკიის კარებს, რომელთაგან კასპიის კარი ამ ადგილის კომენტატორებს ესმით, როგორც კასპიის ზღვის სამხრეთით მდებარე გადასასვლელი.

ამის შემდეგ აღნიშნავს, რომ მარჯვენა მხრით (კომენტატორთა აზრი გამოდის, თითქოს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ პირმოქცეული კაცის მიხედვით მსჯელობს პლინიუსი, მაგრამ ეს ადგილი, მეტ ჩაკვირვებას მოითხოვს, რადგან ცოტა ზემოთ — V, 97 — მარჯვენა და მარცხენა მხარეები ამ მთების მიმართ აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ პირმოქცეული კაცის მიხედვით აქვს ნავარაუდები თვით ავტორს) მთებს ეწოდება პირკანიისა და კასპიის მთები, ხოლო მარცხნივ — პარიედრი, მოსხების, ამაზონთა, კორაქსთა და სკვითთა მთები, საერთოდ კი ბერძნები კერავნის მთებს ეძახიანო. აქ ჩამოთვლილი მთების სახელებიდან სხვები ასე თუ ისე უდგება საერთოდ კავკასიის სამხრეთით

მდებარე მთიანეთსა და მცირე აზიაში ლოკალიზებას, ეს არ შეიძლება ითქვას კორაქსების მთებზე, რომელიც წყაროთა უმეტესობის ჩვენების თანახმად კავკასიონის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ივარაუდება.

რაც შეეხება კერავნის სახელის მიკუთვნებას ზემოთ ჩამოთვლილი მთაგრეხილების ჯგუფისათვის, უნდა აღინიშნოს, რომ სხვა ავტორები ამ სახელს უფრო ნამდვილ კავკასიონს უკავშირებენ (მაგ. სტრაბონი — II, 4, 1; პტოლემეოსი, გეოგრ. V, 3, 14; პომპ. მელა — I, 109, III, 39).

ქართველი ტომებისა და მათი ძველი ადგილსამყოფელი ადგილების შესახებ ცნობები ძირითადად თავმოყრილია თხზულების VI წიგნში.

შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებ ტომებს მოყოლებით ჩამოთვლის და ზოგან პუნქტებს შორის მანძილებსაც მიუთითებს. ჩამოთვლის დროს ძალიან ძუნწად ორი-სამი სიტყვით: თუ ახასიათებს ზოგ ტომს, გეოგრაფიულ პუნქტს ან კუთხეს; უფრო ხშირად კი სრულიად მშრალ დასახელებას ჯერდება და გარდა სახელისა, არავითარ სხვა მასალას არ იძლევა.

მდინარე თერმოდონტს აქეთ, პლინიუსის გადმოცემით, შემდეგი ტომები ცხოვრობენ და შემდეგი პუნქტები მდებარეობს (VI, 11): კენები, ხალიბები, ქალაქი კატიორა, ტიბარენები, ტანმოხატული მასინები (ე. ი. მოსინები ანუ მოსინიკები), მაკროკეფალები, ქალაქი კერასუნტი, ნავთსადგური კორდულა, ბეხირები, ბუქსერები, შავი მდინარე, მახორონებისა და სიდონების ტომები, მდინარე სიდენი, რომელიც უვლის ქალაქ პოლემონიონს ამსიდან 120.000 ნაბიჯზე (ე. ი. დაახლ. 170 კმ-ზე), შემდეგ მდინარეები იაზონიონი და მელანთიონი და ამსიდან 80.000 ნაბიჯზე ქალაქი ფარნაკეა, ციხე-სიმაგრე და მდინარე ტრიპოლისი, აგრეთვე ფილოკალია, ლივიოპოლისი, მერე ფარნაკეადან 100.000 ნაბიჯზე თავისუფალი ქალაქი ტრაპეზუნტი, უზარმაზარი მთებით შემოზღუდული. მერე აღნიშნავს, რომ მათ გადაღმა არის არმენოხალიბების ტომი (VI, 12) და ღიდი არმენია (სომხეთი) 30.000 ნაბიჯის მანძილზე. ტრაპეზუნტამდე სანაპიროზე მდინარეა პიკსიპესი, იმის იქით კი სან-ჰენიოხთა ტომი. ტრაპეზუნტიდან 140.000 ნაბიჯზე მდინარე აბსაროსია იმავე სახელის ციხე-სიმაგრით შესართავთან. იმ ადგილში მთებს გადაღმა იბერიაა, სანაპიროზე კი — ჰენიოხები, ამპრევტები, ლაზები, მდინარეები აკამპსეონი, ისისი, მოგრუსი, ბათისი, კოლხთა ტომები, ქალაქი მათიუმი, მდინარე ჰერაკლეონი იმავე სახელწოდების კონცხით და პონტოსის ყველაზე სახელგანთქმული მდინარე ფაზისი.

შემდეგ შედარებით უფრო მრავალსიტყვიერად აღწერილია მდ. ფაზისის გარემოებანი, შენაკადები და მის ხეობაში თუ მის ახლოს მდებარე დასახლებული პუნქტები (VI, 13). ნათქვამია, რომ ფაზისის გამოდის მოსხებში, სანაოსნოა მოზრდილი ხომალდებისათვის 38.500 ნაბიჯზე, მერე პატარებისათვის კი უფრო დიდ მანძილზე; გადასასვლელად 120 ხიდი აქვს. მის ნაპირებზე იყო მრავალი ქალაქი, მათგან ყველაზე სახელგანთქმულები — კინდარიდა, კირკეუმი, კიგნოსი და შესართავთან — ფაზისი. მაგრამ ყველაზე სახელგანთქმული იყო ეა, ზღვიდან 15.000 ნაბიჯზე, მდებარე, სადაც ფაზისის სხვადასხვა მხრიდან ერთვის დიდი მდინარეები ჰიპოსი და კიანეოსი. ახლა მხოლოდ სურბიუმი-ლა არის, რომელსაც ეს სახელი იმ მდინარისაგან ჰქვია ფაზისის რომ ერთვის იქ, სადამდეც დიდ ხომალდებს ნაოსნობა შეუძლია. ფაზისის უერთდება სხვა მრავალი სიდიდის შესანიშნავი მდინარე, მათ შორის გლავკოსი. მის შესართავში უსახელო კუნძულებია. აბსაროსიდან 70.000 ნაბიჯზეა. მერე (VI, 14) სხვა მდინარეა — ხარიენტი, სალტიების ტომი, ძველები რომ ფთიროფაგებს ეძახდნენ და სხვა სანები. მდინარე ხობისი კავკასიონიდან სვანებზე ჩამოდის. შემდეგ როანია, კეგრიტიკის მხარეს, მდინარეები სიგანია, თერზოსი, ასტელფოსი, ქრისოროსი, აბსილების ტომი, ციხესიმაგრე სებასტოპოლისი 100.000 ნაბიჯზე ფაზისიდან, სანიკების ტომი, ქალაქი პიგნოსი, მდინარე და ქალაქი პენიუსი; მერე ჰენიონების სახელმრავალი ტომები.

უბრალო თვალის გადავლებითაც კი შეიძლება მიხვედრა, რომ აქ ჩამოთვლილი ტომები და გეოგრაფიული მონაცემები ბევრჯან თავის რიგზე არ არის და შეუსაბამობას აქვს ადგილი. ერთსა და იმავე ტომებს (მაგ., სანებს, ჰენიონებს) ან ერთსა და იგივე ქალაქს (მაგ., კიგნოსს) სხვადასხვა ადგილებში ათავსებს და თავის ასეთ ქცევას არც არაფრით განმარტავს. ასეთი გარემოებანი ნაწილობრივ იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ავტორი ბევრი სხვადასხვა წყაროთი საარგებლობს და მათ ერთმანეთთან შეჯერებაზე კი ნაკლებად ზრუნავს.

მიუხედავად ამ დიდი ნაკლისა, ამ ადგილებშიაც რამდენიმე საინტერესო ცნობას შეიძლება გავსვას ხაზი. აღსანიშნავია, რომ აქ პირველად არიან მოხსენებულნი ლაზები, რომლებიც ტრაპიზონის აღმოსავლეთით იგულისხმებიან ამ ტექსტის მიხედვით.

საყურადღებოა, რომ პლინიუსი გადმოსცემს სომხების ზემოთ ამოწვევას და მათს დაახლოვებას შავი ზღვის სანაპიროსთან (მხოლოდ 30 რომაული მილით-ლა არიან დაშორებულნი ნაპირს), რაც მიუთითებს ზოგი ქართველი ტომის მაგ., ხალიბების ტერიტორიის ნაწილობრივ სომხეთის ფარგლებში მოქცევაზე თუ საერთოდ ხალიბთა შევიწროვებაზე.

ყურადღებას იქცევს ჰენიოხების მრავალსახელიან ტომებზე მითითება და აგრეთვე კრებითად კოლხთა ტომების ხსენება. ძველ მწერალთა ცნობებში ბევრი აღრევის მიზეზები შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპიროს ტომების ჩამოთვლის დროს, უფრო აქ უნდა ვეძიოთ. ერთი და იგივე ტომი, რომელიც ვთქვამთ ჰენიოხთა ან კოლხთა ტომის რომელიმე შტოს წარმოადგენდა, ზოგიერთ მწერალს დამოუკიდებელ ეთნიკურ ერთეულად წარმოუდგენია და ხშირად ამ საფუძველზე მათი ლოკალიზაციის საქმე დიდ ბუნდოვანებას იწვევს. პლინიუსის ეს მითითება კი საშუალებას გვაძლევს უფრო დაკვირვებით შევხედოთ ტომების ადგილსამყოფელთა განსაზღვრის საკითხებს.

საკმაოდ ვრცელ ცნობებს იძლევა პლინიუსი ფაზისის შესახებ, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ჭეშმარიტებას დღაღობს. მას ფაზისის სათავე მოსხებში ჰგონია. ამ მხრით ერთგან სტრაბონიც სცოდავს: სომხეთშიაც კი ჰგონია მას ფაზისის სათავე (გეოგრ., XI, 2, 17). მათი შეცდომა იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ, ეტყობა, მდინარე ყვირილა მიანდრატ ფაზისის ანუ რიონის ზემო ნაწილად. ხიდების ასე დიდ რაოდენობას სტრაბონიც უჭერს, მხარს (გეოგრ., XI, 3, 4). რაც შეეხება ფაზისის ნაპირებზე ძველი სახელგანთქმული ქალაქების ჩამოთვლას (ტინდარიდა, კირკეუმი, კიგნოსი), სხვა წყაროებით არ დასტურდება, გარდა უკანასკნელისა, რომელსაც თვითონვე პლინიუსი მეორე სხვა ადგილას (დაახლოებით იქ, სადაც პომპონიუს მელასა აქვს აღნიშნული) მდებარედ ახსენებს.

ზღაპრული ეას ლოკალიზაციისათვის მნიშვნელოვანია პლინიუსის მიერ მოყვანილი ნიშანდობლივი ცნობაც, მაგრამ მიუხედავად ამ საკითხის არაერთგზის დაყენებისა და მრავალი მოსაზრების გამოთქმისა საბოლოო გადაწყვეტა ჯერ კიდევ არ ხერხდება.

მანძილების აღნიშვნა ზოგ შემთხვევაში სიმართლესთან საკმაოდ ახლოს უნდა იდგეს. ასე ჩანს, მაგ., ციხე-სიმაგრე სებასტოპოლისსა და ფაზისის შორის მანძილის აღნიშვნისას, 100.000 ნაბიჯი ანუ 100 რომაული მილი დაახლოებით 148 კმ-დე გამოდის, რაც თითქმის უახლოვდება ახლანდელ ფოთსა და სუხუმს შორის არსებულ მანძილს და ამით ნაწილობრივ ადასტურებს ფაზისისა და სებასტოპოლისის ლოკალიზაციის შესახებ ბოლო ხანებში განმტკიცებულ აზრს.

ჰეროდოტესთან, სტრაბონთან და პომპონიუს მელასთან ერთად პლინიუსიც ახსენებს ფაზისის ჩრდილოეთის მხარეს ფთიროფაგებს, რომელთაც, მისი თქმით, ახლა სკალტიები ეწოდებათ. ფთიროფაგების გირჩიჭამიებად და არა ტრლიჭამიებად გაგების შესახებ პომპონიუს მელას ცნობასთან დაკავშირებითაც გვქონდა ლაპარაკი. სხვათა შორის ეს აზრი უკვე განმტკიცდა და ბოლო ხანებში შესრულებულ

თარგმანებში უკვე აღარ გამოუყენებიათ ამ სახელის სხვაგვარი ინტერპრეტაცია. პლინიუსის ლათინურ-ინგლისური პარალელური ტექსტის გამომცემელ ჰ. რეკემსაც გირჩივამიებად უთარგმნია ეს სახელი. ტილიჭამიებად ამ სახელის გაგება უფრო სტრაბონთან არის დაკავშირებული, ჰეროდოტეს ტექსტი არც იძლევა საბუთს სტრაბონისეული გაგების სასარგებლოდ.

როგორც ეტყობა, ავტორი ქვემოთ (VI, 15) კიდევ სხვა წყაროს იშველიებს, ნაწილობრივ კვლავ უბრუნდება ზემოთ აღწერილ ტერიტორიის აღწერილობას და დამატებითა და ზოგ შემთხვევაში განსხვავებულ ცნობებს იძლევა. ამ თავში (VI, 15) პლინიუს უფროსი გადმოგვცემს, რომ ზემოთ (VI, 14) აღწერილ ხალხებსა და ტერიტორიას ესაზღვრება მხარე კოლიკა, სადაც კავკასიონის ქედი (აქ უკვე ამ სახელს საკუთრივ კავკასიონის მიმართ უნდა ხმარობდეს) ერთი მხრით ევქსინისა და მეოტიდისაკენ არის დაშვებული, მეორეთი კასპიისა და ჰირკანისის ზღვისაკენ. დანარჩენი ნაპირები უჭირავთ ველურ ხალხებს მელანხლენებს და კორაქსებს კოლხების ქალაქ დიოსკურიით, რომელიც მდინარე ანთემუნტასთან მდებარეობს და ახლა მიყრუებულია, მაგრამ ოდესმე ისე ბრწყინვალე ყოფილა, რომ, ტიმოსთენესის თქმით, იქ სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე 300 ხალხი ჩამოდიოდა და შემდეგაც ჩვენები მოლაპარაკებებს 130 თარჯიმნის მეშვეობით აწარმოებდნენო.

აქ მოყვანილი ცნობები იონიურ ან იონიურიდან მომდინარე წყაროებიდან უნდა ჰქონდეს ამოღებული პლინიუსს, რადგან, მაგ., მელანხლენებს ჰწოდებდნენ იქაური წყაროები ახსენებენ. ამასთანავე დიოსკურიის ხსენებაც წინა თავში მოხსენებული სებასტოპოლისის მაგიერ აქეთკენვე მიგვითითებს. დიოსკურია სებასტოპოლისის აყვავების ხანის აღწერა, რაც ტიმოსთენესის III ს. ძვ. წ. ალექსანდრიელი გეოგრაფოსის მიხედვით მოაქვს, ზოგ მკვლევარს გაზვიადებული ეჩვენება და საამისოდ იმოწმებენ სტრაბონს (გეოგრ. XI, 2, 16), რომელსაც დიოსკურიაში ჩამომსვლელ ხალხთა რიცხვად მხოლოდ 70 აქვს მოყვანილი და, ალბათ ტიმოსთენესის მისამართით დასძენს: ზოგის თქმით, რომელიც სულაც არ დაგიდევნ სიმართლეს, 300 ხალხის წარმომადგენლები ჩამოდიანო. ასეა თუ ისე დიოსკურია ერთ დროს დიდ სავაჭრო-ეკონომიურ ცენტრად წარმოგვიდგება, მაგრამ პლინიუსის დროს უკვე დაცემულ-დაძაბუნებული ჩანს.

შემდეგ პლინიუსს მოყავს (VI, 16) საკმაოდ ცნობილი ვერსია ლეგენდისა ამ ქალქის დაარსების შესახებ კასტორისა და პოლუქსის მეეტლეთა მიერ და დასკვნის: თითქმის დადასტურებულად უნდა ითქვას, რომ მათგან არის წარმოშობილი ჰენიოხთა ტომიო. ამ ვერსიის საფუძველი უნდა ვეძიოთ მეეტლეთა ბერძნულ სახელში.

დიოსკურიის შემდეგ ასახელებს ქალაქ ჰერაკლეონს, როგორც მისგან (ამ ადგილას დიოსკურიის მაგიერ ისევ სევასტოპოლისს ასხენებს) 70.000 ნაბიჯზე მდებარეს. ეს ჰერაკლეონი ჩრდილოეთის მხარეს იგულისხმება და არ უდგება ცოტა ზემოთ (VI, 12) ფაზისის სიახლოვეს მოხსენებულ ჰერაკლეონის სახელის მქონე მდინარისა და კონცხის ლოკალიზაციას.

ამ მიდამოებში მცხოვრებლებად თვლის პლინიუსი აქაელებს, მარდებს, კერკეტებს, მათ იქით სერებს და კეფალოტომებს. ეს ორი უკანასკნელი ტომი სხვა წყაროებში არ ჩანან. კეფალოტომების სახელი კომენტატორებს შერქმეულ სახელად მიაჩნიათ რომელიღაც მოყაჩაღე ტომისათვის, რადგან სიტყვა-სიტყვით „თავიკვეთიებს“, „თავების მომჭრელებს“ უნდა ნიშნავდეს თითქოს.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი სერების სახელს სარმატ-სირმატების სახელს უკავშირებს და „დაახლოებით სოჭ-გაგრისა და ბიჭვინთის შუამდებარე მიწა-წყლის მფლობელად“ გულისხმობს (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელ აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950, გვ. 104).

აქვეა ნახსენები უმდიდრესი ქალაქი პიტიუნტი (ე. ი. ბიჭვინთა), როგორც ჰენიოხებისაგან გაძარცული. მის გაძარცვას ზოგი მკვლევარი ახ. წ. I ს-ის პირველ ნახევარში ვარაუდობს.

ფრიად საინტერესოდ იყენებს პლინიუს უფროსის ცნობას (VI, 20) ტანაისის ანუ მდ. დონის სკვითური სახელის „სინ“-ის შესახებ აკად. ივ. ჯავახიშვილი (იხ. მისი ზემოხსენებული წიგნი, გვ. 110—11), რომელიც ამას წყალის აღმნიშვნელ კუმუხურ-ლეკურ „სინ“-ს სხვა კავკასიური ფენების მონაცემებს უკავშირებს, „სინოპი“-ს ანუ „სინოპე“-ს შემადგენელ ნაწილად ვარაუდობს და ამ ქალაქის სახელს განმარტავს როგორც „წყლის-პირს“.

ამავე წიგნის 26-ე თავში (VI, 26) პლინიუსი უკვე აღმოსავლეთ საქართველოს გეოგრაფიის საკითხებს ეხება. თავდაპირველად მდინარე მტკვრისა და არაქსის დინების შესახებ ლაპარაკობს. მისი გადმოცემით მტკვარი გამოდის ჰენიოხთა მთებში, რომელთაც ზოგი კარაქსთა მთებს უწოდებს, არაქსი კი იმავე მთიდან, საიდანაც ეფფრატიო.

ჰენიოხთა ანუ კარაქსთა მთებად ჩვეულებრივ იგულისხმება კავკასიონის დასავლეთი ნაწილი, დაახლოებით ახლანდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გასწვრივ მდებარე, საიდანაც მდინარე არაქსი ანუ კოდორი გამოდის და რომელსაც კარაქსთა ტომის ტერიტორია ეკვროდა. მასასადამე მტკვრის სათავეს შესახებ ეს ცნობა რაღაც გაუგებრობაზე აქვს დაფუძნებული ჩვენს ავტორს. ზოგი მკვლევარის აზრით, პლინიუსის ამ აღწერილობას მტკვრის სათავედ მდინარე

ლიახვი თუ შეესაბამებოდა, მაგრამ საეკვოა, რომ მართლაც ეს ქონოდა მხედველობაში მწერალს, რადგან კარაქსთა მთების სახელი აქამდეც თითქოს არ მისწვდებოდა.

მტკვრიდან მოყოლებულ მთელ ველზე, პლინიუსის თქმით (IV, 29), ჯერ ალბანთა ტომები სახლობენ, შემდეგ კი — იბერებისა, რომლებსაც ერთმანეთისაგან ყოფს მდინარე ოკაზანი, ანუ ზოგი ხელნაწერის წაკითხვით — ალაზანი, კავკასიონის მთებიდან რომ ჩამოდის და მტკვარს ერთვის; ე. ი. საკმაოდ ბეჯითად შეიძლება ითქვას, რომ ეს თანამედროვე მდინარე ალაზანია.

ალბანიის მთავარ ქალაქად დასახელებულია კაბალაკა, ხოლო იბერიის — ჰერმასტუსი მდინარის პირად, რომელიც არმაზს ანუ არმაზციხეს უნდა შეესაბამებოდეს, მით უფრო, რომ ერთ-ერთი ხელნაწერის წაკითხვა კიდევ უფრო უახლოვდება მის ქართულ გამოთქმას — და უდგება სტრაბონის მიერ აღნიშნულ არმოზიკის ადგილმდებარეობასაც (გეოგრ., XI, 3, 5).

მერე პლინიუსი ახსენებს პარიპედროსის მთებამდე მდებარე თასიეს და თრიარეს მხარეებს (თრიარეს მხარეში საკმაოდ დაბეჯითებით შეიძლება თრიალეთი ვიგულისხმოთ). მათ იქით კი კოლხიდის უდაბნოებს, რომლებშიაც კერავნის მთების მხარეს არმენოხალიბები ცხოვრობენ და მოსხების მიწებია მდინარე იბერამდე, რომელიც მტკვარს ერთვისო. ქვემოთ საკასანები და მერე მაკერონები ჰყავს მოხსენიებული მდინარე აბსაროსამდე.

როგორც ვხედავთ, პლინიუსი, სხვა წყაროს მიხედვით, ახლა უკვე აღმოსავლეთიდან გადმოდის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტომებში. მდინარე იბერი, ზოგის ვარაუდით, ფოცხოვი უნდა იყოს. რაც შეეხება მაკერონებს, კომენტატორებს ეს სახელი მახორონების თუ მელანხლენების ბადად მიაჩნიათ, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ძველ მაკერონებს რომ დავუახლოვოთ, უფრო სწორი იქნებოდა.

ფრიად საინტერესოა პლინიუს უფროსის მიერ გადმოცემული ცნობები კავკასიის კარის შესახებ, რომელიც აღწერილობის მიხედვით დარიალის გასასვლელი უნდა იყოს (VI, 30). ამ კარს ძველი მწერლები სხვადასხვა სახელს ეძახდნენ, მაგალითად პტოლემეიოსი თავის გეოგრაფიის სახელმძღვანელოში სარმატთა კარს უწოდებს (გეოგრ., V, 8, 11). ზოგი მწერალი კასპიის კარსაც არქმევდა, ამიტომაც, რომ პლინიუსი ამ ადგილას საგანგებოდ ჩერდება ამ საკითხზე და აღნიშნავს, რომ ბევრი შეცდომით უწოდებს ამ კარს კასპიის კარსაო. კასპიის კარის სახელით, როგორც ზემოთაც ითქვა, ჩვეულებრივ კასპიის ზღვის სამხრეთით მდებარე გასასვლელი იგულისხმებოდა (მიდიიდან პირკანიასა და პართიასში) და ზოგჯერ დარუბანდის გასასვლელსაც ამ სახელით იხსე

ნიებდნენ. ტაციტუსის მიერ ნახსენები კასპიის კარისა (ისტ., 1, 6) და კასპიის გზის (ანალ., VI, 33) ლოკალიზაცია ჯერაც ნაწილობრივ სადავოდ ითვლება თვით ტაციტუსის ტექსტის ამ ადგილის ბუნდოვანების გამო.

ამ კავკასიის კარის ანუ დარხალის აღწერილობაში პლინიუსი ამბობს, რომ იგი წარმოშობილია მთათა შუა გააბობით (ხეობას გულისხმობს) და რომ თვით გამოსასვლელი გადაკეტილია რკინით შეჭედული ქვებით. მისი თქმით, ხეობაში დის საძაგელი სუნის მქონე მდინარე, კარის აქეთა მხარეს კედელზე კი მდებარეობს ციხე-სიმაგრე კუმანია, რომელიც აგებულია ურიცხვი ტომების გადასვლის დასაბრკოლებლად და დასძენს: ამ ადგილას, სწორედ იბერიის ქალაქ ჰერმატუსის გასწვრივ, კარით არის გაყოფილი სამყაროს ნაწილები.

აქვე პლინიუს უფროსი გვაწვდის საინტერესო ცნობას, როგორც ჩანს. სვანების მიერ ოქროს მოპოვების შესახებ. იგი წერს: კავკასიის კარიდან აქეთ, გუსდინთა მთებში, ვალები და სუავეები ცხოვრობენ, მოუხეშავი ტომები, მაგრამ ოქროს მადანს კი თხრიანო. აღსანიშნავია, რომ ზოგი მკვლევარი ამ ადგილას მოხსენიებულ სუავეებს თითქოს სერბებთან აიგივებს, ვალები კი პტოლემეის მიხედვით სალდაც ვოლგასა და კავკასიონს შორის ივარაუდება. მაგრამ სუავეების ორი სხვა წაკითხვა და ის გარემოება, რომ ისინი ჰენიოხების მეზობლად იხსენიებიან (აქვე მოაყოლებს: „მათ შემდეგ — ე. ი. ვალებისა და სუავეების შემდეგ — თვით პონტოსამდე ჯერ ჰენიოხთა მრავალი ტომია, მერე კი აქაელთა“) და ოქროს მოპოვებელნი არიან, სვანების სასარგებლოდ სწყვეტს საკითხს; მით უმეტეს ამასვე უჭერს მხარს სტრაბონის მსგავსი კონტექსტიც (გეოგრა., XI, 2, 12) სვანების შესახებ. ამ თავს (VI, 30) პლინიუსი ამთავრებს შემდეგი სიტყვებით: „ასეთია ქვეყნიერების ეს ერთი ყველაზე სახელგანთქმული კუთხეთაგანი“. ამის შემდეგ გადადის (VI, 31) პონტოსსა და კასპიის ზღვას შორის არსებული მანძილის შესახებ სხვადასხვა მწერალთა ცნობების მიმოხილვაზე, რაზედაც შემოთავაზებდა გვექონდა საუბარი და ბოლოს აღნიშნავს: კავკასიის კარიდან პონტოსამდე თითქმის დადასტურებულია, რომ 200.000 ნაბიჯიაო, რაც დაახლოებით 300 კმ-დე მანძილი გამოდის.

კავკასიონს გადაღმა სკვითების, კიმერიელების და კისიანტების გვერდით იხსენიებიან (VI, 35) გეორგები და ამაზონთა ტომი და ბოლოს ნათქვამია ამაზონთა ტომზე: ეს ტომი კასპიისა და პირქანის ზღვამდე ცხოვრობსო. ამაზონთა ამ ადგილებში მოთავსების ვერსია ელინისტურ ხანას უფრო ეკუთვნის. რაც შეეხება გეორგებს, რომელიც, მკვლევართა აზრით, შემდეგში ქართველთა საერთო სახელად იკიდებს ფეხს, გეორგილების სახით პომპონიუს მელას თხზულება-

შიაც (I, 13) ვხვდებით და იმასთან დაკავშირებითაც გვქონდა ნაწილობრივ საუბარი ამ საკითხზე.

როგორც სჩვევია, პლინიუს უფროსი ერთხელ კიდევ უბრუნდება, ალბათ კიდევ სხვა წყაროს მიხედვით, კასპიის ზღვისა და მისი სანაპიროების ახლოს მცხოვრები ხალხების აღწერას და სხვა ხალხებთან ერთად აღნიშნავს, რომ კასპიის ზღვის დასავლეთ ნაპირი უჭირავთ სკვითების ხალხს უდინებს, შემდეგ კი სანაპიროზე ალბანები არიან, როგორც ამბობენ, იაზონის შთამომავალი. უდინები უდების სახით პტოლემეაიოსის თხზულებაშიც გვხვდება (V, 8, 17—25) დაახლოებით ამავე ადგილებში. კახეთის აღმოსავლეთ კუთხეში ჩამოსახლებული ახლანდელი უდები ამ უდების ნაშთად შეიძლება ვივარაუდოთ.

ალბანთა ტომის შესახებ ნათქვამია (VI, 39), რომ იგი მოდებულა კავკასიის მთებს და აღწევს მდინარე მტკვარს, რომელიც სომხეთისა და იბერიის საზღვარს წარმოადგენსო, მაგრამ ეს უკანასკნელი ცნობა მტკვრის სამხრეთ-საქართველოს საზღვრების შესახებ ვერ პოულობს მხარდაჭერას სხვა წყაროებში. პირიქით, სტრაბონის მიხედვით (გეოგრა., XI, 3, 2) გამოდის, რომ მტკვრის ორივე მხარე ამ მიდამოებში (ალბანია-იბერია-სომხეთის შესაყარში) იბერიას ეკუთვნოდა.

ალბანიაზე ჩამომდინარე მდინარეებად დასახელებული არიან (იქვე) კაზუსი, ალბანუსი და მერე კამბისი (კავკასიონის მთებში გამოსული); შემდეგ ნახსენებია კიროსი (მტკვარი), როგორც ზემოთ ითქვა, კარაქსთა მთებიდან მომდინარეო.

ცოტა ქვემოთ (VI, 40) პლინიუსი კვლავ იმეორებს ზემოთ (VI, 30) გამოთქმულ მოსაზრებას კავკასიის კარისა და კასპიის კარის სახელთა ერთმანეთთან დამოკიდებულების შესახებ და აღნიშნავს: აქ უნდა შევასწოროთ ბევრის შეცდომა, თვით იმათიც, ვინც ბოლო ხანებში მონაწილეობდნენ კორბულონის (პართიელთა წინააღმდეგ მებრძოლი რომელი სარდალი ნერონის დროს, დაახლ. 57 წელს ულაშქრია ამ ადგილებში) ლაშქრობაში სომხეთს. ისინი კასპიის კარს უწოდებენ იბერიაში არსებულ იმ კარს, რომელსაც, როგორც ვთქვით, კავკასიის კარი ეწოდება; ეს სახელი წერია იქიდან გამოგზავნილ რუკებზედაცო. მერე დასძენს: ნერონის მუქარა კასპიის კარის ჩაკეტვის შესახებ ნამდვილ კასპიის კარს კი არ შეეხებოდა, იმ კარს გულისხმობდა, რომელიც იბერიიდან სარმატებში გადისო.

ამავე (მეექვსე) წიგნში ფრიად საყურადღებოა ინდოეთის სავაჭრო გზის აღწერა, რომელიც მნიშვნელოვან ცნობას წარმოადგენს ძველ საერთაშორისო ეკონომიური ურთიერთობის შესწავლისათვის. ვარონის (116—27 ძვ. წ.) ცნობაზე დაყრდნობით, პლინიუსი გადმოგვცემს (VI, 52): პომპეუსის ლაშქრობის დროს გამოიჩინა, რომ ინდოეთიდან

შვიდ დღეში შეიძლება ჩამოსვლა ბაქტრიაში, მდინარე ბაქტრისთან, რომელიც მდინარე ოქსის (ე. ი. ამუ-დარიას) ერთვის; ამ მდინარიდან კი კასპიის ზღვით მდინარე კიროსამდე (მტკვრამდე) მიისვლება და რომ ინდოეთის სავაჭრო საქონელი ხუთ დღეზე არა უმეტეს დროში ხმელეთის გზით პონტოსში, ფაზისს, ჩაიტანება.

VII წიგნში მითრიდატ ევპატორის შესახებ ნათქვამია (VII, 88): ოცდამეორე ტომის მეფე იყო, ამდენივე ენაზე სჯითა სამართალს და კრებაში ყველა ტომის წევრს უთარჯიმნოდ მიმართავდაო. ამასვე იმეორებს პლინიუსი XXV წიგნი (XXV, 6): დანამდვილებით არის ცნობილი, რომ მითრიდატი სიკვდილის ერთადერთი შვილი იყო, რომელიც 22 ენაზე ლაპარაკობდა და რომ მისი 56 წლიანი მეფობის განმავლობაში თავისი ქვეშევრდომი ტომების არც ერთ კაცს არ დალაპარაკებია თარჯიმნის მეშვეობითო.

XXI წიგნში (XXI, 77) ყურადღებას იპყრობს ქსენოფონტის ანაბაზისის მიხედვითაც ცნობილი მაკრონების მათრობელა თავლის ამბავი (ანაბ., IV, 8, 20). პლინიუსი აქ გადმოგვცემს, რომ პონტოსში სანების (ყოფილი მაკრონების) ტომში მოიპოვება სხვა ჯურის თავლი, რომელსაც გამაგიჟებელს ეძახიან შეშლილობის გამოწვევის გამო და ფიქრობენ, რომ ეს თავლი ამოწოვილია როდოდენდრონის ყვავილიდან, რომელიც უხვად არის ტყეებშიო. მერე დასძენს ძველი ქართველი ტომების ეკონომიური ისტორიისათვის საინტერესო დეტალს: ეს ტომი (ე. ი. სანები) რომაელებს ხარკად ცვილს კი მოართმევს, მაგრამ თავლით, მისი მწყინარობის გამო, არ ვაჭრობსო. იმავე წიგნის 83-ე თავში პირველხარისხოვან პუნიურ ცვილთან ყველაზე ახლო მდგომად თვლის მუქი ყვითელი ფერის თავლის სუნიან, სუფთა პონტოსურ ცვილს და უკვირს თვით თავლის შხამიანობა. პონტოსური თავლის შხამიანობის შესახებ სტრაბონიც ლაპარაკობს (გეოგრ., XI, 2, 17). ცხადია მეფუტკერობა ქართველთა ამ ტომში ისე განვითარებული და მაღალ საფეხურზე მდგომი ყოფილა, რომ მისი პროდუქტი ცვილი საერთაშორისო ვაჭრობის საგნადაც კი ქცეულა და ქვეყნის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი როლი ჰკეთებია.

პლინიუს უფროსის სხვა მასალიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა ცნობა ზღაპრული აეტის შთამომავალ კოლხეთის მეფე სავლაკის შესახებ (XXXIII, 52), რომლის ხსენება ამას გარდა სხვა წყაროებში არ გვხვდება. პლინიუსის გადმოცემით, სავლაკმა მიიღო ოც სამკვიდროდ ზელუხლებელი მიწა, ამბობენ, მოიპოვა მრავალზე მრავალი ოქრო და ვერცხლი სვანების ტომსა და საერთოდ ოქროს საწარმოებით სახელგანთქმულ სახელმწიფოში. მოუთხრობდნენ აგრეთვე მისი ოქროს პალატების, ვერცხლის კოჭების, სვეტებისა და სხვათა შესახებ.

სავლაცის სახელს სამეცნიერო ლიტერატურაში უკავშირებენ ბონ-ფორის ძეგის სკვითთა ბელადის სავმაცის სახელს და ნუმისმატიკური მასალის საფუძველზე ნაწილობრივი ცდაც არის მისი დაახლოებისათვის წეფე „აკეს“ ანუ „აკის“ სახელთან, რომელიც აწერია ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ორ ოქროს მონეტას (ამ საკითხების შესახებ იხ. Д. Г. Капанадзе. Новые материалы к изучению статеров царя Аки. Вест. Др. Ист., 1948, № 1, стр. 152; აგრეთვე Л. П. Харко, Существовал ли царь Акус? ВДИ, 1948, № 2, стр. 135).

სავლაცის ისტორიული პიროვნება (ძვ. წ. II ს.) უეჭველ ფაქტად მიაჩნია, ნუმისმატიკოსთა მასალაზე დაყრდნობით, იმ მოხსენების ავტორს, რომლის თეზისებიც გამოქვეყნებულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა XVI სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისების კრებულში (თბილისი, 1954, გვ. 84). მაგრამ უნდა ითქვას, რომ სათანადო მასალების სიმცირე ჯერჯერობით არა გვეგონია იძლეოდეს საშუალებას ამ საკითხის დაბეჭდვით ანუ გადაწყვეტისათვის; რადგან ხარკოს სტატია ძალიან საეჭვოს ხდის ამ მიმართულებით მსჯელობის საბუთიანობას.

ამასთანავე უნდა შევნიშნოთ, რომ პლინიუსის ცნობათა ამოწურვა და მათი ასე თუ ისე სრული ანალიზი ასეთი ხასიათის მიმოხილვითი ხასიათის შრომაში ძნელიცაა და სპეციალური მონოგრაფიული შესწავლის გარეშე შეუძლებელიც. უნდა ვივარაუდოთ, რომ საგანგებო გულდასმითი დამუშავება და სხვა ცნობებთან შეჯერება პლინიუსის „ბუნების ისტორიის“ მთელი მასალისა საკმაოდ ბევრ საინტერესო ცნობას შესძენს ჩვენს საისტორიო მეცნიერებას.

მ ა რ კ უ ს ა ნ ე უ ს ლ უ კ ა ნ უ ს ი (39—65 ახ. წ.), ცნობილი რომაელი პოეტი, რომლის ბიძაც იყო ფილოსოფოსი სენეკა, ბიძის მსგავსადვე დაიღუპა იმპერატორ ნერონის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის — ისიც სიკვდილით დაისაჯა. მისი მთავარი ნაწარმოებია 10 წიგნიანი პოემა „ფარსალია“ ანუ „სამოქალაქო ომი“, რომელშიაც აღწერილია იულიუს კეისრისა და პომპეუსის ბრძოლა, რესპუბლიკური სულითაა გაყენებული და განსაკუთრებით მეორე ნაწილში დიდი თავგამოდებით არის დაგმობილი ტირანია.

ამ ვრცელ პოემაში, რომელიც, ეტყობა, დაუსრულებელია (იულიუს კეისრის ალექსანდრიაში ყოფნის ამბავზე წყდება), ჩვენთვის საინტერესო მასალა აქა-იქ არის გაბნეული და ერთი მხრით წმინდა ისტორიულ ამბავს ეხება — პომპეუსის კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ გავრით ნათქვამი ცნობების სახით, მეორე მხრით კი მდიდარი მითოლოგიურ (განსაკუთრებით არგონავტა ციკლის) სურათოვან მასალას იყენებს. ორივე ამ სახის მასალა კი არაერთგზის არის აგრეთვე თავისებუ-

რად განმარტებული, ახსნილი და გავრცობილი ამ პოემის დართულ შემდეგდროინდელ სხვადასხვა სქოლიოებში, რომელთაც თავის მხრივ გარკვეული დამოუკიდებელი ღირებულებაც კი მოეპოვებათ ამა თუ იმ მითოლოგიური ეპიზოდის ინტერპრეტაციის საქმეში.

II წიგნში პოეტი პომპეუსს ალაპარაკებს თავისი ძლევა მოსილი ომების შესახებ მითრიდატ ევპატორის წინააღმდეგ და აღნიშნავს: ქვეყნის ყველა მხარეს მიეწვდი, ჩრდილოეთით თვით ფაზისის ცივ ტალღებამდეც მივედიო (II, 585) და მერე: მე გამიცნეს შეუპოვარმა ჰენიოხებმა და საწმისის გატაცებით ცნობილმა კოლხებმამო (II, 591—2).

III წიგნში იმ ადგილას, სადაც ლაპარაკია სამოქალაქო ომში ჩაბმულ რომის ქვეშევრდომ თუ მოკავშირე ხალხებზე, ნახსენები არიან ლაკედემონელი ჰენიოხები, თავზე ხელადებული ტომი მალი მოჯირითეებისა და სარმაკები, მეზობელი სასტიკი მოსხებისა იქ, სადაც ფაზისი მიაპობს კოლხთა დოვლათიან ყანებს, სადაც არის კრეზოსისათვის საბედისწერო ჰალისი (III, 269—72).

ჰენიოხებს ლაკედემონელებს იმ აზრით უწოდებს, რომ ლეგენდის მიხედვით დიოსკურები, რომელნიც (თუ რომელთა მეეტლეებიც) ჰენიოხების წინაპრებად ითვლებიან, სპარტის მეფის ტინდარეოსის ვაჟები იყვნენ. კრეზოსისათვის საბედისწეროდ კი იმიტომ არის ნახსენები ეს მდინარე, რომ აქ დაამარცხა ლიდიის ეს მეფე 548 წ. ძვ. წ. სპარსეთის მეფე კიროსმა. საყურადღებოა, რომ მოსხები კოლხთა მიწა-წყლის მახლობლებლად არიან გამოყვანილნი და მოხსენებულ ქართველ ტომთა, ჰენიოხებისა და მოსხების, შეუპოვრობა-შეუღრეკლობაზეა ლაპარაკი.

IV წიგნში (IV, 552—56) გაკვრით, მხატვრული შედარებისათვის, მოყვანილია არგონავტთა ლაშქრობის ის ეპიზოდი, რომელიც ვეელეშაპის კბილების დათესვას ეხება. VI წიგნში კი (VI, 400—401) ნათქვამია არგონავტთა ხომალდზე, რომ მან პირველად გაჰყვითა ზღვა და გადაისროლა კაცი უცნობ ტალღებში.

VIII წიგნში საინტერესოა პომპეუსის სიტყვები კასპიის კარის ლოკალიზაციის საკითხისათვის. პომპეუსი პართიელებს მიმართავს: მე როცა მივეშურებოდი კასპიის ურდულისაკენ (ასე ეძახის კასპიის კარს) და ვდევნიდი მკაცრსა და მუდამ მემომარ ალანებს, თქვენ საშუალება მოგეცათ აქემენთა ველებზე გაშლილიყავითო VIII, 222—24).

აქ ლუკანუსის მიხედვით კასპიის კარში თითქოს დარიალი უფრო უნდა იგულისხმებოდეს, რადგან ალანები ჩვეულებრივ სწორედ მის გადასწვრივ მცხოვრებლებად იგულებიან.

ლუკანუსის პოემას დართულ სხვადასხვა სქოლიოების (ე. წ. ბერნის, მონტეპესულანის და სხვ.) სათანადო ადგილებში საკმაოდ ვრცლად არის საუბარი პოემაში ნახსენებ ჰენიოხებსა, კოლხეთსა, მოსხებსა და

არგონავტთა ცალკე უპიზოდების შესახებ, აგრეთვე ფაზისის, არაქსის და სხვათა შესახებ, მაგრამ განსაკუთრებით თავისებური და გამოსარჩევი თითქოს არაფერი შეინიშნება — განმარტებანი უმთავრესად დამყარებულია ელინისტურ და რომაულ ხანაში საერთოდ ცნობილ ამბებზე. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ დიდი მასალა გამოყენებული და შესაძლოა სპეციალურმა ჩაკვირებამ ზოგი საინტერესო დეტალიც გამოამჟღავნოს.

შესავალ ნარკვევში ტაციტუსის ცნობების განხილვასთან ერთად ვცადეთ ეს ცნობები შეგვეპირისპიროებინა სხვა ანტიკური, ძირითადად რომაელი მწერლების ცნობებთანაც, რომლებსაც ისინი იძლევიან საქართველოსა და მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველ ტომთა შესახებ. როგორც ტაციტუსი, ისე სხვა ანტიკური მწერლები იქნებიან ისინი წმინდა ისტორიკოსები თუ მხატვრული სიტყვის ოსტატები, თავიანთ თხზულებებში ძირითადად ორი სახის მასალას იძლევიან ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესახებ. ერთია საკმაოდ მრავალფეროვანი და ამავე დროს არათანაბარი ღირებულების მქონე გადმოცემები; რომლებიც უმთავრესად ანტიკური მითოლოგიის ისეთ ცნობილ ციკლებთან არის გადანასკვეული, როგორც არის არგონავტთა ციკლი და პრომეთევის ციკლი; ამასთანავე ის ცნობები, რომელთაც ესა თუ ის ავტორი არა თავისი უშუალო დაკვირვებებისა და თავისი თანამედროვე ეპოქის მონაცემებიდან იღებს, არამედ სხვათა წერილობით და ზეპირ გადმოცემებს ეყრდნობა და ხშირად საკმაოდ შორეული წარსულის სურათსაც მისი თანამედროვე ვითარების ამსახველად წარმოგვიდგენს. სამწუხაროდ, ანტიკური, კერძოდ რომაული ისტორიოგრაფიისა და მწერლობის დიდი ნაწილი ამ ჯურის მასალას უფრო შეიცავს ჩვენი ქვეყნის შესახებ და ამიტომაც საჭირო ამ მასალების, ამ შემთხვევაში ტაციტუსის მასალების, პარალელურად სხვათა ცნობების მოყვანა და შეძლებისდაგვარად გაანალიზებაც, რაც ნაწილობრივ კომენტარების სახითაცა წარმოდგენილი ამ წიგნში.

მეორე სახის მასალა, შედარებით უფრო მცირე რაოდენობისა, მაგრამ თავისი მნიშვნელობით გაცილებით უფრო დიდი და ღირებულო, არის მწერალთა თანამედროვე ვითარების ამსახველი მასალა, როგორც წმინდა ისტორიული ხასიათისა, ისე გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათისაც.

ტაციტუსს, როგორც მკითხველიც შენიშნავს, ორივე ზემოხსენებული ხასიათის ცნობები მოეპოვება ჩვენი ერის უძველესი ისტორიის შესახებ — ნაწილობრივ მითოლოგიური სიუჟეტების ზოგი რეალიებიც აქვს მოტანილი ჩვენი ქვეყნის შესახებ, განსაკუთრებით არგონავტთა ციკლიდან; მეორე მხრით კი სრულიად უნიკალურ ისტორიულ, მარ-

თლაც რეალურ ფაქტებსაც მოგვიტხრობს განსაკუთრებით მისი დროის (უფრო სწორად, მისი ახალგაზრდობისა და შედარებით ცოტა უფრო წინარე ხანის) — ახ. წ. I საუკუნის მეოთხე — მეექვსე ათეული წლების ისტორიული სინამდვილიდან.

მითოლოგიურ და ნაწილობრივ ეთნოგრაფიულ-გეოგრაფიულ აღწერილობებში (რომლებიც ტაციტუსის ნაშრომთა საერთოდ ნაკლებად მოღწეულობის გამო ძირითადად ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი) ტაციტუსის მიერ მოწოდებული ცნობები დადასტურებას ჰპოვებს სხვა მისი თანამედროვე მწერლების ცნობებშიაც. ამიტომაცაა, რომ ძირითადად ჩვენ უფრო მისი უფროსი თანამედროვე და ნაწილობრივ კი მისი წინამორბედი მწერლების ნაშრომთა შეპირისპირებას მივაქციეთ ყურადღება. ასეთები არიან წინამორბედთაგან, მაგალითად, სახელოვანი პოეტი ოვიდიუსი, ისტორიკოსები პომპეიუს ტროგუსი და პატერკულუსი, უფროს თანამედროვეთაგან კი ფილოსოფოსი და სახელმწიფო მოღვაწე სენეკა, ცნობილი ბუნებისმეტყველი და ისტორიკოსი პლინიუს უფროსი, პოეტი ლუკანუსი და სხვანი. განსაკუთრებით უხვი, მაგრამ არაერთგვაროვანი და არაერთფეროვანი მასალა მოეპოვება. რასაკვირველია, პლინიუს უფროსს თავის ენციკლოპედიურ ნაშრომში — „ბუნების ისტორია“.

სწორედ ამ პარალელური მასალის გათვალისწინება გვაძლევს საშუალებას უფრო რელიეფურად წარმოვიდგინოთ, რა დიდი ღირებულების ისტორიულ მასალასთან გვაქვს საქმე ტაციტუსის შესანიშნავი საისტორიო თხზულებების სახით, რომლებშიაც ჭეშმარიტად დიდი ისტორიკოსის აღლოთია განჭვრეტილ-განაღიზებული მაშინდელი რომის ბობოქარი ისტორიის ფაქტები და ამასთანავე რომაელთა ურთიერთობა სხვა სახელმწიფოებთან, კერძოდ ჩვენს ქვეყანასთან, რომელიც, როგორც თვით ტაციტუსის მასალებიდან მკაფიოდ ჩანს და ბოლოდროინდელი არქეოლოგიური გათხრებიც აშკარად მოწმობს, ერთ-ერთი მძლავრი სახელმწიფოთაგანი იყო წინა აზიაში და ტოლს არ უდებდა მაშინდელ ისეთ ორ უდიდეს სახელმწიფოსაც კი, როგორც იყვნენ რომი და პართია; თამამად ერეოდა მათ გოლიათურ ჭიდილში და ხშირად გამარჯვებულიც გამოდიოდა ამ ბრძოლიდან.

ტაციტუსის ეს ცნობები კი, მართლაც უნიკალური თავისი ხასიათით, სხვა მწერალთა თხზულებებში თითქმის არსად გვხვდება. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ დიონ კასიუსის და ნაწილობრივ ზოგი სხვა მწერლის ნაწარმოებებში შემორჩენილ ერთ-ორ გადაკრულ ფრაზას ტაციტუსის ნაშრომებში აღწერილი ამბების შესახებ. ამ გარემოებებმა შეაპირობა დიდი ინტერესი საერთოდ ტაციტუსის, როგორც ისტორიკოსისადმი და კერძოდ ქართული ისტორიოგრაფიისა მისი თხზუ-

ლებების იმ ნაწილებსადმი, სადაც ჩვენი ქვეყნის შესახებ არის ლაპარაკი. მის ცნობებს გვერდს ვერ აუვლის, და არც ყოფილა შემთხვევა რომ აეელოს, ქართველი ერის უძველესი ისტორიის ვერც ერთი მკვლევარი. ამასთანავე ტაციტუსის მიერ აღწერილი ეპოქა — ახ. წ. I საუკუნე — თანდათან უფრო და უფრო დიდ ინტერესს იწვევს სამეცნიერო წრეებში იმიტაც, რომ მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიური გათხრების მასალის დიდი ნაწილი სწორედ ამ ხანას განეკუთვნება და მასალათა შორის კი, როგორც ცნობილია, პირველხარისხოვანი ისტორიული ღირებულების მქონე ეპიგრაფიკული ძეგლებიც იქნა მიკვლეული.

ტაციტუსის ტექსტის გამართვისას ძირითადად დავეყრდენით ტოიბნერის ცნობილ სერიაში გამოცემულ ტექსტს, რომელიც ჰალმ-ანდრეზენის მიერ ნარედაქციევი მასალის მიხედვით მეშვიდედ გამოაქვეყნა ერიკ კესტერმანმა, და რომელიც ახლა ყველაზე უკეთეს კრიტიკულ გამოცემად ითვლება. ამასთანავე გამოვიყენეთ ბევრი სხვა კრიტიკული და კომპენტირებული გამოცემა და თარგმნებიც სხვადასხვა ენებზე.

ჩვენი ტექსტი ძირითადად სწორედ ჰალმ-ანდრეზენ-კესტერმანის გამოცემას მისდევს და მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში ვუხვევთ ამ გამოცემის წაკითხვებიდან. თანაც ტექსტის გაგებისათვის ყველა მნიშვნელოვანი კითხვა-სხვაობა სქოლიოში მოგვყავს, როგორც ხელნაწერებისა, რომელთა რიცხვი, როგორც აღვნიშნეთ, ძალიან მცირეა, ისე გამოცემებისა, რომლებიც უმეტესად გვიანდელი ხელნაწერებით მოღწეული დამახინჯებული ადგილების გასწორებას წარმოადგენს.

უახლესი გამოცემებიდან ხელთ გვქონდა აგრეთვე ე. წ. ლობის კლასიკური ბიბლიოთეკის სერიაში გამოქვეყნებული ტექსტები „ისტორიანი“-სა კლიფორდ მურის და „ანალებისა“ ჯონ ჯეკსონის რედაქციითა და პარალელური თარგმანით, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ გამოცემებში საერთოდ ძუნწადაა მოცემული კრიტიკული აპარატი, ვარიანტებში მხოლოდ მნიშვნელოვანი სხვაობანია აღნიშნული.

უმთავრესი გადახვევებიდან აღსანიშნავია ის, რომ ტოიბნერის ამ კრიტიკულ გამოცემაში V და U ბგერები ძველი ხელნაწერების ტრადიციის მიხედვით მარტო ერთი U ნიშნით არის გადმოცემული, ჩვენსაში კი გვიანდელი წესის მიხედვით განვასხვავეთ, რადგან არასპეციალისტი მკითხველისათვის ეს უფრო მოსახერხებელია.

თვით ტაციტუსის ტექსტებისა და მის პიროვნებასა და ეპოქასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევა რენესანსის ხანაში დაიწყო და მისი სრული ბიბლიოგრაფია ახლა ალბათ რამდენიმე ათას ერთეულს მინც მოიცავს, მათ შორის ასობით გამოცემასა და თარგმანს სხვადასხვა ენებზე.

„ანალების“ XI—XVI წიგნები, „ისტორია“, „გერმანია“ და „ღიალოგი ორატორთა შესახებ“ პირველად ვინდელინუს დე სპირამ გამოაქვეყნა ვენეციაში 1470 წ. პირველი სრული კრებულის გამოცემა კონობილმა ბეროალდუსმა განახორციელა 1515 წ. რომში. მას შემდეგ უამრავი გამოცემა გამოვიდა, როგორც ორიგინალის, ისე სხვა ენებზე; ზოგ ენაზე რამდენიმე თარგმანის სახითაც.

სხვა გამოცემებიდან აღსანიშნავია გრონოვიუსის (1670), ლიპსიუსის (1574), კ. პალმის (1850), ე. ვოლფის (1886), კ. პერესის (1904), გოდლის (1887), უ. სპუნერის (1891), ფიშერის (1910), ნიპერდეს (1871—74), დრეგერის (1868) და სხვათა გამოცემები. უკვე არსებობს აგრეთვე თითქმის მთელი ტაციტუსის ხელნაწერთა ფოტოტიპიური გამოცემებიც და სხვ. მაგრამ ძირითადია, როგორც ითქვა ე. კესტერმანის უკანასკნელი გამოცემა, მოკლე რჩეული ბიბლიოგრაფიული ცნობებითა და ლიტერატურის მითითებებით: P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. Post C. Halm—G. Andresen septimum edidit E. Koestermann. tt. I—II, Lipsiae, in alidibus. B. G. Teubneri, 1952.

სხვა მნიშვნელოვანი გამოცემები:

Taciti opera. Ex recensione I. A. Ernesti denuo curavit Ier. Iac. Oberblinus, tt. I—II, Lipsiae, 1801.

Taciti opera minora. Recensuit et commentarios suos adiecit G. H. Walther, Halis Saxonum, 1833.

Taciti omnia, quae extant opera, Juxta accuratissimam Burnouf editionem cum notulis, Parisiis, 1842.

Taciti opera omnia. Ab Lipsio Gronovio Heinsio Ernestio Wolfio emendatus et illustratus ab J. Bekkero ad codices antiquissimos recognitus, tt. I—II, Lipsiae, 1831.

C. Cornelii Taciti opera. Ad optimarum librorum fidem recognovit et annotatione perpetua triplicique indice instruxit G. A. Ruperthi, vv. I—IV, Hanoverae, 1834.

Taciti opera. Ed. Fr. Haasé, Lipsiae, vv. I—II, 1855.

Taciti opera. recognitus ab J. Bekkero, tt. I, II, Lipsiae, 1831.

Taciti opera, erklärt von K. Nipperdey, Bd. I—III, Berlin, 1864.

Tacitus, Die Annalen, ausgegeben von A. A. Draeger, Bd. I—III, Lipsiae, 1873.

Taciti opera quae supersunt ab I. G. Batio recensuit atque interpretatus est I. C. Orellius v. v. I—II, Turici, 1859.

Taciti historiarum libri qui supersunt. Erklärt von. E. Wolff, tt. I—II, 1914—1926, Berlin.

- Taciti libri qui supersunt. Recognovit C. Halm. Editionem quintam curavit G. Andresen, tt. I—II, Lipsiae, 1920.
- Tacite, Oeuvres. Texte établi et traduit par H. Gcelzer, H. Bornicque, G. Rabaud, tt. I—IV, 1921—1924, Paris.
- Codices graeci et latini fotogr. depicti VII 1—2, praefatus est E. Rostagno, Leiden, 1902. (Taciti Cod. Laurent. Med. 68, 1 et 68, 2).

თარგმანები:

- Тацит, Полное собрание сочинений, пер. В. И. Модестова, тт. I—II, СПб., 1885.
- Тацит, Сочинения в двух томах, Издание подготовили А. С. Бобович, Я. М. Боровский, М. Е. Сергеенко, Ленинград., 1969.
- Tacite, Oeuvres complètes, traduites en français par J. L. Burnouf, Paris, 1933—4.
- C. C. Tacitus Werke, übersetzt von H. Gutmann, Stuttgart, 1831.
- Tacitus Werke, übersetzt von K. L. Woltmann, Berlin, 1811.
- Tacitus, The Works. The Oxford translation, revised, with notes, vol. I—II, London, 1854.
- Tacitus, Histories and Annals, translated by C. H. Moore and J. Jackson, vv. I—IV, Loeb classical Library, London, 1952.
- Tacitus, Dialogus, Agricola, Germania, translated by W. Peterson and M. Hutton, L.C.L, London, 1952.

ტაციტუსის ცხოვრება და შემოქმედება:

- Schanz-Hosius, Geschichte der römischen Litteratur, II, München, 1935.
- Teuffel, Geschichte der römischen Litteratur, bearbeitet von W. Kroll und F. Skutsch, B. III, Leipzig, 1913.
- Peter H., Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaizerzeit, Leipzig, 1897.
- Boissier G., Tacite, Paris, 1903.
- Fabia P., Les sources de Tacite dans les Annales et les Histoires, Paris, 1893.
- Bötticher G., Lexicon Taciteum, Berolini, 1831.
- Gerber A.-A. Greef, Lexicon Taciteum, Lipsiae, 1903.
- Модестов В. И., Лекции по истории римской литературы, СПб., 1888.
- Модестов В. И., Тацит, СПб., 1864.
- Корнелий Тацит, Сочинения в двух томах. Том первый. — Анналы, малые произведения, Том второй—История. Ленинград, 1969.
- Domaszewski A., Geschichte der römische Kaiser, I—II, Leipzig, 1909.
- Norden E., Antike Kunstprosa, I, Leipzig-Berlin.
- Mendel C. W., Tacitus. The Man and his Work. London, 1957.

ლათინური ტექსტი

და ქართული თარგმანი

LIPSIÆ, 1913

Liber II

55. At Cn. Piso quo properantius destinata inciperet civita-
tem Atheniensium turbido incessu exterritam oratione saeva incre-
pat, oblique Germanicum perstringens quod contra decus Romani
nominis non Atheniensis, tot cladibus extinctos, sed conluviem
illam nationum comitate nimia coluisset: hos enim esse Mithridatis
adversus Sullam, Antonii adversus divum Augustum socios...

...Nota haec Germanico; sed præverti ad Armenios instantior
cura fuit.

56. Ambigua gens ea antiquitus hominum ingeniis et situ terra-
rum, quoniam nostris provinciis late praetenta penitus ad Medos por-
rigitur; maximisque imperiis interiecti et saepius discordes sunt, ad-
versus Romanos odio et in Parthum invidia. regem illa tempestate
non habebant, amoto Vonone; sed favor nationis inclinabat in Zeno-
nem, Polemonis regis Pontici filium, quod is prima ab infantia insti-
tuta et cultum Armeniorum aemulatus, venatu epulis et quae alia
barbari celebrant, proceres plebemque iuxta devinxerat. igitur Ger-
manicus in urbe Artaxata adprobantibus nobiles, circumfusa mul-
titudine insigne regium capiti eius imposuit. ceteri venerantes re-
gem Araxiam consaltavere, quod illi vocabulum indiderant ex nomi-
ne urbis.

60... [Germanicus] mox visit veterum Thebarum magna ves-
tigia. et manebant structis molibus litterae Aegyptiae, priorem opu-
lentiam complexae; iussusque e senioribus sacerdotum patrium ser-
monem interpretari referebat habitasse quondam septingenta milia
aetate militari, atque eo cum exercitu regem Rhamsen Libya Aethio-

¹⁵ et Pichena: sed.

(თარგმანი)

ა ნ ა ლ ე ბ ი

წ ი გ ნ ი II

55. ამასობაში გნეუს პიზონი*, რომელიც ჩქარობდა განზრახულის განხორციელებას შედგომოდა, მისი შმაგი შეჭრით დამფრთხალ ათენელთა სახელმწიფოს სასტიკი სიტყვით ლანძღავს, ხოლო გადაკვრით გერმანიკუსსაც კიცხავს, წინააღმდეგ რომის სახელის დიდებისა ნამეტანი ალერსით რომ პატივი სცა არა იმდენი უბედურებებით განადგურებულ ათენელებს, არამედ [სხვადასხვა] ხალხთაგან [შეყრილ] ამ ბინძური ნაძირალების ბრბოს; ვინაიდან ზომ ესენი იყვნენ მითრიდატის მოკავშირენი სულას წინააღმდეგ, ანტონიუსის მოკავშირენი ღვთაებრივი ავგუსტუსის წინააღმდეგ.

...საქმეთა ეს ვითარება იცოდა გერმანიკუსმა¹, მაგრამ მიჯი გადაუდებელი საზრუნავი იყო არმენიელებისათვის მიხეცა:

56. ამ ერს², აღამიანთა ბუნებისა და ქვეყნების მდებარეობის მიხედვით, აღრიდანვე ორაზროვანი (ორბუნებოვანი) ხასიათი ჰქონდა, რადგან, მართალია, დიდ მანძილზე ეკვრის ჩვენი პროვინციების საზღვრებს, მიდიაშიც დიდ მანძილზე იჭრება. ასე რომ ისინი, ორ უზარმაზარ სახელმწიფოს შორის მოქცეულნი, რომლებთანაც, რაკი რომაელები ეზიზღებათ, პართელებისა კი შურთ, ხშირად არიან მათთან უთანხმოებაში. იმ ხანად მეფე არ ყავდათ, ვონონის³ მოშორების შემდეგ; მაგრამ ხალხის სურვილი პონტოს მეფის პოლემონის ძის ზენონისაკენ⁴ იხრებოდა; რადგან ამ უფლისწულმა, ადრე ბავშვობიდანვე სომხური წესრიგისა და ჩაცმულობის მიმყოლმა, ერთნაირად მოინადირა მალაღი და დაბალი ფეხების გული ნადირობის, ქეიფისა და ბარბაროსთათვის სხვა საყვარელი დროსტარებებით. ამიტომ ქალაქ არტაქსატაში⁵, წარჩინებულთა თანხმობით, დიდძალი ხალხის წინაშე გერმანიკუსმა თავს დაადგა სამეფო გვირგვინი. სხვებმა (ე. ი. არა რომაელებმა) თავგანი სცეს და მიესალმენ, როგორც არტაქსიას. ეს სახელი კი ქალაქის სახელის მიხედვით დაარქვეს.

60.შემდეგ [გერმანიკუსმა] ნახა ძველი თებეს⁶ უზარმაზარი ნაშთები. ნანგრევებზე კიდევ იყო შემორჩენილი ეგვიპტური წარწერები (ასოები), რომელნიც ძველი დიდების [ამბავს] შეიცავდა როცა ერთ მოხუც ქურუმს უბრძანეს, გადმოეთარგმნა თავის მშობლიური

pia Medisque et Persis et Bactriano ac Scythia potitum quasque terras Suri Armeniique et contigui Cappadoces colunt, inde Bithynum, hinc Lycium ad mare imperio tenuisse. legebantur et indicta gentibus tributa, pondus argenti et auri, numerus armorum equorumque et dona templis ebur atque odores, quasque copias frumenti et omnium utensilium quaeque natio penderet, haud minus magnifica, quam nunc vi Parthorum aut potentia Romana iubentur.

II, 68... Per idem tempus Vonones, quem amotum in Ciliciam memoravi, corruptis custodibus effugere ad Armenios, inde Albanos Heniochosque et consanguineum sibi regem Schytharum conatus est. specie venandi omissis maritimis locis avia saltuum petiit, mox pernicitate equi ad amnem Pyramum contendit, cuius pontes accolae rupe-
rant audita regis fuga; neque vado penetrari poterat. igitur in ripa fluminis a Vibio Frontone praefecto equitum vincitur; mox Remmius evocatus priori custodiae regis adpositus, quasi per iram gladio eum transigit. unde maior fides conscientia sceleris et metu indicii mortem Vononi inlatam.

IV, 5. Italiam utroque mari duae classes, Misenum apud et Ravennam, proximumque Galliae litus rostratae naves praesidebant, quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Foroiuliense miserat valido cum remige. sed praecipuum robor Rhenum iuxta, commune in Germanos Gallosque subsidium, octo legiones erant. Hispaniae recens perdomitae tribus habebantur. Mauros Juba rex acceperat donum populi Romani. cetera Africae per duas legiones parique numero Aegyptus, dehinc initio ab Suriae usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambitur, quattuor legionibus coercita, accolis Hiberno Albanoque et aliis regibus, qui magnitudine nostra proteguntur adversum externa imperia. et Thraeciam Rhoemetalces ac liberi Cotyis, ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia attinebant...

³ Lycium Lipsius: Lycum.)

⁹ inde Workens: inde in.

¹⁹ constratae Nipperdey.

ენიდან, მოუთხროთ, რომ ოდესმე ამ ქალაქში ბინადრობდა სამხედრო ასაკის შვიდასი ათასი კაცი და ამ ჯარით მეფე რამზესმა⁷ დაიპყრო ლიბია, ეთიოპია, მიდიელები და სპარსელები, ბაქტრიელები და სკვითები და ოს ქვეყნები, სადაც სირიელები და არმენიელები და მათი მეზობელი კაპადოკიელები ცხოვრობდნენ და ეპყრა მთელი [ტერიტორია] იქით ბითინის ზღვიდან აქეთ ლიკიის ზღვამდე⁸. კიდევ ამოიკითხებოდა ამ ხალხებისათვის განკუთვნილი ხარკის სიაც — ვერცხლისა და ოქროს რაოდენობა, იარაღისა და ცხენების რიცხვი. ტაძრებისათვის შესაწირავი სპილოს ძვალი და ნელსურნელებანი, აგრეთვე ხორბლეულისა და სხვა სახმარის რაოდენობა, რაც ყოველ ერს უნდა გადაეხადა — ხარკი არა ნაკლებ საგრძნობი, ვიდრე ის, რომელსაც ახლა იღებენ ძალით პართელები ანდა რომაელები ხელისუფლება.

68. ამ დროს ვონონმა⁹, რომლის წაყვანის ამბავი კილიკიაში უკვე მოვიხსენიე, მოიხყიდა მცველები და სცადა გაქცეულიყო არმენიაში, მერე ალბანებთან, ჰენიოხებთან და თავის ნათესავ სკვითიის მეფესთან. სანადიროდ წასვლის საბაბით დასტოვა სანაპირო, შევიდა დაბურულ ტყეში, მიენდო ცხენის სისწრაფეს და მიაშურა მდინარე პირამოსს, სადაც მისი გაქცევის ამბის შემტყობმა იქაურმა მცხოვრებლებმა ხიდი ჩაშალეს, ფონით გასვლა კი არ შეეძლო. ამიტომ მდინარის ნაპირას იგი შეიპყრო მხედართა პრეფექტმა ვიბიუს ფრონტონმა. მერე რემიუსმა, რომელიც წინათ მეფის მცველთა უფროსად იყო, მახვილი გაუყარა, ვითომცდა გაბრაზებულმა, რითაც უფრო მეტი სარწმუნო ხდებოდა, რომ დანაშაულის შეგნებისა და სასჯელის შიშით მოკლა მან ვონონი¹⁰.

წიგნი IV

5. 1. იტალიის ორივე მხარეს ზღვას მიზენუშსა და რავენაში მდგარი ორი ფლოტი, ხოლო გალიის უახლოეს სანაპიროს ცხვირებიანი ხომალდები იცავდნენ, რომლებიც აქტიუმის [ბრძოლებში] გამარჯვების შემდეგ ხელთ იგდო ავგუსტუსმა და ქალაქ ფორუმეულიუმს გაგზავნა მძლავრი ეკიპაჟებითურთ. მაგრამ მთავარი ძალა, რვა ლეგიონი, რაინთან იდგა გერმანელებისა და გალებისაგან თანაბრად დასაცავად. ახლახან დამორჩილებული ესპანეთის¹¹ სამ [ლეგიონს] ეჭირა. მავრები მეფე იუბამ¹² მიიღო, როგორც რომაელი ხალხის ძღვენი. (2) დანარჩენ აფრიკას იცავდა ორი ლეგიონი და ამდენივე — ეგვიპტესაც; ამის შემდეგ ოთხი ლეგიონი იცავდა სირიიდან მოყოლებული მდინარე ეფრატამდე უზარმაზარ ტერიტორიაზე რაც ქვეყნებია მოქცეული, მეზობლად იბერთა, ალბანთა და სხვა მეფეებში

31. C. Cestio M. Servilio consulibus nobiles Parthi in urbem venere, ignaro rege Artabano. is metu germanici fidus Romanis, aequabilis in suos, mox superbiam in nos, saevitiam in populares sumpsit, fretus bellis, quae secunda adversum circumiectas nationes exercuerat, et senectutem Tiberii ut inermem despiciens avidusque Armeniae, cui defuncto rege Artaxia Arsacen liberorum suorum veterrimum inposuit, addita contumelia et missis, qui gazam a Vonone relictam in Syria Ciliciaque reposcerent; simul veteres Persarum ac Macedonum terminos, seque invasurum possessa Cyro et post Alexandro per vaniloquentiam ac minas iaciebat. sed Parthis mittendi secretos nuntios validissimus auctor fuit Sinnaces, insigni familia ac perinde opibus, et proximus huic Abdus ademptae virilitatis. non despectum id apud barbaros ulroque potentiam habet. ii adscitis et aliis primoribus, quia neminem gentis Arsacidarum summae rei imponere poterant, interfectis ab Artabano plerisque aut nondum adultis, Phraaten regis Phraatis filium Roma posebant: nomine tantum et auctore opus, [ut] sponte Caesaris ut genus Arsacis ripam apud Euphratis cerneretur.

32. Cupitum id Tiberio: ornât Phraaten accingitque paternum ad fastigium, destinata retinens, consiliis et astu res externas moliri, arma procul habere. interea cognitis insidiis Artabanus tardari metu, modo cupidine vindictae inardescere; et barbaris cunctatio servilis, statim exsequi regium videtur. valuit tamen utilitas, ut Abdum specie amicitiae vocatum ad epulas lento veneno inligaret, Sinnacem dissimulatione ac donis, simul per negotia moraretur. et Phraates apud Syriam, dum omisso cultu Romano, cui per tot annos insueverat, instituta Parthorum sumit, patriis moribus impar morbo absumptus est. sed non Tiberius omisit incepta: Tiridatem, sanguinis eiusdem, aemulum Artabano recipendaequae Armeniae Hiberum Mithridatem deligit conciliatque fratri Pharasmani, qui gentile imperium obtinebat; et cunctis, quae apud Orientem parabantur, L. Vitellium praefecit. eo de homine haud sum ignarus sinistram in urbe famam, pleraque foeda memorari, ceterum regendis provinciis prisca virtute egit: unde regressus et formidine C. Caesaris, familiaritate Claudii turpe in servitium mutatus exemplar apud posteros adulatorii dedecoris ha-

⁵⁻⁶ excreuerat. ⁶ inermem Heinsius. ¹⁰ Cyro: icyro (Cyro Ba iter, a Cyro Ritter). ¹⁸ arscaces, i superscr. m. posterior. ³⁸ sumit Lipsius: insumit. ³¹ dligit, e superscr. m. posterior. ³⁴ in regendis Otto.

სა, რომელნიც ჩვენი ძლევამოსილებითა და დიდებით უმკლავდებიან უცხო ძალაუფლებას¹³. (3) თრაკია რემეტალკოსსა¹⁴ და კოტისის შვილებს ეჭირა, ხოლო დანუვიუსის ნაპირი — ორ ლეგიონს პანონიაში, ირს კი მეზიაში...

წიგნი VI

31. გაიუს ცესტიუსისა და მარკუს-სერვილიუსის კონსულობის დროს¹⁵ პართი დიდებულები მოვიდნენ ქალაქს მეფე არტაბანის¹⁶ ნაზალავად. მან, გერმანიკუსის შიშით ერთგულმა რომაელებისა და სამართლიანმა თავისიანებისადმი, მალე გამოიჩინა ამპარტანობა ჩვენდამი და სისასტიკე ხალხის მიმართ, რადგან იგი გააამაყა მეზობელი ხალხების წინააღმდეგ წარმატებით ჩატარებულმა ომებმა და ტიბერიუსის, როვორც ომისათვის უძღურის მოხუცებულობამ; და ცდილობდა არმენიის დაპყრობას, რომლის ტახტზეც, მეფე არტაქსიას¹⁷ სიკვდილის შემდგომ, თავისი უფროსი ძე არშაკი¹⁸ დასვა. ამას დაურთო შეურაცხყოფაც და გაუგზავნა მოთხოვნა, დამიბრუნე ვონონის მიერ სირიასა და კილიკიაში დატოვებული განძი, ამასთანავე აღადგინე სპარსელთა და მაკედონელთა ძველი საზღვრებით; თანაც თავხედურად იმუქრებოდა, შემოვიჭრები ჯერ კიროსისა და მერე ალექსანდრეს მიერ დაპყრობილ ადგილებშიო. მაგრამ საიდუმლო მოციქულთა გამოგზავნის ყველაზე უფრო თავგამოდებული მოწადინე პართებში იყო სინაკესი, წარჩინებული ოჯახიშვილი და მდიდარი, და მასთან უახლოესი — აბდუსი, კაცობას მოკლებული. ოღონდ ეს არ ითვლება სამარცხვინოდ ბარბაროსებში და უფრო მეტი ძალაც აქვთ. მათ სხვა წარჩინებულნიც მიიმხრეს და რადგან არ შეეძლოთ დაესვათ ტახტზე არშაკიდების ვინმე ჩამომაგალი, ვინაიდან უმრავლესობა არტაბანმა გასწყვიტა, სხვები კი უსაკონი იყვნენ, რომიდან ითხოვეს ფრაატი, მეფე ფრაატის¹⁹ ძე; საჭიროა მხოლოდ სახელი და ხელის შემწყობი, რათა კეისრის ნებით არშაკის შთამომავალი იხილონ ევფრატის ნაპირზეო.

32. ტიბერიუსსაც ეს უნდოდა: მოამზადა ფრაატი და დანიშნა მძეულ ტახტზე, ერთგულმა თავისი წესისა — უომრად, თათბირითა და ეშმაკობით, მოეგვარებინა საგარეო საქმეები. ამასობაში არტაბანმა შეიტყო შეთქმულების [ამბავი] და ხან შიშით იკავებდა თავს, ხან კი ლურისძიების წყურვილით იწვოდა. ბარბაროსებში ყოყმანი მონურ, ხოლო სწრაფად აღსრულება მეფურ ქცევად ითვლება. მაგრამ მანც იმდენად სძლია სარგებლიანობის ფიქრმა, რომ მეგობრობის ნიშნად აბდუსი ლხინზე მოიწვია და ნელა მოქმედი შხამით მოაწამლინა, სინაკესი კი დააბრკოლა თავის მოჩვენებით, საჩუქრებით და აგრეთვე საქმეებითაც. სირიაშიც ფრაატი, როველმაც ამდენ წელს ნაჩვევ რომაუ-

betur, cesseruntque prima postremis, et bona inventae senectus flagitiosa obliteravit.

33. At ex regulis prior Mithridates Pharasmanem perpulit dolo et vi conatus suos iuvare, repertique corruptores ministros Arsacis multo auro ad scelus cogunt; simul Hiberi magnis copiis Armeniam irrumpunt et urbe Artaxata potiuntur. quae postquam Artabano cognita, filium Orodem ultorem parat; dat Parthorum copias, mittit qui auxilia mercede facerent. contra Pharasmanes adiungere Albanos, accire Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis more gentico diversa induere. sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios raptim effundunt. at qui Parthis adventabant, facile arcebantur, cum alios incessus hostis clausisset, unum reliquum, mare inter et extremos Albanorum montes, aestas impediret, quia flatibus etesiarum implentur vada; hibernus auster revolvit fluctus pulsoque introrsus freto brevia litorum nudantur.

34. Interim Orodem sociorum inopem auctus auxilio Pharasmanes vocare ad pugnam et detrectantem incessere: adequitare castris, infensare pabula; ac saepe (in) modum obsidii stationibus cingebat, donec Parthi contumeliarum insolentes circumsisterent regem, poscerent proelium. atque illis sola in equite vis: Pharasmanes et pedite valebat. nam Hiberi Albanique saltuosos locos incolentes duritiae patientiaeque magis insuevere: feruntque se Thessalis ortos, qua tempestate Iaso post avectam Medeam genitosque ex ea liberos inanem mox regiam Aetae vacuosque Colchos repetivit; multaue de nomine eius et oraculum Phrixii celebrant; nec quisquam ariete sacrificaverit, credito vexisse Phrixum, sive id animal seu navis insigne fuit. ceterum directa utrimque acie Parthus imperium Orientis, claritudinem Arsacidarum contraque ignobilem Hiberum mercenario

⁵ simul haberi, i superser. m. posterior. ⁷ dat Parthorum Dübner: ὁ Ἰβη-
⁶ Ariorum (Bezenberger), Medorum (C. Heraeus), Hyrcanorum (Nipperdey).
¹⁸ in add. Muretus. ²⁴ aetae. ²⁷ directa, corr. Halm. ²⁸ mercenarium
militem Acidalius.

ლი ცხოვრების წესრიგს მოკლებულმა პართთა ზნეჩვეულებანი მიიღო. მშობლიურ ადათებს კი ვერ გაუძლო, ავადმყოფობით გარდაიცვალა. მაგრამ ტიბერიუსი არ მოეშვა დაწყებულ საქმეს: არტაბანის მოქიშვიდ იმავე სისხლის შთამომავალ ტირიდატს²⁰ ირჩევს, ხოლო სომხეთის დასაბრუნებლად იბერიელ მითრიდატს²¹ და თანაც შეარიგებს ძმა ფარსმანთან, რომელსაც საგვარეულო სახელმწიფო ეპყრა; ხოლო ყველაფრის, რაც აღმოსავლეთში ხდებოდა, გამგებლად ლუციუს ვიტელიუსს²² დანიშნა. იმ კაცის შესახებ, მე ვიცი, ავი ხმა დადიოდა და ახსოვდათ ბევრი [მისი] ცული; თუმცა პროვინციებში გამგებლობის დროს კი ძველებური სიქველით უძღვებოდა საქმეს. იქიდან დაბრუნების შემდეგ, გაიუს კეისრის შიშითა და კლავდიუსის მახლობლობით, იგი საზიზღარ მონად იქცა და შთამომავლობაში პირმოთნეობის საძაგელ ნიმუშად ითვლებოდა. პირველი ადგილი შემდეგდროინდელმა [მისმა საქმეებმა] დაიჭირა და კარგი ახალგაზრდობა სამარცხვინო მოხუცებულობამ წაშალა.

33. უფლისწულთა შორის პირველად მითრიდატმა წააქეზა ფარსმანი, ზერხითა და ძალით ხელი შეეწყო მისი ცდისათვის და გამონახული მექრთამეები ბევრი ოქროთი არშაკის მსახურთ დაიყოლიებენ ბოროტმოქმედებაზე; ამასთანავე იბერიელები დიდძალი ლაშქრით არმენიაში შეიჭრებიან და ქალაქ არტაქსატას დაიპყრობენ: ეს რომ არტაბანმა შეიტყო, შურის საძიებლად ძეს, ოროლს ამზადებს: აძლევს პართთა ლაშქარს და გზავნის [კაცებს] დამხმარე ჯარის დასაქირავებლად. საწინააღმდეგოდ, ფარსმანმა მოირთო ალბანები, მოუწოდა სარმატებს, რომელთა სკეპტუქონები, იღებენ რა საჩუქრებს (სასყიდელს, ქირას?) ორივე მხრიდან, მამაპაპური ჩვეულების თანახმად, ორივე მხარეს ემხრობიან. მაგრამ ადგილების მფლობელი, იბერები კასპიის გზით²³ სასწრაფოდ შეუშვებენ არმენიელების წინააღმდეგ სარმატებს; ხოლო მათ, ვინც პართებთან მიდიოდნენ, ადვილად აჩერებდნენ, რადგან სხვა გასასვლელები მტერმა ჩაკეტა, ხოლო ერთადერთი დარჩენილი [გასასვლელი] ზღვასა და ალბანთა მთის კიდეს შორის²⁴ ზაფხულში გაუჭვალა, ვინაიდან პასატის ქარები წყლით ფარავენ (მეჩეჩოვან) ნაპირს, ხოლო ზამთარში სამხრეთის ქარი უკან ერეკება ტალღებს და როცა წყალი დაიწვეს, სანაპიროს ვიწრო გასასვლელი შიშვლდება.

34. ამასობაში მოკავშირეებს მოკლებულ ოროდს დამხმარე ჯარით გაძლიერებული ფარსმანი საბრძოლველად იწვევს და რაკი იგი თავს ეკავებს, თავს ესხმის: ამხედრებული შიადგება ბანაკს, არბევს საფურაქე ადგილებს და ხშირად ალყის მსგავსად არტყამს საგულშაგოებს, ვიდრე პართებმა ვეღარ აიტანეს შეურაცხყოფა, შემოეხვივნენ მეფეს და მოითხოვეს ბრძოლა. მათი ერთადერთი ძალა მხედრობა იყო, ფარს-

milite disserebat; Pharasmanes integros semet a Parthico dominatu, quanto maiora peterent, plus decoris victores aut, si terga darent-flagitii atque periculi laturos; simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina, hinc viros, inde praedam ostendere.

35. Enimvero apud Sarmatas non una vox ducis: se quisque stimulant, ne pugnam per sagittas sinerent: impetu et comminus praeveniendum. variae hinc bellantium species, cum Parthus sequi vel fugere pari arte suetus distraheret turmas, spatium ictibus quaereret, Sarmatae omisso arcu, quo brevius valent, contis gladiisque ruerent; modo equestris proelii more frontis et tergi vices, aliquando ut conserta acie corporibus et pulsu armorum pellerent pellerentur. iamque et Albani Hiberique prensare detrudere, ancipitem pugnam hostibus facere, quos super eques et propioribus vulneribus, pedites afflictabant. inter quae Pharasmanes Orosdesque, dum strenuis adsunt aut dubitantibus subveniunt, conspicui eoque gnari, clamore telis equis concurrunt, instantius Pharasmanes; nam vulnus per galeam adegit. nec iterare valuit, praelatus equo et fortissimis satellitum protegentibus saucium. fama tamen occisi falso credita exterruit Parthos, victoriamque concessere.

⁸ inirent Beroaldus.

¹⁰ equestris Rhenanus: equites tres.

მანი კი ძლიერი იყო ქვეითითაც, ვინაიდან იბერები და ალბანები, რაკი მთავარიან ადგილებში ცხოვრობენ, ატანასა და მოთმენას უფრო მეტად არიან შეჩვეულნი. ამბობენ, რომ თესალიელებისაგან არიან წარმოშობილნი²⁵ იმ დროს, როცა იასონი მედეას წაყვანასა და მასთან შვილების გაჩენის შემდეგ დაბრუნდა უკან აიეტის ცარიელ სასახლესა და თავისუფალ (უმეფო) კოლხებში. ბევრიც მოგვაგონებს მის სახელსა და ფრიქსოსის ორაკულს²⁶; არც ვინმე სწირავს ვერძს, რადგან სჯერათ, რომ მან ჩამოიყვანა ფრიქსოსი, იყო ის პირუტყვი თუ ხომალდის ნიშანი. როდესაც დასტები ორივე მხარეს საომრად განეწყვნენ, პართმა ბევრი ილაპარაკა აღმოსავლეთზე მბრძანებლობასა და არშაკიდების ბრწყინვალეობაზე; თანაც დაუპირისპირა მდაბიო იბერიელს [მისი] როქის სპით. ფარსმანმა კი უთხრა თავისიანებს: პართთა ბატონობა არ გვიწვენვია და, რაც უფრო ვეცდებით, მით მეტსახელს მოვიხვევით გამარჯვებით; ხოლო თუ [მტერს] ზურგი გუჩვენეთ, სირცხვილსა და ხიფათში ჩაცვივდებითო. ამასთანავე თავიანთ მრისხანე საომარ წყობასა და მიდიელების ოქროში დაკაზმულ რაზმებზე მიუთითა: აქ ვაყვაცები არიან, იქ კი საშოვარიო.

35. მაგრამ სარმატებში მარტო სარდლის სიტყვა არ [გაისმის], თვითონაც აქეზებენ ერთმანეთს, რომ მშვილდოსნებს ბრძოლა არ დაანებონ, არამედ დაასწრონ შეტევით და ხელჩართული ბრძოლით. ამიტომ მებრძოლთა სხვადასხვა სახეობანიც იყო: მაშინ როდესაც პართმა, ერთნაირად ნაჩვევმა დევნას ანდა გაქცევას, გაშალა მხედართა რაზმები და ეძიებდა შესატევ სივრცეს, სარმატებმა თავი მიანებეს მშვილდს, რომლითანაც უფრო ახლო მანძილზე მძლავრობენ და შუბებითა და მახვილებით ეძგერენ. ცხენოსანთა ბრძოლის წესის მიხედვით ხან პირდაპირ უტევენენ, ანდა ზურგს უბრუნებდნენ, ხან კი შეჯგუფებული დასტები სხეულისა და იარაღის ძალით აწვებოდნენ მტერს, ანდა მისგან განიცდიდნენ მოწოლას. უკვე ალბანებმა და იბერებმა დაუწყეს ხელის ტაცება და ჩამოყრა და საეჭვო გახადეს ბრძოლის [ბედი] მტრებისათვის, რომელთაც ზემოდან მხედრები, უფრო ახლოს კი ქვეითები აყენებდნენ ჭრილობებს. ამასობაში ფარსმანი და ოროდი, რომელნიც მამაცებს აგულიანებდნენ, ხოლო შემკრთალთ შეეწეოდნენ. შესამჩნევნი და ამით შეცნობილნი, ყიყინითა და შუბების [სროლით] ცხენდაცხენ მიაშურებენ ერთმანეთს, ოლონდ ფარსმანი უფრო ფიცხად — რადგან ჩაჩქანი გაუხეთქა და დასჭრა [ოროდი]. ოლონდ დარტყმის მონაცვლება ველარ შესძლო, ვინაიდან ცხენმა გაიტაცა დაჭრილი და თანაც უმამაცესმა მხლებლებმა დაიფარეს. მაგრამ მოკვლის შესახებ გავარდნილმა ყალბმა ხმამ, რომელიც ირწმუნეს, დააფრთხილა პართები და დასთმეს გამარჯვება.

36. Mox Artabanus tota mole regni ultum iit. peritia locorum ab Hiberis melius pugnatum; nec ideo abscedebat, ni contractis legionibus Vitellius et subdito rumore, tamquam Mesopotamiam invasurus, metum Romani belli fecisset. tum omissa Armenia versaeque Artabani res, inciciente Vitellio desererent regem saevum in pace et adversis proeliorum exitiosum. igitur Sinnaces, quem antea infensum memoravi, patrem Abdagaesen aliosque occultos consilii et tunc continuis cladibus promptiores ad defectionem trahit, adfluentibus paulatim, qui metu magis quam benivolentia subiecti repertis auctoribus sustulerant animum. nec iam aliud Artabano reliquum, quam si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus neque mali cura, sed mercede aluntur ministri sceleribus. his adsumptis in longinqua et contermina Scythiae fugam maturavit, spe auxilii, quia Hyrcanis Carmaniisque per adfinitatem innexus erat: atque interim posse Parthos absentium aequos. praesentibus mobiles, ad paenitentiam mutari.

37. At Vitellius profugo Artabano et flexis ad novum regem popularium animis, hortatus Tiridaten parata capessere, robur legionum sociorumque ripam ad Euphratis ducit. sacrificantibus, cum hic more Romano suovetaurilia daret, ille equum placando anni adornasset, nuntiavere accolae Euphraten nulla imbrium vi sponte et inmensum attoli, simul albentibus spumis in modum diadematis sinuare orbes, auspiciam prosperi transgressus. quidam callidius inter-

¹ ultum iit. Lipsius: ultimi id. ² consilii Faernus: consilii. ³ prosperi
Rhenanus: prospere.

36. მალე²⁷ არტაბანი მთელი სამეფოს ძალით წამოვიდა შურის საძიებლად. ადგილმდებარეობის ცოდნის წყალობით იბერები უკეთ იბრძოდნენ. [არტაბანი] მაინც არ დაიხევდა უკან, რომ ვიტელიუსს თავი არ მოეყარა ლეგიონებისათვის და ხმა არ დაეგდო, მესოპოტამიაში შეჭრას ვაპირებო, და [ამით არტაბანს] რომელვებთან ომის ატეხისა არ შეშინებოდა. მაშინ დატოვეს არმენია და არტაბანის ბედი უკუღმა დატრიალდა, ვინაიდან ვიტელიუსი ჩააგონებდა [მის ქვეშევრდომებს], მიეტოვებინათ მშვიდობიანობის დროს სასტიკი და ომიანობის დროს [მათი] დამლუბველი უბედური მეფე. ამიტომ სინაკესმა, რომელიც როგორც წინათ მოვიხსენიე, განაწყენებული იყო, ღალატში ჩაითრია მამა აბდაგეზესი და სხვანი, რომელნიც [უწინ] ზრახვებს მალავდნენ, ახლა კი, განუწყვეტელი მარცხების შემდეგ, უფრო გათამამდნენ. ნელ-ნელა [მათ] შემოუერთდნენ ისინი, ვინც უფრო მეტად შიშით, ვიდრე კეთილი ნებით მორჩილებდნენ [მეფეს] და როცა წამქეზებლები გამოჩნდნენ. [უფრო] მოიცეს გული. (გამხნევდნენ). არტაბანს აღარც აღარავინ შემორჩა გარდა უცხოელი პირადი მცველებისა, თავიანთი სამშობლოდან გამოძევებულებისა; რომელთაც ვერც სიკეთე შეუგნიათ და არც ბოროტებას დავიდევნენ, ქირით კი ხელს უწყობენ ბოროტმოქმედებებს. წაიყვანა რა. ესენი, სასწრაფოდ გაიქცა შორეულ, სკვითის მომიჯნავე [მხარეში], დახმარების [შოვნის] იმედით, ვინაიდან პირკანიელებთან და კარმანიელებთან დანათესავებული იყო; ხოლო ამასობაში პართები, რომელნიც შორს იყოფ [ხელმწიფეებს] იწყნარებენ, იქ მყოფთ კი აუხირდებიან ხოლმე, აქნებ მონანიებისკენ გადახრილიყვნენ.

37. მას შემდეგ რაც არტაბანი გაიქცა და ხალხის განწყობილება ახალი მეფისაკენ გადაიხარა, ვიტელიუსმა დაარწმუნა ტირიდატი, შემზადებული [ტახტი] დაეპყრო და ლეგიონებისა და მოკავშირეთა რჩეული ჯარი ევფრატის ნაპირს მიაყენა. მდინარის დასაწყნარებლად მსხვერპლის შეწირვის დროს, როცა ეს (ე. ი. ვიტელიუსი) რომაული ადათისამებრ ცხვარ-ლორ-ხარს წირავდა, ის (ე. ი. ტირიდატი) კი ცხენს უძღვნიდა, იქაურებმა შეატყობინეს, ევფრატმა არულიად უწვიმრად თავისთავად მოიმატა უზომოდო; ამასთანავე თეთრი ქაფით დიადემისებურ წრეებს იყეთებს და [ეს იმისი] წარმატებით გადალახვის ნიშანიყო. ზოგი უფრო ჰკვიანურად განმარტავდა, რომ პირველი ცდა წარმატებული და არც თუ ხანგრძლივი იქნება, ვინაიდან ის [ნიშნები], რომელთაც მიწა და ზეცა გვიწინასწარმეტყველებენ, უფრო სარწმუნონი არიან, მდინარეთა და უღდეგარი (ცვალებადი) ბუნება კი გამოჩენისთანავე წარიტაცებს [კეთილ] ნიშნებსო, მაგრამ როცა ნავების ხიდი გამართეს და ჯარი გა-

pretabantur, initia conatus secunda neque diuturna, quia eorum quae terra caelove portenderentur, certior fides, fluminum instabilis natura simul ostenderet omina raperetque. sed ponte navibus effecto transmissoque exercitu primus Ornospades multis equitum milibus in castra venit, exul quondam et Tiberio, cum Delmaticum bellum conficeret, haud inglorius auxiliator eoque civitate Romana donatus, mox repetita amicitia regis multo apud eum honore, praefectus campis, qui Euphrate et Tigre inclutis amnibus circumflui Mesopotamiae nomen acceperunt. neque multo post Sinnaces auget copias, et columen partium Abdagaeses gazam et paratus regio adicit. Vitellius ostendasse Romana arma satis ratus monet Tiridaten primoresque, hunc, Phraatis avi et altoris Caesaris quaequae utrobique pulchra meminerit, illos, obsequium in regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent. exim cum legionibus in Syriam remeavit.

Liber XI

8. Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis (iussusque C.) Caesaris vinctum memoravi, monente Claudio in regnum remeavit. fisis Pharasmanis opibus. is rex Hiberis idemque Mithridatis frater nuntiabat discordare Parthos summaque imperii ambigua, minora sine cura haberi. nam Gotarzes inter pleraque saeva necem fratri Artabano coniugique ac filio eius properaverat, unde metus [eius] in ceteros, et accivere Vardanem. ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; neque cunctatur quin proximas praefecturas corripiat, solis Seleucensibus dominationem eius abnuentibus. in quos, ut patris sui quoque defectores, ira magis quam ex usu praesenti accensus, implicatur obsidione urbis validae et munimentis obiecti amnis muroque et com meatibus firmatae. interim Gotarzes Daharum Hyrcanorumque opibus auctus bellum renovat, coactusque Vardanes omittere Seleuciam Bactrianos apud campos castra contulit.

9. Tunc distractis Orientis viribus et quonam inclinarent incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excidenda castellorum ardua, simul Hiberi exercitu campos persultante. nec enim restitere Armenii, fuso qui proelium ausus erat Demonacte praefecto. paululum cunctationis attulit rex minoris Ar-

³ omnia. ¹² et Rhenanu s:ut; quaequae Neue: quae. ¹⁷ iussusque C. supplevit Urlichs. ²⁶ suique Wurm, quoque sui Urlichs. ³³ excidenda Halm. ³³ Hiberorum Ritter.

დაიყვანეს, პირველად ბანაკში ორნოსპადესი მოვიდა მრავალი ათასი მხედრითურთ. იგი ოდესმე გადმოხვეწილი იყო, ტიბერიუსს დალმატი-ის ომის დამთავრებაში წარმატებით მოეხმარა და მას რომის მოქალა-ქეობა ებოძა; შემდეგ მალე კვლავ მოიბოგა მეფის. შეგობრობა, დიდი პატივი მის წინაშე და პრეფექტობა [იმ] ველისა, რომელსაც სახელო-ვანი მდინარეები ევფრატი და ტიგრი ჩამოუღდის აქეთ-იქიდან და სა-ხელად მესობოტამია ეწოდება. მცირე ხნის შემდეგ სინაკესი ამრავ-ლებს ჯარს და პატრიის სვეტი აბდაგეზესი სამეფო ხაზინაჲსა და მო-კაზმულობას უმეტებს. ვიტელიუსმა ჩასთვალა რა საკმაოდ რომაული იარაღის წარმოჩენა, მოაგონა ტირიდატს და უპირველესთ—ამას (ე. ი. ტირიდატს) რათა მოეგონებინა პაპა ფრაატი და გამზრდელი კეისარი და რაც ორთავეს მშვენიერი [მოეპოვებოდათ], იმათ კი — შეენარჩუ-ნებინათ მორჩილება მეფისადმი, პატივისცემა ჩვენადმი და თავიანთი ღინდის-ნამუსი, ამის შემდეგ ლეგიონებთანად ჭირიაში დაბრუნდა.

წიგნი XI

8. ამავე დროს შითრიდატი²⁸, რომელიც, როგორც მოვიხსენ-იე, არშენიაში შეფობდა და გაიუს კეისარის²⁹ [ბრძანებით] ბორკილდა-ღებული იყო, კვავდიუსის ჩაგონებით სამეფოში დაბრუნდა, დაიმე-ღებული ფარსმანის შემწეობაში. იბერთა ეს მეფე და თანაც ძმა მით-რიდატს ატყობინებდა: პართებში არეულობაა, უმადლესი სახელმწიფო ხელისუფლება (ე. ი. სამეფო ტახტი) ორჭოფულ [მდგომარეობაშია], მცირე საქმეები კი უყურადღებოდ არის დაყრილიო. ვინაიდან გოტა-რზმა სხვა მრავალ სისასტიკეთა შორის ძმის. არტაბანისა და მისი ცოლ-შვილის დახოცვაც ჩაიდინა, შიშმა შეიპყრო დანარჩენი [ხალხი] და ვარ-დანი მოიწვიეს. მან, როგორც დიდ და სახიფათო საქმეებში ფიცხმა, ორ-ღლეში სამი ათასი სტადიონი გადალახა და გაოგნებული და დამფრთ-ხალი გოტარზი³⁰ განდევნა. დაუყოვნებლივ უახლოესი ოლქებიც ხელთ იგდო, ოღონდ მარტო სელევკიელებმა უარპყვეს მისი ბატონობა. მათ, როგორც აგრეთვე მისი მამის წინააღმდეგ განდგომილებს, უფრო მეტად განურისხდა, ვიდრე ამჟამად საქმის ვი-თარება ითხოვდა და ჩაება ძლიერი, მდინართა და გალავნით გამაგ-რებული და სურსათიანი ქალაქის³¹ წინააღმდეგ ალყაში. ამასობაში გო-ტარზე დაჰებისა და ჰირკანების შემწეობით ომს ანახლებს და ვარ-დანი იძულებული ხდება სელევკიაჲს თავი დაანებოს და პატრიის ველზე დასცეს ბანაკი.

9. ახლა ვინაიდან აღმოსავლეთის ძალები დაქსაქსული იყო და ბუნდოვანი ჩანდა, რომელი მხარე გაიმარჯვებდა, მითრიდატს

meniae Cotys, versis illuc quibusdam procerum; dein fitteris Caesaris coërcitus, et cuncta in Mithridaten fluxere, atrociorum quam novo regno conduceret. at Parthi imperatores cum pugnam pararent, foedus repente iaciunt cognitis popularium insidiis, quas Gotarzes fratri patefecit; congressique primo cunctanter, dein complexi dextras apud altaria deum pepigere fraudem inimicorum ulcisci atque ipsi inter se concedere. potiorque Vardanes visus retinendo regno; at Gotarzes, ne quid aemulationis existeret, penitus in Hyrcaniam abiit. regressoque Vardani deditur Seleucia septimo post defectionem anno, non sine dedecore Parthorum, quos una civitas tam diu eluserat.

10. Exin validissimas praefecturas invisit; et recuperare Armeniam aiebat, ni a Vibio Marso, Syriae legato, bellum minitante cohibitus foret. atque interim Gotarzes paenitentia concessi regni et vacante nobilitate, cui in pace durius servitium est, contrahit copias. et hinc contra itum ad amnem Erinden; in cuius transgressu multum certato pervicit Vardanes, prosperisque proeliis medias nationes subegit ad flumen Sinden, quod Dahas Ariosque disternat. ibi modus rebus secundis positus: nam Parthi quamquam victores longinquam militiam aspernabantur. igitur structis monumentis, quibus opes suas testabatur nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur ingens gloria atque eo ferocior et subiectis intolerantior; qui dolo ante composito incautum venationique intentum interfecere, primam intra iuventam, sed claritudine paucos inter senum regum, si perinde amorem inter populares quam metum apud hostes quaesivisset. nece Vardanis turbatae Parthorum res inter ambiguos, quis in regnum acciperetur. multi ad Gotarzen inclinabant, quidam ad Meherdaten prolem Phraatis, obsidio hōbis datum, dein praevaluit Gotarzes; potitusque regiam, per saevitiam ac luxum adegit Parthos mittere ad principem Romanum occultas preces, quis permitti Meherdaten patrium ad fastigium orabant.

Liber XII

15. At Mithridates Bosporanus amissis opibus vagus, postquam Didium ducem Romanum roburque exercitus abisse cognoverat, relictos in novo regno Cotyn iuventa rudem et paucas cohortium cum

⁴ faciunt Lipsius, iaciunt Agricola. ¹² aiebat Lipsius: habeat (parabat al.). ¹⁵ Charindam Ryckius. ¹⁹ aspernabantur. ¹⁹ striictis Andresem: estructis. ²⁴ inter se umregum. ²⁵ rex. ²⁶ agordazen. ²⁸ positusque. ³⁰ remitti J. J. Hatman. ³⁴ coti; n add. eadem m.

დატს ხელსაყრელი შემთხვევა მიეცა არმენიის დასაპყრობად — რომელთა სამხედრო ძალით ხელთ იგდო მთის. ციხე-სიმაგრეები, ხოლო იბერიელთა ჯარი კი ბარად დათარეშობდა; აღარც არმენიელებს გაუწყვეიათ წინააღმდეგობა მას შემდეგ, რაც სარდალი დემონაქტი³², რომელმაც ხელის გამოღება გაბედა, ივლტო. ცოტაოდენი შეფერხება გამოიწვია მცირე არმენიის მეფე კოტისმა³³, რომელსაც ზოგიერთი წარჩინებული მიუღვა. მერმე ისიც დაემორჩილა კეისრის³⁴ წერილს და მთელი [არმენია] მითრიდატის ხელთ გადავიდა, რომელიც უფრო სასტიკად იქცეოდა, ვიდრე ეს მის ახალ ხელისუფლობას შეეგნოდა. ამასობაში, პართთა ხელმწიფენი რომ საბრძოლველად ემზადებოდნენ, ანაზადად შერიგდებიან, როცა შეიტყობენ ხალხის შეთქმულების ამბავს. რომელიც გოტარზმა აცნობა მას. ერთმანეთს რომ შეხვდნენ, ჯერ ყოყმანით, მერმე კი უფრო მტიციედ გაუწოდეს მარჯვენა ხელი ერთურთს და ღმერთების საკურთხევლის წინაშე დაიფიცეს, ღალატისათვის შური ეძიათ მტრებზე და ერთმანეთში შეთანხმებულიყვნენ. რაკი სამეფო ხელისუფლების შესანარჩუნებლად ვარდანი უფრო ძლიერ პიროვნებად იქნა მიჩნეული, გოტარზი, რათა ქიშპობას ვასცლოდა, შიდა ჰირკანიაში გაერიდა. ვარდანი რომ დაბრუნდა, ვანდგომის მეშვიდე წელს მას დაემორჩილა სელევკოა, პართთა სამარცხვინოდ, რომელთაც ერთი ქალაქი ამდენ ხანს მასხარად იგდებდა.

10. შემდეგ [ვარდანმა] უძლიერესი პრეფექტურები მოიარა; არმენიის ხელახლა დაპყრობისაკენ ისწრაფოდა, ამის მუქარით რომ არ დაებრკოლებინა ვიბიუს მარსუსს — სირიის ლეგატს. ამასობაში გოტარზე თავს უყრის ლაშქარს, რადგან ნანობს სამეფოს დათმობას, თანაც საომრად მოუწოდებენ წარჩინებულნი, რომელთაც მშვიდობიან დროს უფრო უმძიმთ მონური მორჩილება; მერე მდინარე ერინდესთან დახვდება. ეს მდინარე ვარდანმა დიდი ბრძოლით გადალახა, წარმატებით გადახდილი ბრძოლების შედეგად დაიპყრო ხალხები, რომლებიც მდინარეებს — ერინდესა და სინდეს. — შორის ცხოვრობენ (სინდე და ჰებსა და არიელებს ჰყოფს ერთმანეთისაგან). იქ საზღვარი დაედო წარმატებებს, რადგან პართელები, გამარჯვებათა მიუხედავად, უარყოფდნენ ომს შორეულ მიწაზე. ამრიგად, ძეგლები აღმართა რა თავისი ძლიერების დასტურად და იმის აღსანუსხავად, რომ აღრე არც ერთ არსაკიდს არ დაუხარკავს ის ტომები, [ვარდანი] უკან დაბრუნდა, დიდებით მოსილი, ხოლო მით უფრო აღვირახსნილი და გაუსაძლისი ქვეშევრდომთათვის. იგი მოკლეს ნადირობით გატაცებული, ისე რომ არც კი შეუწუხებია ფიქრს მისთვის წინასწარ განმზადებულ მზაკვრულ საფრთხეზე. მოკლეს თუმცაღა მთლად ჭაბუკი, მაინც ისეთი ბრწყინვალე სახელი უნდა ჰქონოდა, როგორიც ცოტას ღირსებია მხცოვან მეფეთა-

Iulio Aquila equite Romano, spretis utrisque concire nationes, illucere perfugas; postremo exercitu coacto regem Dandaridarum exturbat imperioque eius potitur. quae ubi cognita et iam iamque Bosporum invasurus habebatur, diffisi propriis viribus Aquila et Cotys, quia Zorzines Siracorum rex hostilia resumpserat, externas et ispi gratias quaesivere missis legatis ad Eunonen, qui Aorsorum genti (presidens opibus) praecellebat. nec fuit in arduo societas potentiam Romanam adversus rebellem Mithridaten ostendantibus. igitur pepigere, equestribus proeliis Eunones certaret, obsidia urbium Romani capesserent.

16. Tunc composito agmine incedunt, cuius frontem et terga Aorsi, media cohortes et Bosporani tutabantur nostris in armis. sic pulsus hostis, ventumque Sozam, oppidum Dandaricae, quod desertum a Mithridate ob ambiguos popularium animos, optineri relicto ibi praesidio visum. exim in Siracos pergunt, et transgressi amnem Pandam circumveniunt urbem Uспен, editam loco et moenibus ac fossis munitam, nisi quod moenia non saxo, sed cratibus et vimentis ac media humo adversum irrupentes invalida erant; eductaeque altius turres facibus atque hastis turbabant obsessos. ac ni proelium nox direrisset, coepta patrataque expugnatio eundem intra diem foret.

17. Postero misere legatos, veniam liberis corporibus orantes: seruitii decem milia offerebant. quod aspernati sunt victores, quia trucidare deditos saevum, tantam multitudinem custodia cingere arduum: belli potius iure caderent. datumque militibus, qui scalis evaserant, signum caedis. excidio Uspensium metus ceteris iniectus, nihil tutum ratis. cum arma munimenta, impediti vel eminentes loci amnesque et urbes iuxta perumperentur. igitur Zorsines, diu pensitato, Mithrida

⁴ diffisis, em. Pichena. ⁵ Siracorum Lipsius: syracusorum. ⁶ adorsorum, em. Lipsius. ⁶⁻⁷ praesidens opibus supplevit Halm (praesidebat Haase pro praellebat). ¹⁴ seracos. ²⁰ postremo, em. ed. Frobeniana. ²³ belli Ernesti: ut belli.

გან, ისევე რომ ეძია თავისი ხალხის სიყვარული, როგორც ლამობდა შიშისზარის გავრცელებას მტრებში. ვარდანის მოკვლის შემდეგ³⁵ პართელებში არეულობა დაიწყო, ვერ გადაეწყვიტათ, ვისთვის მიეცათ სამეფო ძალაუფლება; ბევრნი გოტარზესკენ იხრებოდნენ, ზოგნიც — ფრაატეს შთამომავალ მეპერდატესკენ, მიველად რომ მოგვეცეს. ბოლოს გოტარზემ სძლია, მაგრამ სამეფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდების შემდეგ თავისი აღვირახსნილობითა და მძევნეზარებით პართელები აიძულა ფარულად შევედრებოდნენ რომაელ პრინციპსს, რომ ნება დაერთო მეპერდატესთვის მამისეული პატივისა და ღირსების მისაღებად.

წიგნი XII

15. როცა ძალაუფლების დაკარგვის³⁶ შემდეგ მყარ საფუძველს მოკლებულმა მითრიდატე ბოსფორელმა შეიტყო, რომ დიდიუსი³⁷ — რომაელი სარდალი — მთავარი ძალებითურთ წავიდა, ხოლო ახალ სამეფოში დარჩნენ სიჭაბუკის გამო ჯერ გამოუცდელი კოტისი და მცირერიცხოვანი კოპორტები რომაელი მხედრის იულიუს აქვილას მეთაურობით, — არად შერაცხა ისინი, იწყო ხალხთა აღელვება და ლტოლვილთა გადმობირება. ბოლოს შეკრიბა ჯარი, დანდარიდების მეფე განდევნა და ხელთ იგდო მისი სამფლობელო. მას შემდეგ, რაც ეს ყველაფერი ცნობილი გახდა და უკვე საფიქრებელი იყო, რომ მითრიდატე შეიჭრებოდა, კოტისი და აქვილა არ ენდვნენ საკუთარ ძალებს და თავად მათაც გარეთ ეძიეს შველა იმის გამო, რომ სირაკების მეფე ზორსინემ განაახლა მტრული მოქმედება. ელჩები იქნენ გაგზავნილი ევრონესთან, რომელიც [ჯარის სათავეში მდგომი] აორსების ტომზე ბატონობდა. არც გასჭირვებით მასთან კავშირის დამყარება, რაკი აჩვენეს რომის ძლიერება მეამბოხე მითრიდატეს ძალთა საპირისპიროდ. ამრიგად, შეთანხმდნენ, რომ ევრონე ცხენოსანი ჯარით ჩაებმებოდა ბრძოლაში, ხოლო რომაელები ალყას შემოარტყამდნენ ქალაქებს.

16. მაშინ დაეწყო ლაშქარი და გაემართა; წინა ხაზზე და ზურგში აორსები იყვნენ, შუაში — კოპორტები და ჩვენი* იარაღით შეჭურვილი ბოსფორელები. ასე უკუაქციეს მტერი. მერე დანდარიკის ქალაქ სოზას მიაღწიეს, რომელიც მითრიდატემ დათმო მოქალაქეთა ცვალებადი განწყობილების გამო. განიზრახეს დაეპყროთ სოზა და შიგ დამცველი ჯარი დაეტოვებინათ. აქედან სირაკებისაკენ მიიწვივნენ, გადალახავენ მდინარე პანდას და გარს შემოერტყმიან ქალაქ უსპეს, რომელიც მაღლობზე მდებარეობდა, თან გამაგრებული იყო კედლებითა და თხრილებით; მაგრამ ქვის კედლები კი არ ჰქონდათ ამოყვანილი; არამედ

* ე. ი. რომაელთა

tisne rebus extremis an patrio regno consuleret, postquam praevaluit gentilis utilitas, datis obsidibus apud effigiem Caesaris procubuit, magna gloria exercitus Romani, quem incruentum et victorem tridui itinere afuisse ab amne Tanai constitit. sed in regressu dispar fortuna fuit, quia navium quasdam (quippe mari remeabant) in litora Tauro- rum delatas circumvenere barbari, praefecto cohortis et plerisque auxiliarum interfectis.

18. Interea Mithridates nullo in armis subsidio consultat, cuius misericordiam experiretur. frater Cotys, proditor olim, deinde hostis, metuebatur; Romanorum nemo id auctoritatis aderat, ut promissa eius magni penderentur. ad Eunonen convertit, propriis odiis (non) in- fensum et recens coniuncta nobiscum amicitia validum. igitur cultu vultuque quam maxime ad praesentem fortunam comparato regiam ngreditur genibusque eius provolutus. 'Mithridates' inquit 'terra mari- que Romanis per tot annos quaesitus sponte adsum. utere, et voles, prole magni Achaemenis, quod mihi solum hostes non abstulerunt'.

⁵ quippe Nipperdey: quae. ⁷ auxiliarium Lipsius: consilium. ¹¹ non add. Agricola, inoffensum J. A. C. Gronovius.

წნელებით ამოეწნათ და მიწით ამოევისათ, — ამის გამო მომხდურთა წინაშე უძლური აღმოჩნდნენ ქალაქის კედლები; მათზე უფრო მაღლა აღმართული კოშკები მუგუზლებითა და შუბებით თავზარს სცემდნენ ალყაში მოქცეულებს. და დამეს რომ არ შეეწყვიტა ბრძოლა, იმ დღით დაწყებული იერიში იმავე დღეს დამთავრდებოდა ქალაქის აღებით.

17. მეორე დღეს მოიერიშეებს ელჩები გაუგზავნეს, რომლებმაც თავისუფალ მოქალაქეთა შეწყნარება ითხოვეს და ათი ათასი მონა შესთავაზეს. გამარჯვებულებმა უარპყვეს ეს პირობები, რადგან დანებებულთა გაყლტა მძაფრი მძვინვარება იქნებოდა, ამდენის მოვლა და დარაჯობა კი სამძიმო იყო; სჯობდა ომის წესით დაცემულიყვნენ და მოლაშქრეებს, რომლებმაც შიგ შეაღწიეს კიბეების საშუალებით, ხოცვაყლტის ნიშანი მიეცათ. უსპელთა მოსრვის გამო სხვები შიშის ზარმა აიტანა, აღარაფერი არ ეგულებოდათ საიმედოდ, რაკი ველარ უძლებდნენ მტერს სიმაგრეები, იარაღი, მიუვალი ადგილები თუ სიმაღლენი, მდინარეები და ქალაქები. ზორზინემ, რომელიც დიდხანს ყოყმანობდა, არ იცოდა — მითრიდატეს გასაპირზე ეზრუნა თუ მამისეულ სამეფოზე, ბოლოს თავისი საგვარტომოს კეთილდღეობა ამჯობინა, მძევლები გაიღო და ძირს განერთხა კეისრის გამოსახულების წინაშე, რითაც სახელი და დიდება განუმრავლა რომაელთა ჯარს; როგორც ცნობილი იყო, ზისხლის დაუღვრელად გამარჯვებული რომაელები მდინარე ტანაისიდან სამი დღის საგალზე გაჩერდნენ. მაგრამ უკან დაბრუნებისას მათ სხვა ბედი ეწიათ: რამდენიმე ხომალდი (რასაკვირველია, ზღვით ბრუნდებოდნენ უკან) ტავერების სანაპიროებს მიადგა; რომაელებს გარს შემოერთყნენ ბარბაროსები, მოკლეს კოპორტის პრეფექტი, აგრეთვე მამველი ჯარის დიდი ნაწილი გაანადგურეს.

18. ამასობაში მითრიდატე, იარაღს რომ ველარ იგულებდა საყრდენად, ფიქრობდა — ვისი გულმოწყალება ეცადა. ოდესღაც გამცემს, შემდეგ მტრად ქცეულ ძმას — კოტისს — უფრთხოდა; რომაელთაგანი არავინ ჩანდა ზმდუნად გავლენიანი, რომ მისი დაპირებები დიდად ანგარიშგასაწევი ყოფილიყო. ბოლოს ევნონეს შიმართა, რომელსაც მისდამი პირადი სიძულვილი და მტრობა არ ჰქონდა, ამავე დროს გავლენა მოეპოვებინა ჩვენთან ახლად დამყარებული მეგობრული კავშირის წყალობით. და აი, თავისი მდგომარეობისდა კვალად განსაკუთრებით შესაფერის სამოსელში გამოწყობილი, ასევე შესაფერისი გამომეტყველებით შედის სასახლეში და, მეფის მუხლებთან დამხობილი, მიმართავს მას: „მითრიდატე გეახელ ნებით. ეგზომ დიდხანს დევნილი რომაელთაგან ზღვასა და ხმელზე. როგორც ინებებ, ისე მომექცე დიდი აქმენეს ნაშვირს; ესლა დამჩინია, რაიც ვერ წამართვეს მტერთა“.

19. At Eunones claritudine viri, mutatione rerum et prece haud degeneri permotus, adlevat supplicem laudatque, quod gentem Aorsorum, quod suam dextram petendae veniae delegerit; simul legatos litterasque ad Caesarem in hunc modum mittit: populi Romani imperatoribus, magnarum nationum regibus primam ex similitudine fortunae amicitiam, sibi et Claudio etiam communionem victoriae esse. bellorum egregios fines, quotiens ignoscendo transigatur. Sic Zorsini victo nihil ereptum: pro Mithridate, quando gravius mereretur, non potentiam neque regnum precari, sed ne triumpharetur neve poenas capite expenderet.

20. At Claudius, quamquam nobilitatibus externis mitis, dubitavit tamen, accipere captivum pacto salutis an repetere armis rectius foret. hinc dolor iniuriarum et libido vindictae adigebat: sed disserebatur contra suscipi bellum avio itinere, inportuoso mari; ad hoc reges feroces, vagos populos, solum frugum egenum, taedium ex mora, pericula ex properantia, modicam victoribus laudem ac multum infamiae, si pellerentur. quin arriperet oblata et servaret exulem; cui inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicii fore. his permotus scripsit Eunoni meritum quidem novissima exempla Mithridatem, nec sibi vim ad exequendum deesse: verum ita maioribus placitum, quanta pervicacia in hostem, tanta beneficentia adversus supplices utendum; nam triumphos de populis regnisque integris acquiri.

21. Traditus posthac Mithridates vectusque Romam per Iunium Cilonem, procuratorem Ponti, ferocius quam pro fortuna disseruisse apud Caesarem ferebatur, elataque vox eius in vulgum hisce verbis: non sum remissus ad te, sed reversus; vel si non credis, dimitte et

²⁻³ aduorsorum, in margine adossorum eadem m. ¹³ hinc] huc. Lipsius. ¹⁵ egenum Agricola: egentum. ²¹ hostem tanta Muretus: hoc temptata. ²³ roma.

19. ევრონესაც შეძრავს და აღეღვებს ვაჟკაცის ბრწყინვალე სახელი, გარემოებათა ცვალებადობა და კეთილშობილური ვედრება. წამოაყენებს მომუდარეს და მოუწონებს, რომ აორსების ტომთან კავშირი და ევრონეს შემწეობა ირჩია მან, რათა ითხოვოს პატიება და შერიგება; მაშინვე უგზავნის კეისარს ელჩებს და ასეთ წერილს სწერს: „რონაელთა იმპერატორებსა და დიდ ხალხთა მეფეებს პირველად მეგობრობა აკავშირებს ერთნაირი ბედისა და მდგომარეობის გამო, თავად მას და კლავდიუსს კი გამარჯვებაც მოუპოვებიათ ერთად. ომის ბოლო შესანიშნავია, როცა შეწყნარებით სრულდება. აი, დამარცხებულ ზორზინეს არაფერი წაართვეს. ხოლო მითრიდატესთვის, რაკი იგი უფრო მძიმე ხვედრს იმსახურებს, [ევრონე] აღარც ძალაუფლებას თხოულობს, აღარც სამეფოს, არამედ იმასლა ევედრება, რომ ასცდეს მას ტრიუმფატი და თავით არ გადაიხადოს სასჯელი“.

20. თუმცა კლავდიუსი ლმობიერი იყო უცხო წარჩინებულთა მიმართ, მაინც ვერ გადაწყვიტა, რა უფრო სწორი იქნებოდა: დახსნის პირობით მიეღო ტყვე, თუ ისევ იარაღით დაემორჩილებინა იგი; აქეთ უბიძგებდა ურვა შეურაცხყოფის გამო და შურისძიების მძაფრი სურვილი. მაგრამ ამის საწინააღმდეგოდ სხვა აზრიც უტრიალებდა თავში; უვალ ადგილას მოუხდებოდა ომი, — ზღვაზე, სადაც არ ეგულებოდა ნავთსაყუდელი; თანაც მეფეები მამაცი იყვნენ, ხალხნი — მომთაბარენი, მიწა — უნაყოფო, დაყოვნება სავალალო იქნებოდა, აჩქარებითაც მრავალ საფრთხეს უნდა გადააპროდა, გამარჯვებულებს არც თუ ისე დიდ ქებას მიუძღვნიდნენ; ხოლო დიდი უპატიობა ერგებოდათ დამარცხებულთ. რა მოხდებოდა, რომ მიეღო, რასაც სთავაზობდნენ, და დაეცვა დევნილი; იგი, უმწეო, რაც უფრო დიდხანს იტოცებოდა, მით მეტ წამებასა და დამცირებას გადაიტანდა. ამ გარემოებათა გამო ევრონეს მისწერა, რომ, მართალია, მითრიდატემ უაღრესად სამაგალითო სასჯელი დაიმსახურა და თავად მას, კლავდიუსს, შესაძლებლობა აქვს დასაჯოს იგი, მაგრამ ასე დაუწყებიათ წინაპრებს — რაოდენი შეუპოვრობაც საჭიროა მტრის წინააღმდეგ, იმდენადვე შემწყნარებლობა გვმართებს მვედრებელთა მიმართ, რადგან სატრიუმფო მსვლელობის უფლებას იძლევა დიდი გამარჯვება ძლიერ ხალხთა და დაურღვეველ სამეფოთა ზედა.

21. ამის შემდგომად მითრიდატე რომაელებს გადასცეს და იგი რომს ჩაიყვანა იუნიუს ცილონემ — ჰონტოს პროკურატორმა. როგორც ამბობდნენ, კეისრის წინაშე უფრო ქედმაღლურად ულაპარაკია, ვიდრე მის ხვედრს შეფეროდა, ხალხში კი ამ სიტყვებით გავრცელდა მისი ნათქვამი: „მე არავის არ წარმოვუგზავნივარ შენტან, თავად მოვედი, და, თუ არ გჭერა, გამიშვი და იძიე“. მერე უმფოთველი გამოძე-

quaere'. vultu quoque interrito permansit, cum rostra iuxta custodibus circumdatus visui populo praeberetur. consularia insignia Ciloni, Aquilae praetoria decernuntur.

44. Eodem anno bellum inter Armenios Hiberosque exortum Parthis quoque ac Romanis gravissimorum inter se motuum causa fuit. genti Parthorum Vologaeses imperitabat, materna origine ex paeliee Graeca, concessu fratrum regnum adeptus; Hiberos Pharasmanes vetusta possessione, Armenios frater eius Mithridates optinebat opibus nostris. erat Pharasmanis filius nomine Radamistus, decora proceritate, vi corporis insignis et patrias artes edoctus, claraque inter accolae fama. is modicum Hiberiae regnum senecta patris detineri ferocius crebriusque iactabat, quam ut cupidinem occultaret. igitur Pharasmanes iuvenem potentiae properum et studio popularium accinctum, vergentibus iam annis suis metuens, aliam ad spem trahere et Armeniam ostentare, pulsus Parthis datam Mithridati a semet memorando; sed vim differendam et potioem dolum, quo incautum opprimerent. Ita Radamistus simulata adversus patrem discordiam tamquam novercae odiis impar pergit ad patrum, multaue ab eo comitate in speciem liberum cultus primores Armeniorum ad res novas illicit, ignaro et ornante insuper Mithridate.

45. Reconciliationis specie assumpta regressusque ad patrem, quae fraude confici potuerint, prompta nuntiat, cetera armis exequenda. interim Pharasmanes belli causas confingit: proelianti sibi adversus regem Albanorum et Romanos auxilio vocanti fratrem adversatum, eamque iniuriam excidio ipsius ultum iturum; simul magnas copias filio tradidit. ille irruptione subita territum exutumque campis Mithridaten compulit in castellum Gorneas, tutum loco ac praesidio militum, quis Caelius Pollio praefectus, centurio Casperius praeerat. nihil tam ignarum barbaris quam machinamenta et astus oppugnationum. [at nobis ea pars militiae maxime gnara est.] ita Radamistus frustra vel cum damno temptatis munitionibus obsidium incipit; et cum vis neglegeretur, avaritiam praefecti emeratur, obtestante Casperio, ne socius rex, ne Armenia donum populi Romani scelere et pecunia verterentur. postremo quia multitudinem hostium

⁹ Pharasmani Puteolanus. ¹³ properum Freinsheim: prompte (promptum) Lipsius. ¹⁶ cultum. ²⁰ ornante Lipsius: orante. ²² quae... prompta Lipsius: qua...prompte. ²⁶⁻²⁷ castris Haase. ²⁸⁻²⁹ praecerant Halim. ³⁰ [at...gnara est] Ritter. ³⁴ pecunia uterentur.

ტყველება შეინარჩუნა, როცა დარაჯებით გარშემორტყმული გამოიყვანეს როსტრაზე, რათა ხალხისათვის ეჩვენებინათ. ცილონეს კონსულის სახელი და პატივი მიენიჭა, აქვილას კი — პრეტორისა.

44. ამავე³⁸ წელს არმენიელებსა და იბერებს შორის ამტყდარი ომი პართებსა და რომაელებს შორის სასტიკი განხეთქილების მიზეზიც გახდა. პართებზე ვოლოგეზი³⁹ ხელმწიფობდა, დედით ბერძენი ხარკის შვილი, რომელსაც მეფობა ძმების თანხმობით ჰქონდა მიღებული. იბერებზე ფარსმანი მეფობდა ძველთაგანვე, არმენიელები მის მძას მითრიდატს ეპყრა ჩვენი შეწევნით. ფარსმანს ჰყავდა ძე, სახელად რადამისტი⁴⁰, ლამაზი, წარმოსადეგი, შესანიშნავი ძალ-ღონის პატრონი, მშობლიურ ხელოვნებებში გაწვრთნილი, მეზობლებშიაც დიდი სახელის მქონე. იგი ისე გაცხარებით და ხშირად ლაპარაკობდა, მამის მოხუცებულობის წყალობით იბერია უნმიშენელო სახელმწიფოდ რჩებაო, რომ გულის წადილის დაფარავს ვერ ახერხებდა. ამიტომ უკვე თავისი ხანშიშესულობით შეფიქრიანებულმა ფარსმანმა ძალაუფლების ხელში ჩაგდების მოსურნე და ხალხის მხარდაჭერით შეგულიანებულ ჰაბუქს სხვა იმედი შთააგონა და არმენიისაკენ მიუთითა, გაიხსენა რა პართების გაძევების შემდგომ თვით მანვე რომ მისცა იგი მითრიდატს; ოღონდ [შვილს ურჩია], ძალის ხმარებისაგან თავი შეეკავოთ, უფრო მზაკვრობა გამოვიყენოთ, რათა უდარდელად მყოფი [მითრიდატი] ანაზღეული [თავდასხმით] დავამარცხოთო. ამგვარად რადამისტი, რომელსაც ვითომდა მამასთან უთანხმოება მოუვიდა, რადგან დედინაცვლის სიძულვილს ვედარ გაუძლო, ბიძას მიაშურებს. მითრიდატმა დიდი აღერსით მიიღო იგი, როგორც საკუთარი შვილი, ამან კი არმენიელთა წარჩინებულებს დაუწყო შეგულიანება სახელმწიფო გადატრიალების მოსახდენად ისე, რომ მითრიდატმა არათუ ვერაფერი შეატყო, არამედ კიდევ უფრო მტეი პატივითაც ეპყრობოდა.

45. ვითომდა შერიგება მიანდო, რადამისტი მამასთან დაბრუნდა და აცნობა; რაც მზაკვრობით შეიძლებოდა გაკეთებულიყო, გაკეთებულია, დანარჩენი იარაღით უნდა აღსრულდესო. ამასობაში ფარსმანმა ომის საბაბიც მოიგონა: ალბანთა მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში რომაელებს დასახმარებლად რომ მოვეუწოდებდი, ძმამ წინააღმდეგობა გამოიწია და ამ წყენინებლისათვის ვილაშქრებ მის დასარბევადო, და ამასთან ურთად ვაყიშვილს დიდი ლაშქარი მისცა. მისი ანაზღეული თავდასხმით შეშინებულმა და დაბლობიდან გაძევებულმა მითრიდატმა ციხე-სიმაგრე გორნეაში⁴¹ შეასწრო, ადგილმდებარეობით უშიშარსა და მეციხოვნე ჯარით დაცულში, რომელსაც პრეფექტი ცელიუს პოლი-

Pollio, iussa patris Radamistus obtendebant, pactus indutias abscedit, ut, nisi Pharasmanem bello absterruisset, Ummidium Quadratum praesidem Syriae doceret, quo in statu Armenia foret.

46. Digressu centurionis velut custode exsolutus praefectus hortari Mithridaten ad sanciendum foedus, coniunctionem fratrum ac priorem aetate Pharasmanen et cetera necessitudinum nomina referens, quod filiam eius in matrimonio haberet, quod ipse Radamisto socer esset: non abnuere pacem Hiberos, quamquam in tempore validiores; et satis cognitam Armeniorum perfidiam, nec aliud subsidii quam castellum commeatu egenum: ne dubia tentare armis quam incruentas condiciones mallet. cunctante ad ea Mithridate et suspectis praefecti consiliis, quod paelicem regiam polluerat inque omnem libidinem venalis habebatur, Casperius interim ad Pharasmanen pervadit, utque Hiberi obsidio decedant expostulat. ille propalam incerta et saepius molliora respondens, secretis nuntiis monet Radamistum obpugnationem quoquo modo celerare. augetur flagitii merces, et Pollio occulta corruptione inpellit milites, ut pacem flagitarent seque praesidium omissuros minitarentur, qua necessitate Mithridates diem locumque foederi accepit castelloque egreditur.

47. Ac primo Radamistus in amplexus eius effusus simulare obsequium, socerum ac parentem appellare; adicit ius iurandum, non ferro, non veneno vim allaturum; simul in lucum propinquum trahit, provisum illic sacrificii paratum dicitans, ut diis testibus pax firmaretur. mos est regibus, quotiens in societatem coeant, implicare dexteras pollicesque inter se vincire nodoque praestringere; mox ubi sanguis in artus (se) extremos suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt atque invicem lambunt. id foedus arcanum habetur quasi mutuo cruore sacratum. sed tunc qui ea vincla admovebat, decidisse simulans genna Mithridatis invadit ipsumque prosternit; simulque concursu

² Pharasmanen e m. Ritter. ³ ummidium e m. Ritter. ⁹ cognita; e m. Lipsius. ¹⁰ commeatū (commeatum a l., a n commeatus?). ¹⁸ omissuros Freinsheim: ammis. ²⁰ faramistus. ²⁴ societate. ²⁶ se add. Jac. Gronovius. ²⁷ archanum.

ონი⁴² და ცენტურიონი კასპერიუსი სარდლობდნენ. ისე უბირნი არა-
ფერში არიან ბარბაროსები, როგორც მანქანების საქმესა და ციხე-სი-
მაგრეთა აღების ოსტატობაში, ამიტომ რადამისტი ფუჟად და ზარალი-
ანად ციხე-სიმაგრის აღების ცდის შემდგომ, ალყას შეუდგა და რაკი ძა-
ლით ვერა გააწყო რა; ანგარ პრეფექტს მოისყიდის, რომელსაც კას-
პერიუსი⁴³ ეხვეწებოდა, ნურც მოკავშირე მეფეს და ნურც მისთვის რო-
ბელი ხალხისაგან მინიჭებულ არმენიას ბოროტმოქმედებით ფულის-
გულისთვის ნუ დაღუპავო. დაბოლოს, ვინაიდან პოლიონი მტრის მრ-
ავალრიცხოვნებას, ხოლო რადამისტი კი მამის ბრძანებას იმიზეზებ-
დნენ, კასპერიუსმა ზავი დადო, რათა თუ ფარსმანი ომს ვერ გადაათქმე-
ვინებდა, სირიის გამგებელის უმიდიუს კვადრატუსისათვის⁴⁴ მაინც შე-
ეტყობინებინა, რა მდგომარეობაში იყო არმენია.

46. ცენტურიონის წასვლით თითქმის დარჩენილიაგან გათავისუფლე-
ბულმა პრეფექტმა მითრიდატს დარწმუნება დაუწყო, ზავი დადგო. თან
მოაგონებდა მათ ძმურ ნათესაობას, ფარსმანის ხნით უფროსობას და
სხვა ნათესაურ კავშირებს მისი ასული რომ ცოლად ჰყავდა, აგრეთვე
თვითონაც რომ რადამისტის სიმამრი იყო. იბერებიც უარს არ ამბობენ
ზავზე, თუმცა ამჟამად ისინი უფრო ძლიერები არიანო; ხომ საკმაოდ
იცი არმენიელთა გაუტანლობა და სხვა სახსარი ან თავშესაფარი რომ
არ გაგვანია ამ უსურსათო ციხე-სიმაგრის გარდაო; განა უსისხლოდ სა-
ქმის გარიგება არ გირჩევნია იარაღის ძალით საქმის გადაწყვეტის საე-
ჭვო ცდასაო? მითრიდატი ამაზე ყოყმანობდა და ეჭვით უყურებდა პრე-
ფექტის რჩევას, ვინაიდან [პრეფექტმა] გააუპატიურა მეფის ხარჭა და
წოველნაირი ანგარებიანი საქმისადმი დიდი მიდრეკილება ჰქონდა; ამა-
სობაში კი კასპერიუსმა ფარსმანამდე მიადწია და მოსთხოვა, იბერიე-
ლებს ალყა მოეხსნათ. ფარსმანი საჯაროდ ბუნდოვნად და უფრო ხში-
რად აღერსიანად უპასუხებს, საიღუმლო შიკრიკებით კი რადამისტს
აჭეზებს, ყოველის ღონისძიებით დააჩქარე შეტევას. სამარცხვინო საქ-
მის საზღაური დიდდება და პოლიონი საიღუმლოდ მოისყიდის რა ჯა-
რისკაცებს, აგულიანებს, რათა ზავი მოითხოვონ და დაემუქრონ, ციხე-
სიმაგრის დაცვაზე ხელს ავილებთო. ამ [უკიდურესი] გასაჭირით
[იძულებული] მითრიდატი ხელშეკრულების დადების დღესა და აღ-
გილს დათანხმდა და ციხე-სიმაგრიდან გამოვიდა.

47. პირველად რადამისტი, ვითომდა პატივისცემით, გულმხურვა-
ლედ მოეხვია მას — სიმამრსა და მშობელს უწოდებდა; თან ეფიცებო-
და, არც მახვილის, არც შხამის ძალას არ გამოვიყენებ შენს წინააღმ-
დეგო. ამასთანავე იქვე ახლო კორომში შეიტყუებს — ეუბნება. აქ შე-
საწირავი მსხვერპლია გამზადებული, რათა ღმერთების წინაშე დავამ-
ტყიკოთ ზავიო. მეფეთა ჩვეულება გახლავთ ხელშეკრულების

plurium iniciuntur catenae. ac compede, quod dedecorum barbaris, trahebatur; mox quia vulgus duro imperio habitum, probra ac verbera intentabat. et erant contra, qui tantam fortunae commutationem miserarentur; secutaque cum parvis liberis coniux cuncta lamentatione complebat. diversis et contextis vehiculis abduuntur, dum Pharasmanis iussa exquirentur. illi cupido regni fratre et filia, potior, animusque sceleribus paratus; visui tamen consuluit, ne coram interficeret. et Radamistus, quasi iuris iurandi memor, non ferrum, non venenum in sororem et patruum expromit, sed proiectos in humum et veste multa gravique opertos necat. filii quoque Mithridatis, quod caedibus parentum illacrimaverant, trucidati sunt.

48. At Quadratus cognoscens proditum Mithridaten et regnum ab interfecto optineri, vocat consilium, docet acta et an ulcisceretur consultat. paucis decus publicum curae, plures tuta disserunt: omne scelus externum cum laetitia habendum; semina etiam odiorum iacienda, ut saepe principes Romani eandem Armeniam specie largitionis turbandis barbarorum animis praebuerint: poteretur Radamistus male partis, dum invisus, infamis, quando id magis ex usu, quam si cum gloria adeptus foret. in hanc sententiam itum. ne tamen admisisse facinori viderentur et diversa Caesar iuberet, missi ad Pharsanen nuntii, ut abscederet a finibus Armeniis filiumque abstraheret.

¹ compedes, e m. Lipsius. ² e contra. ³ ius iurandi. ⁴ omne Lipsius: omnes. ⁵ adeptus] depulsus. Nipperdey.

დადების დროს ყოველთვის მარჯვენა ხელები და მათი ცერებრი ერთმანეთს მიადონ და მაგრად შეჰკრან კვანძით. მერმე როცა სისხლი ფრჩხილებში მხოაწვებათ, მსუბუქი ჩხვლეტით სისხლს დაიდენენ და ერთმანეთს აულოკავენ⁴⁵. ასეთ კავშირს იღუმალი თვისება აქვს, თითქოს საერთო სისხლით არის განმტკიცებული. მაგრამ მაშინ კაცი, რომელიც უკრავდათ [ხელებს], ვითომდა წაიქცა, მითრიდატს ფეხებზე მოეხვია და ისიც ძირს დასცა. მაშინვე მოცვივდა კიდევ ბევრი ხალხი და ბორკილები დაადეს მას. მერმე იგი ფეხებზე დადებული ჯაჭვით წაათრიეს. რაც დიდ სირცხვილად ითვლებოდა ბარბაროსებში. მყის მდამბო ხალხმა, რომელიც მძიმე პირობებში იყო მის ხელქვეით, ლანძღვა-გინება დაუწყო და ცემა დაუბირა. ოღონდ პირიქით, ისეთებიც გამოერივნენ, რომელთაც ბედის ასეთი შეტრიალებისათვის იგი ებრალებოდათ. უკან პატარა შვილებით [გარშემორტყმული] მისი მეუღლე მისდევდა და იქაურობას ტირილით იკლებდა. ისინი ცალ-ცალკე დახურულ ურბებში ჩასვეს, ვიდრე ფარსმანის ბრძანებას შეიტყობდნენ. ფარსმანს სამეფოს ხელში ჩაგდების წადილმა ძმა და ქალიშვილი [დაათმობინა] და გულში უკვე მზად იყო ბოროტმოქმედების [ჩადენისათვის]. ის კი ივარაუდა, რომ ეს საქმე მის თვალწინ არ მომხდარიყო და ისინი მის წინაშე არ დაეხოცათ. რადამისტიმაც. აქაოდა [დადებული] ფიცი მახსოვსო. [მართლაც] არც მახვილი და არც მხამი არ იხმარა დისა და ბიძის წინააღმდეგ, არამედ მიწაზე დააწვენიდა ისინი და ზემოდან მრავალი მძიმე სამოსის დაყრით მოაშთობინა. დახოცეს მითრიდატის ვაჟიშვილებიც, რომლებიც მშობლების დალუპვას ხმამაღლა ტიროდნენ.

48. ხოლო კვადრატუსმა რომ შეიტყო, მითრიდატს უღალატეს და სამეფო ხელთ იგდეს მკვლელებმაო, საბჭო მოიწვია, მოახსენა მომხდარი ამბები და რჩევა ჰკითხა, შური ვიძიოთ და დავსაჯოთ ისინი თუ არაო. სახელმწიფოს სახელი და პატივი ცოტას აწუხებდა, უმეტესობა მშვიდობის სასარგებლოდ მსჯელობდა: უცხოთა ყოველ ბოროტმოქმედებას სიხარულით უნდა შევეგებოთ. სიძულვილის თესლიც კი უნდა დავთესოთ, როგორც ხშირად რომის ხელმწიფენი იმავე არმენიას უხვი წყალობის სახით ბარბაროსთა შორის შუღლის ჩამოსაგდებად ვასცემდნენ ხოლმე. დაე რადამისტი შეძულებული, სახელგატეხილი ფლობდეს ბოროტად მოპოვებულ ხვედრს; ვინაიდან ეს უფრო ხელსაყრელია ჩვენთვის, ვიდრე ის, რომ მას სახელიანად და დიდებით ჰქონდეს მიღებული [ძალაუფლებაო]. ეს აზრი კიდევ მიიღეს. ოღონდ, რათა ამ ბოროტმოქმედების მოდასტურედ არ მიეჩნიათ ისინი, თანაც [იმ შემთხვევისათვის] თუ კვისარი სხვაგვარად გადაწყვეტდა [ამ საქმეს], ფარ-

49. Erat Cappadociae procurator Iulius Paelignus, ignavia animi et deridiculo corporis iuxta despiciendus, sed Claudio perquam familiaris, cum privatus olim conversatione scurrarum iners otium oblectaret. is Paelignus auxiliis provincialium contractis tamquam recuperaturus Armeniam, dum socios magis quam hostes praedatur, abscessu suorum et incursantibus barbaris praesidii egens ad Radamistum venit; donisque eius evictus ultro regium insigne sumere cohortatur summentique adest auctor et satelles. quod ubi turpi fama divulgatum, ne ceteri quoque ex Paeligno coniectarentur, Helvidius Priscus legatus cum legione mittitur, rebus turbidis pro tempore ut consuleret, igitur propere montem Taurum transgressus moderatione plura quam vi composuerat, cum redire in Suriam iubetur, ne initium belli adversus Parthos existeret.

50. Nam Vologaeses casum invalendae Armeniae obvenisse ratus, quam a maioribus suis possessam externus rex flagitio optineret, contrahit copias fratremque Tiridaten deducere in regnum parat, ne qua pars domus sine imperio ageret. incesu Parthorum sine acie pulsus Hiberi, urbesque Armeniorum Artaxata et Tigranocerta iugum accipere. deinde atrox hiems et parum provisi commeatus et orta ex utroque tabes perpellunt Vologaesen omittere praesentia. vacuumque rursus Armeniam Radamistus invasit, truculentior quam antea, tamquam adversus defectores et in tempore rebellaturos. atque illi, quamvis servitio sueti, patientiam abrumpunt armisque regiam circumveniunt.

¹ ignavi, e m. M u r e t u s. ¹² rediret. ¹⁸ et parum A n d r e s e n: set parum (vulgo seu parum). ²⁰ percellunt, e m. R h e n a n u s. ²³ circum ueunt.

სმანს მოციქულები გაუგზავნეს, რომ იგი სომხეთიდან გასულიყო და შვილიც თან წაეყვანა.

49. კაპადოკიის პროკურატორად იულიუს პელიგნუსი იყო, სულთ მდაბალი და სხეულის სიმანხიჯითაც ასევე საზიზღარი, მაგრამ კლავდიუსის ძალიან ახლობელი, როცა [კლავდიუსი] ტაკიმასხარებთან და მლიქვნელებთან ატარებდა უქმად დროს, იმ პელიგნუსმა პროვინციებში დამხმარე ლაშქარი შეკრიბა, ვითომდა არმენიის უკან დასაზრუნებლად, ოღონდ რაკი მოკავშირეებს უფრო არბევდა ვიდრე მტერს, თავისიანებმა მიატოვეს და რაკი ბარბაროსთა თავდასხმებისაგანაც თავშესაფარი სჭირდებოდა, რადამისტთან მივიდა. [რადამისტის] საჩუქრებით მოსყიდული თვითონვე არწმუნებს მიიღოს სამეფო ნიშნები და ამ მიღების დროს თვითონაც ესწრება, როგორც ხელისშემწყობი და [საქმის] თანამონაწილე. როცა ამის შესახებ საზიზღარი ხმა გავარდა რათა სხვა [რომაელებიც] პელიგნუსის მსგავსად არ მიეჩნიათ, გაგზავნეს ლეგატი პელვიდიუს პრისკუსი ლეგიონითურთ, რათა ვითარების შესაბამისად მოეგვარებინა საქმე. ამიტომ სასწრაფოდ გადალახა რა ტავროსის მთა, უფრო ზომიერი მოქმედებით, ვიდრე ძალით, უკვე ბევრი რამ გაარიგა, როცა უბრძანეს კვლავ სირიაში დაბრუნებულყო, რათა პართების წინააღმდეგ ომი არ გამოეწვია.

50. ვინაიდან ვოლოგეზმა მიიჩნია, რომ დადგა ხელსაყრელი შემთხვევა არმენიის დასაპყრობად, რომელიც მის წინაპრებს ეკუთვნოდა, ახლა კი უპატიოსნოდ ჩაეგდო ხელთ უცხო მეფეს. ამიტომ მან შეკრიბა ჯარი და ემზადებოდა ტახტზე თავისი ძმის ტირიდატის⁴⁶ დასასმელად, რათა მისი სახლის არც ერთი წევრი არ დარჩენილიყო სამეფოს გარეშე. პართების შემოჭრის შემდგომ იბერები უბრძოლველად იქნენ განდევნილი და სომხეთის ქალაქები არტაქსატი და ტიგრანოკერტაც დაუმორჩილდნენ. შემდეგ სასტიკმა ზამთარმა, სურსათის ნაკლებობამ და ორივე ამ მიზეზის გამო მოდებულმა სენმა ვოლოგეზი იძულებული გახდა თავი დაენებებინა ახლა ამ საქმისათვის. დაუცარიელებული არმენია კი კვლავ რადამისტმა დაიპყრო, კიდევ უფრო გამძვინვარებულმა [არმენიელებზე], როგორც განდგომილებზე, რომელთაც თუ [ხელსაყრელი] დრო დაუდგებოდათ, კვლავ აჯანყდებოდნენ.

მართლაც არმენიელებს, თუმცა მონობას ძალიან ნაჩვევთ, მოთმინების ფიალა აევსოთ და იარაღით შემოერთებენ გარს მეფის სასახლეს.

51. რადამისტს ცხენების სისწრაფის გარდა სხვა აღარაფერი უშველიდა და ცოლითურთ კიდევ გაიქცა. მაგრამ მისი ფეხმძიმე მეუღლე პირველად თუ მაინც ასე თუ ისე იტანდა ჭენებით სიარულს მტრის შიშით და ქმრის სიყვარულით, მერმე შეუსვენებელი სირბილის გამო

51. Nec aliud Radamisto subsidium fuit quam pernicitas equorum, quis seque et coniugem abstulit. sed coniux gravida primam utcumque fugam ob metum hostilem et mariti caritatem toleravit; post festinatione continua ubi quati uterus et viscera vibrantur, orare ut morte honesta contumeliis captivitatis eximeretur. ille primo amplecti adlevare adhortari, modo virtutem admirans, modo timore aeger, ne quis relicta poteretur. postremo violentia amoris et facinorum non rudis destringit acinacem vulneratamque ripam ad Araxis trahit, flumini tradit, ut corpus etiam auferretur: ipse praeceptis Hiberos ad patrium regnum pervadit. interim Zenobiam (id mulieri nomen) placida in eluvie spirantem ac vitae manifestam advertere pastores, et dignitate formae haud degenerem reputantes obligant vulnus, agrestia medicamina adhibent cognitoque nomine et casu in urbem Artaxata ferunt; unde publica cura deducta ad Tiridaten comiterque accepta cultu regio habita est.

Liber XIII

6. Fine anni turbidis rumoribus prorupisse rursum Parthos et pari Armeniam allatum est, pulso Radamisto, qui saepe regni eius potitus, dein profugus, tum quoque bellum deseruerat. igitur in urbe sermonum avida, quem ad modum princeps vix septemdecim annos egressus suscipere eam molem aut propulsare posset, quod subsidium in eo, qui a femina regeretur, num proelia quoque et obpugnationes urbium et cetera belli per magistratos administrari possent, anquirebant. contra alii melius evenisse disserunt, quam si invalidus senecta et ignavia Claudius militiae ad labores vocaretur, servilibus iussis obtemperaturus. Burrum tamen et Senecam multarum rerum experientia cognitos; et imperatori quantum ad robur deesse, cum octavo decimo aetatis anno Cn. Pompeius, nono decimo Caesar Octavianus civilia bella sustinuerint? pleraque in summa fortuna auspiciis et consiliis quam telis et manibus geri. daturum plane documentum, honestis an secus amicis uteretur, si ducem amota invidia egregium quam si pecuniosum et gratia subnixum per ambitum deligeret.

7. Haec atque talia vulgantibus, Nero et iuventutem proximas per provincias quaesitam splendens Orientis legionibus admovere legionesque ipsas propius Armeniam collocari iubet, duosque veteres

⁴ quatitur Heinsius. ⁹⁻¹⁰ ad Hiberos patrium in r. Heinsius; ad Hib. patrium r. Bezenberger; [Hiberos] ad p. r. C. Heraeus. ²⁰ septē decē. ²⁶ multa Andresen. ²⁹ pluraque al. ³⁴ regionibus. | admoveri Pichena. ³⁵ prouis.

გულმუცელი და შიგნეული რომ ენჯღრეოდა, ევედრებოდა ქმარს, ტყვეობის სირცხვილისაგან პატიოსანი სიკვდილით დამიხსენიო. პირველად რადამისტი ეხვეოდა, იჭერდა და ამხნევებდა; ხან მის გულადობას ჰკვირობდა, ხან შიშისაგან სასო ეკვეთებოდა, რომ დავტოვო, სხვა ვინმეს არ ჩაუვარდეს ხელშიო. დაბოლოს სიყვარულით გახელბულმა და ბოროტმოქმედებაში არცთუ გამოუცდელმა იძრო მახვილი და [დასცა ქალს]; დაჭრილი არაქსის პირას მიათრია და მდინარეში ჩააგდო, რომ მისი გვამიც წყალს წაეღო. თვითონ თავქუდმოგლეჯით მიაშურებს იბერიას, მშობლიურ სამეფოს. ამასობაში ზენობიას (ასე ერქვა ქალს) წყნარ ყურეში შეამჩნევენ მწყემსები. იგი ჯერ კიდევ სუნთქავდა და სიცოცხლის აშკარა ნიშნებს ამჟღავნებდა. მისი ღირსეული გარეგნობის მიხედვით ივარაუდეს, უბრალო ვინმე არ უნდა იყოსო; შეუხვიეს ჰრილობა, შინაურული წამლებით უწამლეს და როცა მისი ვინაობა და აზრები შეიტყვეს, ქალაქ არტაქსატს მიიყვანეს. იქიდან კი ხელისუფალთა ზრუნვით, ტირიდატს მიჰგვარეს, რომელმაც ალერსთ მიიღო იგი, როგორც მის სამეფო ღირსებას შეეფერებოდა.

წიგნი XIII⁴⁷

6. წლის დამლევს მოვიდა შემაშფოთებელი ამბავი, რომ პართელები კვლავ შეესივნენ არმენიას და მიიტაცეს. განდევნილ იქნა რადამისტი, რომელიც ხშირად იპყრობდა ხოლმე იქ სამეფო ძალაუფლებას და მერე გარბოდა; მაშინაც მიეტოვებინა ომი და მითქმა-მოთქმის მოყვარულ ქალაქში ყველა ცდილობდა მიმხვდარიყო — პრინცესი, რომელმაც ძლივს გადააბიჯა ჩვიდმეტ წელიწადს, როგორ შეძლებდა კისრად ედო ის მძიმე ტვირთი და თავი გაერთმია, რა საშველი უნდა ეძიათ მასში, ვინც დიაცის რჩევა-დარიგებას მისდევდა, ან კიდევ შესაძლებელი იყო თუ არა, რომ მოძღვართ⁴⁹ წარემართათ ბრძოლები, იერიშები ქალაქთა ასაღებად და ომთან დაკავშირებული სხვა საქმეები. მაგრამ ზოგნი ასეთ ვითარებას უმჯობესად შერაცხავენ იმასთან შედარებით, სიბერისა და სულმოკლეობის გამო დაუძღურებელი კლავდიუსი რომ მოიწვიონ სამხედრო საქმეების საწარმოებლად და მონებისათვის ჩვეული ნებასურვილის დასამორჩილებლად; ხოლო ბურარუსი და სენეკა ცნობილი არიან დიდი გამოცდილებით. როგორ არ ეყოფა იმპერატორს სიმტკიცე, როცა თვრამეტი წლის გნეიუს პომპეიუსმა და ცხრამეტი წლის ოქტავიანუს კეისარმა სამოქალაქო ომები გადაიხადეს? უმაღლესი წოდებისა და პატივის პირობებში საქმეებს წარმართავენ უფრო ხშირად აუსპიციები⁴⁹ და განზრახვანი, ვიდრე შუბები და ხელეები. რაკი პრინცესი უგულვებელჰყოფს მომშურნობას და სარდლად უმაღ შეარჩევს შესანიშნავს, ვიდრე შეძლებულს, რომელსაც ძირს

reges Agrippam et Antiochum expedire copias, quis Parthorum fines ultro intrarent, simul pontes per amnem Euphraten iungi; et minorem Armeniam Aristobulo, regionem Sophenen Sohaemo cum insignibus regiis mandat. exortusque in tempore aemulus Vologaesio filius Vardanes; et abscessere Armenia Parthi, tamquam differrent bellum.

8. Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententiis eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum vestem principum triumphalem, utque ovans urbem iniret, effigiemque eius pari magnitudine ac Martis Ultoris eodem in templo censuere, praeter suetam adulationem laeti, quod Domitium Corbulonem retinendae Armeniae praeposuerat videbaturque locus virtutibus patefactus. copiae Orientis ita dividuntur, ut pars auxiliarium cum duabus legionibus apud provinciam Suriam et legatum eius Quadratum Ummidium remaneret, par civium sociorumque numerus Corbuloni esset, additis cohortibus alisque, quae (in) Cappadocia hiemabant. socii reges, prout bello conduceret, parere iussi; sed studia eorum in Corbulonem promptiora erant. qui ut (instaret) famae, quae in novis coeptis validissima est, itinere prope confecto apud Aegeas civitatem Ciliciae obvium Quadratum habuit, illuc progressum, ne, si ad accipiendas copias Syriam intravisset Corbulo, omnium ora in se verteret, corpore ingens, verbis magnificis et super experientiam sapientiamque etiam specie inanium validus.

9. Ceterum uterque ad Vologaesem regem nuntiis monebant, pacem quam bellum mallet datisque obsidibus solitam prioribus reverentiam in populum Romanum continuaret. et Vologaeses, quo bellum ex commodo pararet, an ut aemulationis suspectos per nomen obsidum amoveret, tradit nobilissimos ex familia Arsacidarum. accepitque eos centurio Insteius ab Ummidio missus, forte prior ea de causa adito rege. quod postquam Corbuloni cognitum est, ire praefectum cohortis Arrium Varum et recipere obsides iubet. hinc ortum inter praefectum et centurionem iurgium ne diutius externis spectaculo esset, arbitrium rei obsidibus legatisque, qui eos ducebant, permissum. atque illi recentem gloria et inclinatione quadam etiam

¹ Antiochum Lipsius: Iochum. ⁰ effigiesque; em. Nipperdey. ¹⁵ pars.
¹⁶ aliis quaeque, em. Rhenanus | in add. Bekker. ²³ inanimus,
²⁴ nuntiis missis Ritter. ²⁷ commodo Muretus: quomodo. ³⁴ ille. | gloria Nipperdey: gloriam.

უმარგებს მოსყიდვის გზით მოპოვებული გავლენა, — ცხადია, თავად დამატკიცებს, პატიოსანი მეგობრები ჰყავს, თუ პირიქით.

7. სანამ ასეთ ამბებს ავრცელებენ, ნერონი ბრძანებს — უახლოეს პროვინციებში მოიძიონ ახალგაზრდები და გაგზავნონ აღმოსავლეთის ლეგიონების შესავსებად, თვით ლეგიონები კი არმენიასთან უფრო ახლოს იქმნენ განლაგებულნი; ორ ნაცად მეფეს — აგრპას და ანტიოქუსს — სალაშქროდ უნდა მოემზადებინათ ჯარები, რომლებითაც პართელთა საზღვრებში შეიჭრებოდნენ, ამავე დროს ხიდები უნდა გადებულყო მდინარე ეფფრატზე; მცირე არმენიას არისტოთელუსს გადასცემს, სოფენეს ოლქს — სოკემუსს, თან სამეფო პატივს და ღირსებასაც ანიჭებს. დროზე გამოუჩნდა ვოლოგეზეს მეტოქე — ძეგ ვარდანი; და განვიდნენ არმენიით პართელები, თითქოს ომი გადადესო.

8. ხოლო სენატში ყველაფერი მეტად გაზვიადებულ იქნა იმათი წინადადებების წყალობით, ვინც მოითხოვა პარაკლისები და იმ დღეებში — პრინცეპსის სატრიუმფოდ შემოსვა, რომ იგი შესულიყო ქალაქში ვითარცა ტრიუმფატორი, აგრეთვე მისი ქანდაკება, ზიდიდით — შურისმაძიებელი მარსის ქანდაკების სწორი, დაედგათ მარსისავე ტაძარში. გარდა იმისა, რომ ეს იყო ჩვეულებრივი მლიქვნელობა, უხაროდათ კიდევაც, რომ დომიციუს კორბულონი ჩაუყენა ჯარს სათავეში არმენიის შესანარჩუნებლად და, როგორც ჩანდა, გზა გაეხსნა ღირსებას. აღმოსავლეთის ჯარები იმგვარად გაანაწილეს, რომ მამველი ძალის ნაწილი, ასევე ორი ლეგიონი დარჩენილიყო სირიის პროვინციაში მის ლეგატ ქვადრატუს უმიდიუსთან ერთად, კორბულონს ეყოლებოდა თანაბარი რაოდენობის მოქალაქეები და მოკავშირენი, ამავე დროს კაპადოკიაში მოზამთრე კოპორტები და სხვა ნაწილები. მოკავშირე მეფეებს ებრძანათ დაჰმორჩილებოდნენ მას, ვისი დაქვემდებარებაც მიზანშეწონილი იქნებოდა ომის პირობების მიხედვით, მაგრამ თავიანთი განწყობილებით ისინი უფრო კორბულონისკენ იხრებოდნენ. იგი გაეშურა დიდების მოსაპოვებლად, რაც უძლიერესი იარაღი ახლად წამოწყებულ საქმეებში, და კოლიკის ქალაქ ეგეესთან შეხვდა ქვადრატუსს, რომელიც იქ ჩასულიყო, რათა კორბულონს, თუ ის* სირიაში შევიდოდა ჯარების მისაღებად, საყოველთაო ყურადღება არ მიექცია, რადგან, ტანად გოლიათს, დიდებულ მჭევრმეტყველს, გამოცდილებასა და სიბრძნესთან ერთად გარეგნული ბრწყინვალეობით ზემოქმედების დიდი ძალაც ჰქონდა.

9. ორივემ მოციქულები გაუგზავნა იმეფე ვოლოგეზეს, რომ დაიყოლიონ — ზავი არჩიოს ომს, მძევლები გაიღოს და, წინამორბედთა

* ე. ი. კორბულონი.

hostium Corbulonem praetulere. unde discordia inter duces, querente Ummidio praerepta quae suis consiliis patravisset, testante contra Corbulone non prius conversum regem ad offerendos obsides, quam ipse dux bello delectus spes eius ad metum mutaret. Nero quo componeret diversos, sic evulgari iussit: ob res a Quadrato et Corbulone prospere gestas laurum fascibus imperatoriis addi. quae in alios consules egressa coniunxi.

34... Eius anni principio mollibus adhuc initiis prolatatum inter Parthos Romanosque de obtinenda Armenia bellum acriter sumitur, quianec Vologaeses sinebat fratrem Tiridaten dati a se regni expertem esse aut alienae id potentiae donum habere, et Corbulo dignum magnitudine populi Romani rebatur parta olim a Lucullo Pompeioque recipere. ad hoc Armenii ambigua fide utraque arma invitabant, situ terrarum, similitudine morum Parthis propiores conubiisque permixti ac libertate ignota illud magis ad servitium incli-nantes.

35. Sed Corbuloni plus molis adversus ignaviam militum quam contra perfidiam hostium erat: quippe Syria transmotae legiones, pace longa segnes, munia [Romanorum] aegerrime tolerabant. satis constitit fuisse in eo exercitu veteranos, qui non stationem, non vigilias inissent, vallum fossamque quasi nova et mira viserent, sine galeis, sine loriceis, nitidi et questuosi, militia per oppida expleta, igitur dimissis, quibus senectus aut valitudo adversa erat, supplementum petivit. et habiti per Galatiam Cappadociamque dilectus, adiectaque ex Germania legio cum equitibus alariis et peditatu cohortium, retentusque omnis exercitus sub pellibus, quamvis hieme saeva adeo, ut obducta glacie nisi effossa humus tentoriis locum non praeberet, ambusti multorum artus vi frigoris et quidam inter excubias exanimati sunt. adnotatusque miles, qui fascem lignorum gestabat, ita praeriguisse manus, ut oneri adhaerentes truncis brachiis deciderent. ipse cultu levi, capite intecto, in agmine, in laboribus frequens adesse, laudem strenuis, solacium invalidis, exemplum omnibus ostendere, dehinc quia duritia caeli militiaeque multi abnuebant deserebantque, remedium severitate quaesitum est. nec enim, ut in aliis exercitibus, primum alterumque delictum venia prosequeretur, sed qui signa re-

⁵ diuersus. ⁹⁻¹⁰ resumatur Heinsius. ¹⁰ tyridatem. ¹⁸ illud Lipsius: illuc. ²⁰ fasce. ³¹ eui.

ჩვეულებრისამებრ, პატივი არ მოუშალოს რომელ ხალხს. ვოლოგეზეც [მძევლებად] გადასცემს მათ არსაკიდების გვარის უწარჩინებულეს პირებს, რათა ხელსაყრელ პირობებში მომზადებულიყო ომისათვის ან, შეიძლება, იმ მიზნით, რომ მეტოქეობაში ექვემდებარებინათ თავიდან მოეშორებინათ ვითარცა მძევალნი. მათ ჩაბარებს უმიდიუსისგან გამოგზავნილი ცენტურიონი ინსტიუსი, რომელიც საამისოდ პირველი მიდის მეფესთან. როცა ეს კორბულონმა შეიტყო, უბრძანა კოპორტის პრეფექტს, არიუს ვარუსს წასულიყო და მძევლები წაერთმია. ამ მიზეზით პრეფექტსა და ცენტურიონს შორის აღძრული დავა უფრო დიდხანს რომ არ გაგრძელებულიყო გარეშეთა დასანახად, საქმის გადაწყვეტა მიენდოთ მძევლებსა და ელჩებს, რომლებსაც ისინი მიჰყავდათ, და მათ წინ დააყენეს კორბულონი, ახლად შემოსილი დიდებით, როგორაც მტრებსაც რომ იზიდავდა. აქედან წარმოიშვა უთანხმოება სარდლებს შორის: ერთი მხრივ, უმიდიუსი ეძიებს წართმეულს, — იმას, რაც თავისი კეთილგონიერების წყალობით განუხორციელებია, მეორე მხრივ, კორბულონი ამტკიცებს, რომ მეფეს მანამდე არ უფიქრია მძევლების გაღება, სანამ თვით მხედართმთავრად არჩეულმა კორბულონმა იმედი ძრწოლად არ შეუცვალა. მოწინააღმდეგეთა დასაზავებლად ნერონმა ბრძანა გამოეცხადებინათ სახალხოდ, რომ ქვადრატუსის და კორბულონის მიერ მოპოვებული გამარჯვებებისათვის საიმპერატორო ფასციებს დაფნაც ემატებოდა. აქ მე დავურთე, რაც სხვა კონსულების პერიოდზედაც ვრცელდებოდა⁵⁰.

34. ...არმენიაზე ბატონობისათვის დუნედ დაწყებული და მანამდე გაქიანურებული ომი პართელებსა და რომაელებს შორის იმავე წლის დამდეგს გაცხარდა, რადგან, ერთი მხრივ, ვოლოგეზე ვერ დაუშვებდა, რომ მის ძმას — ტირიდატეს — ან დაეკარგა თავად ვოლოგეზესგან მიღებული სამეფო, ან ჰქონოდა როგორც უცხო ხელისუფლების, მიერ ბოძებული სამფლობელო, ხოლო, მეორე მხრივ, კორბულონს მიაჩნდა, რომ უნდა დაებრუნებინა ის, რაიც ოდესღაც ლუკულუსმა და პომპეუსმა მოიპოვეს⁵¹ — ასე მოითხოვდა რომელი ხალხის სიდიადე და ღირსება. ამავე დროს უნდობლად განწყობილი არმენიელები ორივე ძალას უხმობდნენ, თანაც პართელებთან უფრო ახლოს მდგომნი ადგილმდებარეობით, ზნე-ჩვეულებათა მსგავსებით, მათთანვე აღრეულნი ქორწინებათა წყალობით, სწორედ პართელებისადმი დამონებისაკენ უფრო იხრებოდნენ თავისუფლების შეუტყნობლად.

35. მაგრამ კორბულონისათვის უფრო სამძიმო იყო მხედართა სულმოკლეობის წინააღმდეგ ბრძოლა, ვიდრე მტერთა ვერაგობის დაძლევა, რადგან სირიიდან გადაყვანილი ლეგიონები, მოდუნებულნი ხანგრძლივი ზავის შედეგად, მოვალეობას მეტად უხალისოდ ასრულებდ-

liquerat, statim capite poenas luebat. idque usu salubre et misericordia melius apparuit: quippe pauciores illa castra deseruere quam ea, in quibus ignoscebatur.

36. Interim Corbulo legionibus intra castra habitis, donec ver adolesceret, dispositisque per idoneos locos cohortibus auxiliariis, ne pugnam priores auderent praedicit. curam praesidiorum Paccio Orfito primi pili honore perfuncto mandat. is quamquam incautos barbaros et bene gerendae rei casum offerri scripserat, tenere se munitis et maiores copias operiri iubetur: sed rupto imperio, postquam paucae e proximis castellis turmae advenerant pugnamque imperitia poscebant, congressus cum hoste funditur; et damno eius exterriti qui subsidium ferre debuerant, sua quisque in castra trepida fuga rediere. quod graviter Corbulo accepit increpitumque Paccium et praefectos militesque tendere extra vallum iussit; inque ea contumelia detenti nec nisi precibus universi exercitus exoluti sunt.

37. At Tiridates super proprias clientelas ope Vologaesi fratris adiutus, non furtim iam, sed palam bello infensare Armeniam, quosque fidos nobis rebatur, depopulari, et si copiae contra ducerentur, eludere hucque et illuc volitans plura fama quam pugna exterrere. igitur Corbulo quaesito diu proelio frustra habitus et exemplo hostium circumferre bellum coactus, dispertit vires, ut legati praefectique diversos locos pariter invaderent; simul regem Antiochum monet proximas sibi praefecturas petere. nam Pharasmanes interfecto filio Radamisto quasi proditore, quo fidem in nos testaretur, vetus adversus Armenios odium promptius exercebat. tuncque primum illecti Moschi, gens ante alias socia Romanis, avia Armeniae incursavit. ita consilia Tiridati in contrarium vertebant, mittebatque oratores, qui suo Parthorumque nomine expostularent, cur datis nuper obsidibus

⁶ audirent. edicit al. ¹⁰ pauca l m. ¹⁶ Vologaesis Nipperdey. ¹⁷⁻¹⁸ quosque m. posterior corr. ex cosque. ¹⁹ eludere m. posterior corr. excludere; hucque Lipsius: huc quoque. ²⁵ tumque malebat Haupt in Hermae V 28. ²⁶ Moschi Ritter: Insochi, cf. tamen J. B. XXXVII 262. ²⁶ incursavere idem.

ნენ. ცნობილია, რომ იმ ლაშქარში საკმაოდ იყვნენ ვეტერანები, რომლებიც სადარაჯოზე არ მდგარან არც დღისით, არც ღამით; სანგარსა და თხრილს ისე უყურებდნენ როგორც არნახულსა და საკვირველს: უმუზარადოდ, უბაჯროდ იხდიდნენ სამხედრო სამსახურს ქალაქებში, მოკოპწიავენი და ხარბები, კორბულონმა გაუშვა ისინი, რომლებიც სიბერის ან სნეულების გამო დაძაბუნებულ იყვნენ და შევსება მოითხოვა. შეკრიბეს ჯარი ვალატიასა და კაპადოკიაში, აგრეთვე გერმანიიდან გადასროლილ იქნა ლეგიონი⁵² მეშველი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარებითურთ. მთელი ლაშქარი [ტყავის] კარვებში იდგა; თუმცა ისეთი მკაცრი ზამთარი იყო, რომ მიწაზე გადაკრული ყინულის აუყრელად ადგილი აღარსად ჩანდა კარვებისათვის. ყინვისაგან ბევრს დამზრალი ჰქონდა სხეულის ასონი, ზოგიც სადარაჯოზე დგომისას დაიხოცა. როგორც გადმოვეცემენ, ერთ მეომარს, რომელსაც ფიჩხის კონა მიჰქონდა, ისე გაეთოშა ხელები, რომ მკლავთაგან დასწყდა და ტვირთთან ერთად დასცივდა. ფიჩხზე დაკრული. თავად კორბულონი, მსუბუქად ჩაცმული, თავშიშველი, მხედრებთან ერთად იყო ხშირად ომსა თუ შრომაში, თავგამოდებულთ ქებას ეტყოდა; უძლურთ ნუგეშს მისცემდა და ყველას მაგალითს უჩვენებდა. შემდეგ მრისხანება პოვა წამლად, რადგან ჰავისა და სამხედრო სამსახურის პირობათა სიმკაცრის გამო ბევრნი არ ემორჩილებოდნენ და გარბოდნენ. სხვა მხედართმთავართგან განსხვავებით, პირველად ჩადენილ შეცდომებსაც არ აპატიებდა ხოლმე; ბანაკიდან გაქცეული მეომარი მამინვე თავით იხდიდა სასჯელს. ეს წესი სასარგებლო აღმოჩნდა და შემწყნარებლობაზე მეტად მოქმედებდა, რამდენადაც ამ სამხედრო ბანაკს უფრო ცოტანი ტოვებდნენ, ვიდრე იმ ბანაკებს, რომლებშიც მეომრებს ეპატიებოდათ.

36. კორბულონს ლეგიონები ბანაკში ჰყავდა, სანამ გაზაფხული ძალას შეიმატებდა; ამავე დროს მოხერხებულ ადგილებში განალაგებს მასშველ ძალთა კოპორტებს და აფრთხილებს, არ გაბედონ, რომ პირველებმა დაიწყონ ბრძოლა. ამ დამცველი ჯარების მეთაურობას მიანდობს პაქციუს ორფიტუსს, უფროსი ცენტურიონის პატივის მქონეს. პაქციუსი სწერს, რომ ბარბაროსები არ ფრთხილობენ და ამით შემთხვევა ეძლევათ წარმატებით აწარმოონ ბრძოლა, მაგრამ იღებს ბრძანებას დარჩეს გამაგრებულ სადარაჯო პოსტებზე და უფრო მნიშვნელოვან ძალებს დაელოდოს. ბრძანება მაინც დარღვეულ იქნა: როცა პაქციუს ორფიტუსთან მცირერიცხოვანი ცხენოსანი რაზმები მოვიდნენ უახლოესი სიმაგრეებიდან და გამოუცდელობის გამო ბრძოლა მოითხოვეს, იგი შეება მტერს და დამარცხდა; მისი ზარალით თავზარდაცემული რაზმები, რომლებსაც დახმარების გაწევა ჰქონდათ დავალებული, შემოთებით გარბოდნენ და თავ-თავიანთ ბანაკებში უკუიქცნენ. მძიმე

redintegrataque amicitia, quae novis quoque beneficiis locum aperiret, vetere Armeniae possessione depelleretur. ideo nondum ipsum Vologaesem commotum, quia causa quam vi agere mallent; sinperstaretur in bello, non defore Arsacidis virtutem fortunamque saepius iam clade Romana expertam. ad ea Corbulo, satis comperto Vologaesem defectione Hyrcaniae attineri, suadet Tiridati precibus Caesarem aggredi: posse illi regnum stabile et res incruentas contingere, si omissa spe longinqua et sera praesentem potioeremque sequeretur.

38. Placitum dehinc, quia comneantibus in vicem nuntiis nihil in summa(m) pacis proficiebatur, colloquio ipsorum tempus locumque destinari. mille equitum praesidium Tiridates adfore sibi dicebat; quantum Corbuloni cuiusque generis militum adsisteret, non statuere, dum positis loriceis et galeis in faciem pacis veniretur. cuicumque mortalium, nedum veteri et provido duci, barbarae astutiae patuisent: ideo artum inde numerum finiri et hinc maiorem offerri, ut dolus pararetur, nam equiti sagittarum usu exercito si detecta corpora obicerentur, nihil profuturam multitudinem. dissimulato tamen intellectu rectius de iis, quae in publicum consulerentur, totis exerciti-

იყო კორბულონისთვის ამის გაგება; ბრძანა გაკიცხული პაქციუსი, პრეფექტები და მეომრები სანგრებს გარეთ დაბანაკებულიყვნენ. ამგვარად შეურაცხყოფილებმა მხოლოდ მთელი ჯარის ვედრების შედეგად დააღწიეს თავი იმ დამცირებას.

37. ტირიდატეს მისმა ძმამ ვოლოგეზემაც დაუჭირა მხარი, იმათ გარდა, ვისაც თავად მფარველობდა. [ტირიდატე] უკვე არა მალულად, არამედ აშკარად ესხმოდა თავს არმენიას და მოსვენებას არ აძლევდა; ვისაც კი იგულებდა ჩვენდამი ერთგულად, — სპობდა, თუ ჯარები წარემართებოდნენ მის წინააღმდეგ, გაურბოდა შეყრას, ხან ერთი მხრიდან წამოუჭროლებდა, ხან — მეორიდან და დარჩეული ხმები უფრო თავზარდამცემი იყო, ვიდრე ბრძოლა; ასე რომ კორბულონი დიდხანს ცდილობდა პირისპირ შეებმას, მაგრამ ამაოდ, ხოლო, როცა იძულებული შეიქნა ყველა მიმართულებით განევითარებინა საომარი მოქმედება, მტრების მაგალითისამებრ, — ძალები იმგვარად გაანაწილა, რომ ლეგატები და პრეფექტები ერთდროულად შეჭრილიყვნენ სხვადასხვა მხარეში; ამასთან, მეფე ანტიოქუსს ჩააგონა ხელთ ეგდო ის პრეფექტურები, რომლებიც ახლოს იყვნენ მის სამფლობელოსთან. ფარასმანემ ხომ მოკლა ძეა რადამისტი⁵³, გამცემი ვითომ, — რათა ამით დაედასტურებინა ჩვენდამი ერთგულება; მას შემდეგ უფრო ამწვაგებდა ძველითგან მომდინარე მტრობასა და სიძულვილს არმენიელების მიმართ. პირველად მაშინ გადმოიბირეს მოსხები — ხალხი, რომელიც სხვებზე უმალ ერთგულ მოკავშირეობას უწევს რომაელებს. მოსხები არმენიის უვალი მხარეებისაკენ გაეშურნენ. ასე რომ ტირიდატეს გეგმები ეფუშებოდა; წარავლინა მოციქულები, რომლებიც თავად მისი და პართელების სახელით მოითხოვდნენ ახსნას, რატომ უნდა წართმეოდა [ვოლოგეზეს] არმენიის ძველი სამფლობელო, როცა ცოტა ხნის წინათ გასცა მან მძევლები⁵⁴ და განაახლეს მათ მეგობრობა, რომელიც თითქოს ასპარეზს გადაუშლიდა ახალ სასიკეთო საქმეებს. თავად ვოლოგეზეს აქამდე იმიტომ არ უმოქმედია, რომ მოლაპარაკება ერჩიათ ძალის გამოყენებას. ხოლო, თუ კორბულონი მაინც არ დაიშლიდა და ომში ჩაითრევედა, სიმამაცე ეყოფოდათ არსაკიდებს და ბედიც ნაცადი ჰქონდათ, რადგან უკვე მრავალჯერს დაემარცხებინათ რომაელები. კორბულონმა კარგად იცის, რომ ვოლოგეზეს ჰირკანიის ჩამოშორება აკავებს და პასუხად ტირიდატეს არწმუნებს თხოვნით მიმართოს კეისარს: მას შეუძლია საშეფო ძალაუფლება მტკიცედ შეინარჩუნოს და სისხლის ღვრის გარეშე მოაგვაროს საქმე, თუ დათმობს შორეულ იმედს, რომელიც გვიანდა გაუმართლდება, და ეძიებს ნამდვილს. თანაც უმჯობესს.

38. ამის შემდეგ, რაკი მოციქულების მისვლა-მოსვლით ზავის დადება არ ხერხდებოდა, გადაწყდა დაენიშნათ დრო და ადგილი, რათა

bus coram dissertaturos respondit. locumque delegit, cuius pars altera colles erant clementer adsurgentes accipiendis peditum ordinibus, pars in planitiem porrigebatur ad explicandas equitum turmas. dieque pacto prior Corbulo socias cohortes et auxilia regum pro cornibus, medio sextam legionem constituit, cui accita per noctem aliis ex castris tria milia tertianorum permiscuerat, una cum aquila, quasi eadem legio spectaretur. Tiridates vergente iam die procul adstitit, unde videri magis quam audiri posset. ita sine congressu dux Romanus abscedere militem sua quemque in castra iubet.

39. Rex sive fraudem suspectans, quia plura simul in loca ibatur, sive ut commeatus nostros Pontico mari et Trapezunte oppido adventantes interciperet, propere discedit. sed neque commeatibus vim facere potuit, quia per montes ducebantur praesidiis nostris insessos, et Corbulo, ne irritum bellum traheretur utque Armenios ad sua defendenda cogeret, excindere parat castella, sibi quod validissimum in ea praefectura, cognomento Volandum, sumit; minora Cornelio Flacco legato et Insteio Capitoni castrorum praefecto mandat. tum, circumspectis munimentis et quae expugnationi idonea provisus, hortatur milites, ut hostem vagum neque paci aut proelio paratum, sed perfidiam et ignaviam fuga confitentem exuerent sedibus gloriaeque pariter et praedae consulerent. tum quadripertito exercitu hos in testudinem conglobatos subruendo vallo ducit, alios scalas moenibus admovere, multos tormentis faces et hastas incutere iubet. libritoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret pari undique motu. tantus inde ardor certantis exercitus fuit, ut intra tertiam diei partem nudati propugnatoribus muri, obices portarum subversi, capta es-

თავად მათ მოელოება რაკათ. ტირიდატე აცხადებდა, რომ ათას ცხენოსანს იახლებდა მცველად; რამდენი მეომარი უნდა ჰხლებოდა კორბულონს და რომელი ჯარიდან, არ განუსაზღვრავს, ოღონდ ზავის ნიშნად და დასტურად მუხარადმოხდილნი უაბჯროდ უნდა მოსულიყვნენ. ყოველი მოკვდავი, მით უმეტეს გამოცდილი და წინდახედული სარდალი, ვერაგობას ადვილად იმიუხვდებოდა ბარბაროსებს; ვერაგობის მიზეზით იყო, რომ მეომართა რიცხვი ერთი მხარისათვის მკაცრად ისაზღვრებოდა, ხოლო მეორეს ნება ეძლეოდა მეტი მეომარი წაეყვანა, რათა მახე დაჰგებოდათ: თუ ისრის ტყორცნაში ნაცად მხედრებს წინ დაუდგებიან უიარალო ჯარისკაცები, სიმრავლე მათ ველარას უშველის. კორბულონმა მაინც არ შეიმჩნია გულისხმაში ჩაეარდნა და უპასუხა, რომ უფრო სწორი იქნებოდა მთელი ჯარების თანდასწრებით განეხილათ ის, რაზედაც უნდა ემსჯელათ ვითარცა სახელმწიფო საქმეზე. შეაჩნია ადგილი, რომლის ერთ მხარესაც აღმართულიყვნენ ბორცვები, კარგა დაფერდებულნი, ისე რომ ქვეითი ჯარი მოხერხებულად განლაგდებოდა, მეორე მხარეს კი ივაკებდა, ამდენად ეს ადგილი ხელსაყრელი იყო ცხენოსანი რაზმების გასაშლელად. დათქმულ დღეს კორბულონმა პირველმა დააწყო იქ ჯარები: ფრთებზე განალაგა მოკავშირეთა კოჰორტები და მეფეების მამველი ძალები, შუაში — მეექვსე ლეგიონი, რომელსაც შეუერთა ღამით სხვა ბანაკიდან გამოწვეული სამი ათასი ჯარისკაცი მესამე ლეგიონისა, თანაც ერთი არწივით წარმოადგინა, თითქოს ერთი და იგივე ლეგიონი ყოფილიყო. როცა უკვე საღამოვდებოდა, მოვიდა ტირიდატე და იმ სიშორეზე გაჩერდა, რომ მისი დანახვა უფრო შეიძლებოდა, ვიდრე მოსმენა. ამრიგად, რომელი სარდალი ტირიდატეს არ შეხვდებოდა, ისე უბრძანა ჯარებს უკან დაბრუნებულიყვნენ. თავ-თავიანთ ბანაკებში.

39. მეფეს ან ეკვი ჰქონდა თვალთმაქცობაზე, რადგან ჯარი ერთსა და იმავე დროს სხვადასხვა მხარეს მიემართებოდა, ან იმ მიზნით წავიდა სწრაფად, რომ გზა გადაეკეტა ჩვენი სურსათისათვის, რომელსაც ვღებულობდით პონტოს ზღვით და ქალაქ ტრაპეზუნტიდან. მაგრამ ვერც სურსათის შესაწყვეტად იღონა რაიმე, რადგან ჩვენი ჯარების მიერ დაკავებულ მთებზე ვადმოდიოდნენ და ისე მოჰქონდათ; კორბულონმა კი, რათა ფუჭი ომი აღარ გაეჭიანურებინა და არმენიელები იძულებული გაეხადა თავდაცვაზე გადასულიყვნენ, ციხე-სიმაგრეთა განადგურება განიზრახა; თავად იმ პრეფექტურაში ყველაზე ძლიერ სიმაგრეს ირჩევს, ვოლანდუმად წოდებულს, ნაკლებად მნიშვნელოვან ციხეებს კი ანდობს ლეგატ კორნელიუს ფლაკუსს და ბანაკის პრეფექტს ინსტიუს კაპიტონს. როცა ყოველმხრივ დაათვალიერებს სიმაგრეებს და წინასწარ

censu munimenta omnesque puberes trucidati sint, nullo milite amisso, paucis admodum vulneratis. et imbelles vulgus sub corona venundatum, reliqua praeda victoribus cessit. pari fortuna legatus ac praefectus usi sunt, tribusque una die castellis expugnatis cetera terrore et alia sponte incolarum in deditionem veniebant. unde orta fiducia caput gentis Artaxata adgrediendi. nec tamen proximo itinere ductae legiones, quae si amnem Araxen, qui moenia adluit, ponte transgredierentur, sub ictum dabantur: procul et latioribus vadis transiere.

40. At Tiridates pudore et metu, ne, si concessisset obsidioni, nihil opis in ipso videretur, si prohiberet, impeditis locis seque et equestres copias inligaret, statuit postremo ostendere aciem et dato die proelium incipere vel simulatione fugae locum fraudi parare. igitur repente agmen Romanum circumfundit, non ignaro duce nostro, qui viae pariter et pugnae composuerat exercitum. latere dextro tertia legio, sinistro sexta incedebat, mediis decimanorum delectis, recepta inter ordines impedimenta, et tergum mille equites tuebantur, quibus iusserat, ut instantibus comminus resisterent, refugos non sequerentur. in cornibus pedes sagittarius et cetera manus equitum ibat. productior cornu sinistro per ima collium, ut, si hostis intraviset, fronte simul et sinu exciperetur. adsultare ex diverso Tiridates, non usque ad ictum teli, sed tum minitans, tum specie trepidantis, si laxare ordines et diverso(s) consecrari posset. ubi nihil temeritate solutum, nec amplius quam decurio equitum audentius progressus et sagittis confixus ceteros ad obsequium exemplo firmaverat, propinquis iam tenebris abscessit.

41. Et Corbulo castra in loco metatus, an expeditis legionibus nocte Artaxata pergeret obsidioque circumdaret agitavit, concessisse illuc Tiridaten ratus. dein postquam exploratores attulere longinquum regis iter, et Medi an Albani peterentur incertum, lucem opperitur, praemissaque levi(s) armatura, quae muros interim ambiret op-

აწონ-დაწონის ყველაფერს, რაც საჭიროა იერიშის მისატანად, მოუწოდებს მეომრებს განდევნონ ამ ადგილებიდან მტერი, რომელიც მერყე-
ვია და მოუმზადებელი როგორც ზავისთვის, ისე ბრძოლისათვის, ხო-
ლო გაქცევით ააშკარავებს თავის მზაკვრობას და სულმოკლეობას, —
ამასთან, ერთნაირად უნდა იზრუნონ დიდებისა და ნადავლისათვის. მა-
შინ ლაშქარს ოთხად ჰყოფს, მეომართა კუსებრი წყობით მიჯრილ რი-
გებს სანგრების გადასათხრელად წარმართავს, ზოგს კედლებთან კიბე-
ების მიზიდვას უბრძანებს. დიდ ნაწილს კი ავალებს მუგუზლები და
შუბები დააყარონ მტერს სატყორცნი იარაღების საშუალებით. ადგი-
ლი მიუჩინა ქვისმსროლელთ და მეშურდულეებს, რომ შორით ეწარმო-
ებინათ სროლა, რათა რომელიმე ნაწილს დახმარება ველარ გაეწია გა-
ჭირებებაში მყოფთათვის, რაკი რომაელები ერთნაირად იმოქმედებდნენ
ყოველი მხრიდან. მოლაშქრენი, რომლებიც ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ,
იმდენად იყვნენ აღზნებული, რომ მესამედი დღის განმავლობაში კედ-
ლები გაწმენდილ იქნა მცველთაგან, ჭიშკრებიდან გამოსასვლელი გზები
დაუხშეს, მოახერხეს ასვლა და ხელთ იგდეს სიმაგრენი; მოწიფული —
ყველა დახოცეს, თავად არც ერთი მეომარი არ დაუკარგავთ, რამ-
დენიმე დაიჭრა მხოლოდ. ვისაც ომში ვერ გამოიყენებდნენ, მონებად
გაყიდეს, დანარჩენი ნადავლი გამარჯვებულებს ხვდათ. ასევე წარმა-
ტებით სარგებლობდნენ ლეგატი და პრეფექტი; მას შემდეგ, რაც ერთ
დღეში სამი ციხე-სიმაგრე აიღეს, სხვები უკვე დათმობაზე მიდიოდნენ,
რადგან მცხოვრებლებს ეშინოდათ, დანარჩენი ციხე-სიმაგრენიც ხა-
ლხის სურვილის თანახმად ჰნებდებოდნენ. აქედან დაიბადა გაბედული
ზრახვა. ამ ქვეყნის დედაქალაქ არტაქსატაზე წასვლისა. უმოკლესი
გზით მიინცარ წაუყვანია სარდალს ლეგიონები; ხიდი რომ გადაეყვა-
ნა მდინარე არაქსზე, რომელიც ქალაქის კედლებს რეცხავდა, მტრის
დარტყმას მიიღებდნენ; ამიტომ შორს გავიდნენ და, სადაც მდინარე
უფრო ფართო იყო, ფონით გადალახეს იგი.

40. ტირიდატეს სირცხვილი აწუხებდა და ეშინოდა, რომ, თუ
მტრისაგან ალყის შემორტყმას დაუშვებდა, თავისი უძლურება არ ეჩ-
ვენებინა, ხოლო თუ წინააღმდეგობას გაუწევდა, თავად ცხენოსანი ჯა-
რითურთ გაუვალ ადგილებში არ გახლართულიყო; ბოლოსდაბოლოს
გადაწყვიტა ლაშქარი გამოეყვანა და დანიშნულ დღეს ბრძოლა დაეწ-
ყო ან, ვითომ ლტოლვილს, დრო ეხელთა მტრის ხიფათში გასაბმელად.
და ასე უეცრად გარს შემოერტყა რომაელთა ჯარს, თუმცა მოუმზადე-
ბელი არ დაჰხვედრია ჩვენი მხედართმთავარი, რომელსაც სამგზავროდ
და ამავე დროს ბრძოლისათვის დაეწყო ლაშქარი. მარჯვენა მხარეს მე-
სამე ლეგიონი მიდიოდა, მარცხნივ — მეექვსე, შუაში — მეათე ლეგი-
ონის რჩეული ჯარისკაცები; მოლაშქრეთა რიგებს შორის ადალს ჰქონ-

pugnationemque eminus inciperet: sed oppidani portis sponte patefactis se suaque Romanis permisere, quod salutem ipsis tulit; Artaxati(s) ignis immissus deletaque et solo aequata sunt, quia nec (quiverunt) teneri sine valido praesidio ob magnitudinem moenium, nec id nobis virium erat, quod firmando praesidio et capessendo bello divideretur, vel, si integra et incustodita relinquerentur, nulla in eo utilitas aut gloria, quod capta essent. adicitur miraculum velut numine oblatum: nam cuncta [extra tectis] hactenus sole industria fuerunt; quod moenibus cingebatur, ita repente atra nube coopertum fulgoribusque discretum est, ut quasi infensantibus deis exitio tradi crederetur.

Ob haec consal(ut)atus imperator Nero, et senatus consulto supplicationes habitae, statuaeque et arcus et continui consulatus principi, utque inter festos referretur dies, quo patrata victoria, quo nuntiata, quo relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur, adeo modum egressa, ut C. Cassius de ceteris honoribus adsensus, si pro benignitate fortunae dis grates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere disseruerit, eoque oportere dividi sacros et regiosos dies, quis divina colerent et humana non impedirent.

და გზა მიცემული, ზურგს კი ათასი ცხენოსანი იფარავდა, რომლებსაც ებრძანათ მომხდურთათვის ხელჩართული ბრძოლა გაემართათ, მაგრამ გაქცეულებს არ დასდევნებოდნენ. ფრთებზე განლაგებული იყვნენ ქვეითად მავალი მშვილდოსნები და ცხენოსანთა დანარჩენი რაზმები; მარცხენა ფრთა უფრო შორამდე იშლებოდა ბორცვების ძირას, რომ მტრის კვეთების შემთხვევაში ერთდროულად შეეჭათ წინიდანაც და ზვერდიდანაც. ტირიდატე მიუხდებოდა ხოლმე მოწინააღმდეგეს, მხოლოდ იმდენად უახლოვდებოდა, რომ ნატყორცი ისარი იქამდე ვერ მიაღწევდა, მაგრამ ხან ემუქრებოდა, ხან თავს ისე აჩვენებდა, თითქოს ეშინოდა, რათა შესაძლებლობა მისცემოდა დაერღვია რომაელთა რიგები და ნაწილ-ნაწილ ეოტებინა. როცა უკვე მწუხრი ახლოვდებოდა, ტირიდატე წავიდა, რადგან რომაელები წინდაუხედავობით არ მოდუნებულან და არც გაფანტულან; ცხენოსანთა დეკურიონის მეტს არავის წაუწევია წინ, ის კი, მეტად უშიშარი, ისრებით იქნა განგვირული და თავისი მაგალითით სხვებს მორჩილება განუმტკიცა.

41. კორბულონმა იმ ადგილას გაშალა ბანაკი, თან ფიქრობდა, ღამით ხომ არ წაეყვანა საბრძოლოდ მომზადებული ლეგიონები არტაქსატაზე და ალყაში ხომ არ მოექცია. რაკი, მისი აზრით, ტირიდატე იქით წავიდა. შემდეგ, როცა მზვერავებმა აცნობეს მეფის შორეული ლაშქრობის ამბავი, ხოლო მედიელებს ემუქრებოდა იგი თუ აღბანელებს, გაურკვეველი იყო, კორბულონი გათენებას დაელოდა, მერე კი წინასწარ გაგზავნა მსუბუქად შეიარაღებული ჯარი, რომელიც კედლებს გარს შემოევლებოდა და შორიდან დაიწყებდა იერიშს. მაგრამ მოქალაქეებმა ჭიშკარი ნებით გაუღეს, თავად ჩაბარდნენ რომაელებს და თავიანთი ქონებაც მათვე გადასცეს, — ამან იხსნა ქალაქის მცხოვრებნი; არტაქსატა ცეცხლს მივეციტ. განადგურდა და მიწასთან იქნა გასწორებული, რადგან ძლიერი ჯარის ჩაუყენებლად, მაშინ როდესაც სიმაგრეებს დიდი ადგილი ეკავათ. შეუძლებელი იყო ქალაქის შენარჩუნება, ხოლო ჩვენ ძალები არ გვეყოფნიდა საიმისოდ, რომ გაგვენაწილებინა დაცვის გასამაგრებლად და ომის საწარმოებლად, — თუ კიდევ მეციხოვნეთა გარეშე ხელუხლებლად დავტოვებდით არტაქსატას, ვერავითარ სარგებლობას ვერ ვნახავდით და ვერც დიდებას მოვიხვეჭდით იმით, რომ ხელთ ვიგდეთ ქალაქი. ამას ზედ დაერთო თითქოს ღმერთების ნებით მოვლენილი სასწაული: არტაქსატის კედლებს გარეთ ყველაფერი განათებული იყო მზით, ხოლო ზღუდეშემოვლებული ადგილი უეცრად ისე დაიფარა ღრუბლით და გამოეყო აელვარებულ სივრცეს, რომ იწამეს, თითქოს ღმერთების მტრული განწყობის გამო ქალაქი დასაღუბად იყო განწირული.

ყოველივე ამის წყალობით აღიარებულ იქნა იმპერატორი ნერო-

23. At Corbulo post deleta Artaxata utendum recenti terrore ratus ad occupanda Tigranocerta, quibus excisis metum hostium intendere(t) vel, si pepercisset, clementiae famam adipisceretur, illuc pergit, non infenso exercitu, ne spem veniae auferret, neque tamen remissa cura, gnarus faci(l)em mutatu gentem, ut segnem ad pericula, ita infidam ad occasiones. barbari, pro ingenio quisque, alii preces offerre, quidam deserere vicos et in avia digredi; ac fuere qui se speluncis et carissima secum abderent. igitur dux Romanus diversis artibus, misericordia adversum supplices, celeritate adversus profugos, immitis iis, qui latebras insederant, ora et exitus specuum sarmementis virgultisque completos igni exurit. atque illum fines suos praegredientem incursavere Mardi, latrociniis exerciti contraque inrumpentem montibus defensi; quos Corbulo immissis Hiberis vastavit hostilemque audaciam externo sanguine ultus est.

24. Ipse exercitusque ut nullis ex proelio damnis, ita per inopiam et labores fatiscebant, carne pecudum propulsare famem adacti, ad hoc penuria aquae, fervida aestas, longinqua itinera sola ducis patientia mitigabantur, eadem pluraque gregario milite toleranti(s). ventum dehinc in locos cultos demessaeque segetes, et ex duobus castellis, in quae confugerant Armenii, alterum impetu captum; qui primam vim depulerant, obsidione coguntur. unde in regionem Tauranitium transgressus improvisum periculum vitavit. nam haud procul tentorio eius non ignobilis barbarus cum telo repertus ordinem insidiarum seque auctorem et socios per tormenta edidit, convictique et puniti sunt qui spe(cie) amicitiae dolum parabant. nec multo post

ნი, რომელსაც მიესალმა ჯარი; სენატის დადგენილებით, სუპლიკაციები მოეწყო, აღმართეს ქანდაკებანი და თალი, პრინცეპსს კონსულობა ელოდა, დღესასწაულად უნდა შეერაცხათ ის დღე, როცა გამარჯვება მოიპოვეს, აგრეთვე — რა დღითაც ამცნეს და რა დღითაც გამოცხადდა მის შესახებ; სხვა ამგვარი გადაწყვეტილებებიც იქნა მიღებული და ისინი იმდენად სცილდებოდნენ ზომიერების ფარგლებს, რომ გაიუსკესიუსმა, რომელიც დანარჩენ პატივთა მიზღვაზე თანახმა იყო, აღნიშნა: თუ ბედის წყალობისათვის ღმერთებს შესწირავდნენ მადლს, მთელი წელიწადიც კი არ ეყოფოდათ სუპლიკაციებისათვის, რის გამოც უნდა განესხვავებინათ საუქმო და სადაგი დღეები, როცა ღვთისმსახურებას აღასრულებდნენ და ადამიანურ საქმეებშიც ხელი არ შეეშლებოდათ.

წიგნი XIV

23. მას შემდეგ, რაც არტაქსატა განადგურებულ იქნა⁵⁵, კორბულონმა გადაწყვიტა ესარგებლა შიმის ზარით, რომელმც ახლად მოიკცა მოწინააღმდეგე, და დაეპყრო ტიგრანოკერტა: მისი მოსრვითა და განადგურებით მტრებს კიდევ უფრო შეაძრწუნებდა ან, დანდობის შემთხვევაში, გულმოწყალე მბრძანებლის სახელს განივლებდა. იქით მიიწევს ისე, რომ თავდასხმებს არ აწყობს, რათა შეწყნარების იმედი არ წაერთვათ. მაგრამ არც სიფხიზლეს კარგავს, რადგან იცნობს ამ ხალხს, რომელსაც ორპირობა სჩვევია და იმდენადვე მძიმეა საფრთხეში, რამდენადაც გაუტანელი — ბედკეთილობის ჟამს. ბარბაროსთაგან, თავ-თავიანთი ხასიათის და ზნე-ჩვეულებების შესაბამისად, ზოგნი ვედრებით მიმართავენ, ზოგნიც ტოვებენ სოფლებს და უდაბური ადგილებისაკენ მიილტვიან; იყვნენ ისეთებიც, რომლებმაც უძვირფასესი ნივთები თან წაიღეს და გამოქვაბულებს შეაფარეს თავი. ამდენად, რომელიც სარდალიც სხვადასხვა ხერხს ხმარობდა: შემწყნარებელი იყო მავდრებელთა მიმართ, სწრაფად აოტებდა დევნილთ, უღმობლად უსწორდებოდა მათ, ვინც თავშესაფრებში ჩაიკეტებოდნენ: გამოქვაბულთა შესასვლელ-გასასვლელს ფიჩხით ამოავსებდა ხოლმე და ცეცხლში დაწვინებდა. ხოლო მარდთა საზღვრების ახლოს რომ მიემართებოდა, მას თავს დაესხნენ თარეშსა და რბევაში გაწვრთნილი მარდები, რომლებსაც მთები იცავდნენ შემოსევისაგან: კორბულონმა იბერები მიუშვა მათ წინააღმდეგ, გააცამტვერა მტერი და მის სითამამეზე უცხო სისხლით იძია შური.

24. თუმცა თავად მას და ლაშქარს არავითარი ზიანი არ განუცდიათ ბრძოლისაგან, მაინც ილაჯი გაუწყდათ გაჭირვებისა და დიდი სიძნელეების გამო იძულებულნი იყვნენ მართოდენ ხორცილთ მოეკლათ შიშშილი; ამასთან უწყლობა, ზაფხულის ხვატი, შორი გზების გადალა-

legati Tigranocerta missi patere moenia adferunt, intentos populāris ad iussa; simul hospitale donum, coronam auream, tradebant. accepitque cum honore, nec quicquam urbi detractum, quo promptius obsequium integri retinerent.

25. At praesidium Leger(d)a, quod ferox iuventus clauserat, non sine certamine expugnatum est; nam et proelium pro muris ausi erant et pulsī intra munimenta aggeri demum et inrumpentium armis cessere. quae facilius proveniebant, quia Parthi Hyrcano bello distinebantur. miserantque Hyrcani ad principem Romanum societatem oratum, attineri a se Vologaesē(n) pro pignore amicitiae ostentante(s). eos regredientes Corbulo, ne Euphraten transgressi hostium custodiis circumvenirentur, dato praesidio ad litora maris rubri deducit, unde vitatis Parthorum finibus patrias in sedes remeare,

26. Quin et Tiridaten per Medos extrema Armeniae intrantem praemisso cum auxiliis Verulano legato atque ipse legionibus citis abire procul ac spem belli omittere subegit; quosque nobis aver(sos) animis cognoverat, caedibus et incendiis perpopulatus possessionem Armeniae usurpabat, cum advenit Tigranes a Nerone ad capessendum imperium delectus, Cappadocum e nobilitate, regis Archelai nepos, sed quod diu obses apud urbem fuerat, usque ad servilem patientiam demissus. ne(c) consensu acceptus, durante apud quosdam favore Arsacidarum: at plerique superbia(m) Parthorum perosi datum a Romanis regem malebant. additum et praesidium, mille legionarii, tres sociorum cohortes duaeque equitum alae; et quo facilius novum regnum tueretur, pars Armeniae, ut cuique finitima, P(h)ar(a)s(ma)ni Pole(moni)que et Aristobulo atque Antiocho parere iussae sunt. Corbulo in Suriam abscessit, morte Ummidii legati vacuum ac sibi permissam.

27. Eodem anno ex inlustribus Asiae urbibus Laodicea tremore terrae prolapsa nullo (a) nobis remedio propriis opibus revaluit.

ხვა — უმსუბუქდებოდათ მხოლოდ სარდლის მოთმინების წყალობით, — სარდლისა, რომელიც უბრალო ჯარისკაცის გასაჭირს და კიდევ მეტსაც ითმენდა. შემდეგ დასახლებულ მხარეს მიადგნენ და მოსავალი აიღეს. ორი ციხე-სიმაგრედან, სადაც არმენიელებს შეეფარებინათ თავი, ერთზე იერიში მიიტანეს და ხელთ იგდეს; ისინი, რომლებმაც პირველი შეტევა მოიგერიეს, ალყაში იქნენ. მომწყვდეულნი. აქედან ტავრანტიების ქვეყანაში გადასული კორბულონი მოულოდნელ საფრთხეს გადაურჩა: მისი კარვის ახლოს ნახეს შუბოსანი ბარბაროსი, წარჩინებული გვარისა, და წამებით გაამყდუნებინეს ბარბაროსების მიერ მოწყობილი მზაკვრობა, მან იკისრა შეთქმულების მოთავეობა და მოკავშირეებიც გასცა. მხილებულ იქნენ და დაისაჯენ მახის დამგებნი, რომლებსაც მეგობრობის ნილაბი ჰქონდათ აფარებული. მცირე ხნის წემდეგ ტიგრანოკერტიდან გამოგზავნილი ელჩები აუწყებენ, რომ ციხე-ქალაქის კარები გასხნილია და მოქალაქენი მზად არიან ბრძანებათა შესასრულებლად. ამასთან, ელჩებმა ოქროს გვირგვინი მოართვეს ვითარცა სამასპინძლო ძღვენი. პატივისცემით მიიღო კორბულონმა, არც რაიმე ზიანი მიუყენებია ქალაქისათვის, რათა უვნებლად დაცულ მოქალაქეებს მით უფრო ერთგულად შეენახათ მორჩილების გრძნობა.

25. ლეგერდის ციხე-სიმაგრე, რომელშიც ჩაიკეტა შეუპოვარი ახალგაზრდობა, უბრძოლველად არ აუღიათ; მეციხოვნეებმა ციხის კედლების წინ შებმაც გაუბედეს და, სიმაგრეში უკუქცეულთ, მაშინდა დაყარეს იარაღი, როცა მოლაშქრენი შიგ შეიჭრნენ და შეუტიეს; ეს კი შედარებით ადვილად მოხერხდა იმის გამო, რომ პართელები ჰირკანებთან ომში იყვნენ ჩაბმულნი. ჰირკანებმა მოციქულები გაუგზავნეს რომელ პრინცესს მოკავშირეობის სათხოვნელად, თან უთითებდნენ, რომ თავად ისინი* მეგობრობის საწინდრად აკავებდნენ ვოლოგეზეს. უკან მიმავალ მოციქულებს კორბულონმა მცველები აახლა, რომლებმაც წითელი ზღვის ნაპირებამდე ჩაიყვანეს, რათა ეფვრატის გადალახვის შემდეგ მტრის მოდარაჯე რაზმებს არ შეეპყროთ. მერე კი, თავი დააღწიეს რა პართელთა საზღვრებს, მშობლიურ ადგილსამყოფელს დაუბრუნდნენ.

26. როცა ტირიდატე მედების მიწაწყლის გავლით არმენიის მოსაზღვრე მხარეებში შეიჭრა, წინასწარ გაგზავნილ იქნა ლეგატი ვერულანუსი მასველ ჯარებთან ერთად, თავად კორბულონიც გაემურა ლეგიონებითურთ და აიძულა ტირიდატე შორს გასცლოდა, ომის იმედგადაწყვეტილი. ვისზედაც კი შეიტყო, რომ მტრულად იყო განწყობილი ჩვენდამი, [კორბულონმა] ყველანი ცეცხლითა და მახვილით აღგავა პირისა-

* ე. ი. ჰირკანები.

1. Interea rex Parthorum Vologaeses, cognitis Corbulonis rebus regemque alienigenam Tigranem Armeniae impositum, simul fratre Tiridate pulso spreto Arsacidarum fastigium ire ultum volens, magnitudine rursum Romana et continui foederis reverentia diversas ad curas trahebatur, cunctator ingenio et defectione Hyrcanorum, gentis validae, multisque ex eo bellis inligatus. atque illum ambiguum novus insuper nuntius contumeliae exstimulat: quippe egressus Armenia Tigranes Adiabenos, conterminam nationem, latius ac diutius quam per latrocinia vastaverat, idque primores gentium aegre tolerabant: eo contemptiois descensum, ut ne duce quidem Romano incursarentur, sed temeritate obsidis tot per annos inter mancipia habiti. accendebat dolorem eorum Monabazus, quem penes Adiabenum regimen, quod praesidium aut unde peteret rogitans: iam de Armenia concessum, proxima trahi, et nisi defendant Parthi, levius servitium apud Romanos deditis quam captis esse. Tiridates quoque, regni profugus, per silentium aut modice querendo gravior erat: non enim ignavia magna imperia contineri; virorum armorumque faciendum certamen; id in summa fortuna aequius quod validius, et sua retinere privatae domus, de alienis certare regiam laudem esse.

გან მიწისა და არმენიის სამფლობელო ხელთ ეპყრა, როცა მოვიდა ტი-
გრანი, ნერონისაგან გამორჩეული — ძალაუფლების დასაპყრობად, კა-
პადოკიელ წარჩინებულთაგანი, მეფე არქელაუსის შთამომავალი, მაგ-
რამ დიდხანს მძევლად წამყოფი რომში და ამის გამო დამდაბლებული
ჰონურ ქედმოხრილობამდე. ერთპირობით არ მიუღიათ, იგი, რადგან
ზოგი კვლავ დიდად თანაუგრძნობდა არსაყიდებს, ხოლო უმეტესთ, მო-
ძულეებს პართელთა მწვაობრობისა, რომაელებისაგან გამოგზავნილი
მეფე ერჩიათ. აახლეს მცველებიც — ათასი ლეგიონერი, მოკავშირეთა
სამი კოჰორტა და ორი ცხენოსანი რაზმი, რომელიც ლეგიონის ფრთებს
დაიფარავდა. ამასთან, ტიგრანს რომ უფრო ადვილად შეენარჩუნებინა
ახლად მიღებული სამეფო ტახტი, ნაბრძანები იყო არმენიის გარკვეუ-
ლი ნაწილები დამორჩილებოდნენ ფარასმანეს, პოლემონს, არისტო-
ბულუსს და ანტიოქუსს იმის მიხედვით, თუ ვის სამფლობელოს ესაზ-
ღვრებოდნენ. კორბულონი წავიდა სირიაში, რომელიც ლეგატ უმიდი-
უსის სიკვდილის შემდეგ უგამგებლოდ დარჩა და მას ჩააბარეს.

27. იმავე წელს აზიის ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ქალაქი ლაო-
დიკეა მიწისძვრის შედეგად განადგურდა და ჩვენგან სრულიად დამო-
უკიდებლად, საკუთარი ძალებით აღდგა.

წიგნი XV

1. როცა პართელთა მეფემ — ვოლოგეზემ — შეიტყო კორბულო-
ნის საქმენი, შეიტყო, რომ არმენიის მეფედ დასვეს უცხოქვეყნელი
ტიგრანი და ჯანდევნილ იქნა მისი ძმა* — ტირიდატე, წასვლა ინება
არსაყიდთა შეურაცხყოფილი ღირსებისათვის შურისსაძიებლად, მაგრამ
თან ყოყმანობდა, რადგან იმხანად რომი ხელახლა გაძლიერდა და სამუ-
დამო ხელშეკრულების დარღვევა საფრთხილო იყო, — ასე რომ სხვა-
დასხვა საზრუნავი აწუხებდა ვოლოგეზეს, ბუნებით ფრთხილს და ხან-
გრძლივი ომით შებოჭილს ძლიერი ტომის — ჰირკანების — ჩამოშო-
რების შემდეგ. ამგვარად გაორებული, გარდამეტებით ააღელვა უბა-
ტიობისა და შეურაცხყოფის ახალმა ცნობამ: არმენიის საზღვრებიდან
გამოსულმა ტიგრანმა მეზობელი ხალხი — ადიაბენები — გაანადგუ-
რა; ეს თავდასხმა ყაჩაღურ რბევასა და თარეშთან შედარებით უფრო
ვრცელ ტერიტორიაზე მოხდა და მეტ ხანს გასტანა. მძიმედ განიცდი-
დნენ დიდგვაროვანნი: უბატიობამ იქამდის მიადწია, რომ თავს ესხმო-
დნენ და შემოსეულთ არამცთუ რომელი სარდალი არ უძლოდათ წინ,
არამედ ახირება ამოქმედებდათ მძევლისა, რომელიც ამდენი წლის გან-
მავლობაში მონურ საკუთრებას შეადგენდა. წარჩინებულთა მწუხარე-

* ე. ი. ვოლოგეზეს

2. Igitur commotus his Vologaeses concilium vocat et proximum sibi Tiridaten constituit atque ita orditur: 'hunc ego eodem mecum patre genitum, cum mihi per aetatem summo nomine concessisset, in possessionem Armeniae deduxi, qui tertius potentiae gradus habetur: nam Medos Pacorus ante ceperat. videbarque contra vetera fratrum odia et certamin(a) familiae nostrae penates rite composuisse: prohibent Romani et pacem numquam ipsis prospere lacessitam nunc quoque in exitium suum abrumpunt. non ibo infortias: aequitate quam sanguine, causa quam armis retinere parta maioribus malueram. si cunctatione deliqui, virtute corrigam. vestra quidem vis et gloria (in) integro est, addita modestiae fama, quae neque summis mortaliū spernenda est et a dis aestimatur'. Simul diademate caput Tiridatis evinxit, promptam equitum manū, quae regem ex more secatur, Monaesi nobili viro tradidit, adiectis, Adiabenorū auxiliis, mandavitque Tigranen Armenia. exturba(re), dum ipse positus adversus Hyrcanos discordiis vires intimas molemque belli ciet; provinciis Romanis minitans.

3. Quae ubi Corbuloni certis nuntiis audita sunt, legiones duas cum Verulano Severo et Vettio Bolano subsidium Tigrani mittit, occulto praecepto, compositius cuncta quam festinantius agerent. quippe bellum habere quam gerere malebat, scripseratque Caesari proprio duce opus esse, qui Armeniam defenderet: Syriam ingruente Vologaese acriore in discrimine esse. Atque interim reliquas legiones pro ripa Euphratis locat, tumultuaria(m) provincialium manū armat, hostiles ingressus praesidiis intercipit. et quia egena aquarum regio est, castella fontibus imposita; quosdam rivos congestu harenae abdidit.

ბას ამძაფრებდა მონაბაზუსი, რომლის ხელშიც იყო აღიპებნთა გამგებლობა: იგი ეძიებდა, რა დახმარებას გაუწევდნენ ან საიდან; არმენია უკვე დათმეს, უახლოეს ქვეყნებსაც იტაცებს მტერი და, თუ პარტიელები არ დაიცავენ, — რომაელთა მონობა ნებით დამორჩილებულთ უფრო ეადვილებათ, ვიდრე დაპყრობილთ. დიდგვაროვანთ კიდევ უფრო მძიმე ტვირთად ეწვათ სამეფოდან დევნილი ტირიდატე, მღუშარე ან მორიდებულად მოჩივარი: დიდი სახელმწიფოები ხომ ვერ ძლებენ უმოქმედოდ; ვაჟკაცთა და მეომართა საქმეა ბრძოლა; ღირსებისა და პატივის უმაღლეს საფეხურზე ის უფრო სამართლიანია, რასაც მეტი ძალა აქვს; ქება შეჰფერის კერძო სახლს, როცა იგი თავისას იცავს, ხოლო სამეფო სასახლე სადიდებელია მაშინ, როცა იბრძვის სხვათა სიმდიდრის მოსაპოვებლად.

2. ამით წაქეზებული ვოლოგეზე თათბირს მოიწვევს, ტირიდატეს გვერდით მოისვამს და შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „აჰა, მამის ჩემისგან ჩემთანავე შობილს, რაკი მან უმაღლესი ღირსება დამითმო უმრწემესობით. მივეც არმენიის სამფლობელო; ეს ძალაუფლების მესამე საფეხურად ითვლება, რადგან მედებს უფრო ადრე დაეპატრონა პაკორუსი. ასე წარმოვდექ: ძმათა ძველი მტრობისა და ურთიერთშეტაკებების წინააღმდეგ⁵⁶, შესაფერისად ვაამე ჩვენი სახლობის მფარველ ღმერთებს. რომაელები წინ გველობებიან, მაგრამ ზავი დარღვეულია არა მათდა სასიკეთოდ, სრულიადაც არა, კვლავ თავიანთი თავის დასაღუბად არღვევენ მას. არ დავიწყებ უარყოფას; ვამჯობინე წინაპართა მონაპოვარი უფრო სამართლიანობით დამეცვა, ვიდრე სისხლით, უფრო სამართლის ძალით შემენარჩუნებინა, ვიდრე იარაღით, თუ დაყოვნებით დავაშავე, სიმამაცით გამოვისყიდი. ხოლო თქვენი ძალა და დიდება მოუკლებელია, ამას ემატება კეთილგონიერებითა და თავდაჭერილობით მოპოვებული სახელიც, მოკვდავთა შორის უმაღლესი მბრძანებლებისაგანაც რომ არ არის უარსყოფი და ღმერთებიც რომ აფასებენ დიდად“. მაშინ დიაღემა შემოახვია თავზე ტირიდატეს, საბრძოლოდ მომზადებული ცხენოსანთა რაზმი, რომელიც, ჩვეულებრივ, განუშორებლად თან ახლდა მეფეს, ჩააბარა წარჩინებულ კაცს — მონეზეს, შეუერთა აღიპებნების მშველი ძალებიც და მიანდო ტიგრანის განდევნა არმენიიდან. სანამ თავად ბოლოს მოუღებდა პირკანებთან უთანხმოებას, ამოქმედებდა ძირითად ძალებს, უზარმაზარ ლაშქარს — და საფრთხეს შეუქმნიდა რომაელთა პროვინციებს.

3. როცა ეს სარწმუნო ცნობების საშუალებით კორბულონს ეუწყა, ტიგრანის დასახმარებლად გაგზავნა ორი ლეგიონი ვერულანუს სევერუსის და ვეტციუს ბოლანუსის წინამძღოლობით და საიდუმლოდ დაავალა საერთოდ უფრო მშვიდად ემოქმედათ; და არა აჩქარებით, რად-

4. Ea dum a Corbulone tuendae Syriae parantur, acto raptim agmine Mon(a)eses, ut famam sui praeiret, non ideo nescium aut incautum Tigranen offendit. occupaverat Tigranocertam, urbem copia defensorum et magnitudine moenium validam. ad hoc Nicephorius amnis haud spernenda latitudine partem murorum ambit, et ducta ingens fossa, qua fluvio diffidebatur. inerantque milites et provisi ante commeatus, quorum subveclu pauci avidius progressi et repentinis hostibus circumventi ira magis quam metu ceteros accenderant. sed Partho ad exsequendas obsidiones nulla comminus audacia: raris sagittis neque clausos exterret et semet frustratur. Adiabeni cum promovere scalas et machinamenta inciperent, facile detrusi, mox erumpentibus nostris caeduntur.

5. Corbulo tamen, quamvis secundis rebus suis, moderandum fortunae ratus misit ad Vologaesen, qui expostularent vim provinciae inlatam: socium amicumque regem, cohortes Romanas circumsederi. omitteret potius obsidionem, aut se quoque in agro hostili castra positurum. Casperius centurio in eam leg(at)ionem delectus apud oppidum Nisibin, septem et triginta milibus passuum a Tigranocerta distantem, adit regem et mandata ferociter edidit. Vologaesi vetus et penitus infixum erat arma Romana vitandi, nec praesentia prospere fluebant. inritum obsidium, tutus manu et copiis Tigranes, fugati qui expugnationem sumpserant, missae in Armeniam legiones, et aliae pro Suria paratae ultro irrumpere; sibi imbecillum equitem pabuli inopia; nam exorta vi locustarum aberat quicquid herbidum aut frondosum. igitur metu abstruso mitiora obtendens, missurum ad imperatorem Romanum legatos super petenda Armenia et firmanda pace respondet; Mon(a)esen omittit Tigranocertam iubet, ipse retro concedit.

6. Haec plures ut formidine regis et Corbulonis minis patrata ac magnifica extollebant. alii occulte pepigisse interpretabantur, ut omisso utrimque bello et abeunte Vologaese Tigranes quoque Armenia abscederet. cur enim exercitum Romanum a Tigranocertis deductum? cur deserta per otium quae bello defenderant? an melius hibernavisse in extrema Cappadocia, raptim erectis tuguriis, quam in sede regni modo retenti? dilata prorsus arma, ut Vologaeses cum alio quam cum Corbulone certaret, Corbulo merita tot per annos gloriae non ultra periculum faceret. nam, ut rettuli, proprium ducem tuendae Armeniae poposcerat, et adventare Caesennius Paetus audiebatur. iamque aderat, copiis ita divisus, ut quarta et duodecima le-

გან საომარ ვითარებაში ყოფნას არჩევდა ომის წარმოებას; კეთილსამართლო მისწერა, რომ საჭირო იყო იშვიათი სარდალი, რომელიც არმენიას დაიცავდა: ვოლოგეზეს შეჭრა სირიაში ამ ქვეყანას უფრო მძიმე საფრთხეს უქმნიდა. ამასობაში დანარჩენ ლეგიონებს ევფრატის ნაპირას განალაგებს, პროვინციების მცხოვრებთაგან სახელდახელოდ შეყრილ ჯარს საჭურველს ასხამს და დამცველი რაზმებით მტრის თავდასხმებს მოიგერიებს. რადგან ეს ქვეყანა უწყლოა, გასამაგრებლად წყაროების ახლოს მდებარე ადგილებს ირჩევს; ზოგ ნაკადულში ქვიშას ჩაყრის და მით დაფარავს წყალს.

4. სანამ კორბულონი თადარიგს იჭერს სირიის დასაცავად, მონეზეს სწრაფად მიჰყავს წინ ლაშქარი და იმისათვის, რომ თავისსავე ამბავს დაასწროს, ეკვეთება ტიგრანს, მაგრამ [ტიგრანი] მინც უფრო ადრე იღებს ცნობას მოსალოდნელი შეტაკების შესახებ და წინდახედულად იქცევა; იკავებს ტიგრანოკერტას. ეს ძლიერ გამაგრებული ქალაქია, რადგან მრავალი მცველი ჰყავს და მალალი კედლები იფარავს; ამასთან სიმაგრეთა ერთ ნაწილს გარს უვლის სივანიით არც თუ მცირე მდინარე ნიკეფორიუსი, იქ კი, სადაც მდინარის საფარი სანდო არ არის, უშველებელი თხრილია გაყვანილი. ქალაქში იმყოფებოდნენ მეომრები, ადრევე მოემარაგებინათ სურსათი, რომლის მოზიდვის დროსაც რამდენიმე ჯარისკაცმა სხვებთან შედარებით უფრო გახარბებულად წაიწია წინ და მოულოდნელად მტრებით გარშემორტყმული აღმოჩნდა, — ამის გამო დანარჩენები უფრო რისხვამ მოიცვა, ვიდრე ძრწოლამ. მაგრამ პართელს ალყის პირობებისათვის სრულიადაც არ ჰყოფნის ვაბედულება ხელჩართულ ბრძოლებში: იშვიათად გასროლილი ისრებით ვერც საფარში მყოფთ აშინებს, თავსაც იტყუებს ამაოდ. როცა აღიბენებმა კიბეებისა და სააღყო მანქანების ახლოს მოზიდვა იწყეს, ადვილად ოტებულ იქნენ, მერე კი ჩვენები ერთბაშად, თავს დაესხნენ და გაუღიტეს.

5. მაგრამ კორბულონი, წარმატებათა მიუხედავად, ფიქრობდა ზომიერად მიეღო ბედის წყალობა; მან ვოლოგეზესთან ვაგზავნა კაცი, რომლებსაც ახსნა უნდა მოეთხოვათ: რატომ შევიდნენ ჯარები პროვინციაში და რატომ შემოერთყნენ გარს მოკავშირე და მეგობარ მეფეს, მასთან რომაელთა კოპორტებს. ვოლოგეზეს უჯობს მოხსნას ალყა, თორემ თავად კორბულონი დაიბანაკებს მტრის მიწაწყალზე. ამ დავალებით ელჩად ვაგზავნილი ცენტურიონი კასპერიუსი მეფეს შეხვდა ქალაქ ნიზიბისთან, ოცდაჩვიდმეტი ათასი ნაბიჯით რომ იყო დაშორებული ტიგრანოკერტიდან და ქედმაღლურად გადასცა დანაბარები. ვოლოგეზეს ძველიდანვე ღრმად ჰქონდა ჩაბეჭდილი მორიდებოდა რომაელე-

giones addita quinta, quae recens e Moesis excita erat, simul Pontica et galatarum Cappadocumque auxilia Paeto oboedirent, tertia et sexta et decuma legiones priorque Syriae miles apud Corbulonem manerent; cetera ex rerum usu sociarent partirenturve. sed neque Corbulo aemuli patiens, et Paetus, cui satis ad gloriam erat, si proximus haberetur, despiciebat gesta, nihil caedis aut praedae, usurpata nomine tenus urbium expugnationes dictitans: se tributa ac leges et pro umbra regis Romanorum ius victis impositurum.

7. Sub idem tempus legati Vologaesis, quos ad principem missos memoravi, revertere inriti bellumque propalam sumptum a Parthis. nec Paetus detrectavit, sed duabus legionibus, quarum quartam Funisulanus Vettonianus eo in tempore, duodecimam Calavius Sabinus regebant, Armeniam intrat tristi o(m)ine, nam in transgressu Euphratis, quem ponte tramittebant, nulla palam causa turbatus equus, qui consularia insignia gestabat, retro evasit; (h)ostiaque, quae muniebantur hibernaculis adsistens, semifacta opera fuga perrupit seque vallo extulit; et pila militum arsere, magis insigni prodigio, quia Parthus hostis missilibus telis decertat.

8. Ceterum Paetus spretis ominibus, necdum satis firmatis hibernaculis, nullo rei frumentariae provisu, rapit exercitum trans montem Taurum recipiendis, ut ferebat, Tigranocertis vastandisque regionibus, quas Corbulo integras omisset. et capta quaedam castella, gloriaeque et praedae nonnihil partum, si aut gloriam cum modo aut praedam cum cura habuisset: longinquis itineribus percursando quae obtineri nequibant, corrupto qui captus erat commeatu et instante iam hieme, reduxit exercitum composuitque ad Caesarem. litteras quasi confecto bello, verbis magnificis, rerum vacuas.

ბთან ბრძოლას, არც საქმე მიდიოდა მისდა სასიკეთოდ. ალყას აზრი დაეკარგა, ტიგრანი ჯარითა და სურსათით უზრუნველყოფილი იყო, მოიერიშენი აოტეს, ლეგიონები გაგზავნეს არმენიაში, სხვები კი სირიის საზღვრებთან იდგნენ მომზადებულნი შემოსევისათვის; ცხენოსან ჯარს, რომელიც თავად მას ახლდა, ძალა გამოელია ისაკეების ნაკლებობისაგან, რადგან დიდძალი კალია გაჩნდა და აღარ იპოვებოდა აღარც ბალახი, აღარც ფოთლეული. ვოლოგეზეც ფარული შიშის გამო მეტ სირბილეს იჩენს და პასუხად ჰპირდება, რომ ელჩებს გაგზავნის რომის იმპერატორთან არმენიის მოთხოვნისა და ზავის განმტკიცების თაობაზე, მონგზეს უბრძანებს დატოვოს ტიგრანოკერტა, თავადაც უკან იხევს.

6. ბევრნი ამას აფასებდნენ როგორც მეფის შიშისა და კორბულონის მუქარის შედეგს და მეტად აზვიადებდნენ. სხვებს კი საიდუმლო შეთქმულებად მიაჩნდათ, თითქოს განზრახული იყო — რაკი ორივე მხარე უარს იტყოდა ომზე და ვოლოგეზე წაუვიდოდა, ტიგრანსაც დაეტოვებინა არმენია. მაშ რატომ იქნა გამოყვანილი რომაელთა ჯარი ტიგრანოკერტიდან? მშვიდობიანობის დროს რაღად დათმეს ის, რაც ბრძოლით დაიცივეს? იქნებ კაპადოკიის განაპირა მხარეს სახელდახელოდ აგებულ ქოხმახებში დაზამთრება ჯობდა ეხლახან კვლავ შენარჩუნებული სამეფოს სატახტო ქალაქში დგომას? ომი უთუოდ იმისათვის გადაიდო, რომ ვოლოგეზეს ვინმე სხვასთან ებრძოლა, ოღონდაც არა კორბულონთან, და რომ კორბულონს საფრთხეში არ ჩაეგდო თავისი დიდება, რომელსაც ამდენი წლის განმავლობაში იხვეჭდა. დიად, როგორც მოგახსენეთ, არმენიის დასაცავად განსაკუთრებული სარდალი მოითხოვა და ამბობდნენ, რომ მიდიოდა ცეზენიუს პეტუსი. უკვე ექ იმყოფებოდა, როცა ჯარები გაანაწილეს: მეოთხე და მეთორმეტე ლეგიონები, აგრეთვე მეხუთე, რომელიც მეზიელების ქვეყნიდან ახლად იყო გამოწვეული, პონტოს, გალატელთა და კაპადოკიელთა მაშველ ძალებთან ერთად ექვემდებარებოდნენ პეტუსს. ხოლო მესამე, მეექვსე და მეთექვსე ლეგიონები და ის ნაწილები, რომლებიც იმთავითვე სირიაში იდგნენ, კორბულონთან უნდა დარჩენილიყვნენ; სხვანი გაერთიანდებოდნენ ან დანაწილდებოდნენ იმის მიხედვით, თუ როგორ მოითხოვდა საქმის ვითარება. მაგრამ კორბულონი ვერ ითმენდა მეტოქეს; პეტუსი, ვის სადიდებლადაც საკმარისი იქნებოდა უახლოესი ყოფილიყო კორბულონისა, არად აგდებდა მის საქმეებს და ამბობდა ხოლმე, თითქოს არც მტერი გაეყოლიტოთ, არც ინადავლი ეგდოთ ხელთ და ქალაქთა იერიშით აღებაც ფუჭი სიტყვები ყოფილიყოს მხოლოდ; თავად კი დახარკავს დამარცხებულებს, კანონებსაც დაუდგენს და მეფის ჩრდოლის ნაცვლად რომაელთა ძალაუფლებასაც აჩვენებს.

9. Interim Corbulo numquam neglectam Euphratis ripam crebris praesidiis insedit; et ne ponti inieciendo impedimentum hostiles turmae adferrent (iam enim subiectis campis magna specie volitabant), naves magnitudine praestantes et conexas trabibus ac turribus auctas agit per amnem catapultisque et balistis proturbat barbaros, in quo(s) saxa et hastae longius permeabant, quam ut contrario sagittarum iactu adaequarentur. dein pons continuatus collesque adversi per socias cohortes, post legionum castris occupantur, tanta celeritate et ostentatione virium, ut Parthi omisso paratu invadendae Syriae spem omnem in Armeniam verterent, ubi Paetus imminentium nescius quintam legionem procul in Ponto habebat, reliquas promiscuis militum comitatibus infirmaverat, donec adventare Vologaesem magno et infenso agmine auditum.

10. Accititur legio duodecima, et unde fama(m) aucti exercitus speraverat, prodita infrequentia. qua tamen retineri castra et eludi Parthus tractu belli poterat, si Paeto aut in suis aut in alienis consiliis constantia fuisset: verum ubi a viris militaribus adversus urgentes casus firmatus erat, rursus, ne alienae sententiae indigens videretur, in diversa ac deteriora transibat. et tunc relictis hibernis non fossam neque vallum sibi, sed corpora et arma in hostem data clamitans, duxit legiones quasi proelio certaturus. deinde amisso centurione et paucis militibus, quos visendis hostium copiis praemiseraat

7. სწორედ იმ დროისათვის ვოლოგეზუს ელჩები, რომლებიც გაგზავნილ იქნენ პრინცებსთან, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, — უკან დაბრუნდნენ ხელმოცარულნი და პართელებმა აშკარად დაიწყეს ომი. არც პეტუსმა დაიჭირა შორს; ორი ლეგიონით, რომელთაგან მეოთხეს იმ დროს ფუნიზულანუს ვეტონიანუსი ედგა სათავეში, ხოლო მეთორმეტს — კალავიუს საბინუსი, პეტუსი არმენიაში შევიდა, თუმცა ავად ენიშნა. წინასწარ; ევფრატის გადალახვისას, ხილზე რომ გადადიოდნენ, ცხენი, რომლითაც მიჰქონდათ საკონსულო ღირსების ნიშნები, ცხადლივ უმიზეზოდ დაფრთხა და უკან გაიჭრა. როცა საზამთროდ ბანაკს ამაგრებდნენ, სამსხვერპლო ცხოველზე იქვე ჰყავდათ და, ნახევრად რომ გაამაგრეს ბანაკი, სირბილით გაექანა და სანგარს გასცდა; მეომართა შუბები კი აღენთნენ, რაც უფრო ნიშნულად მომასწავებელი იყო, რადგან მოწინააღმდეგე პართელი სატყორცნი შუბებით შეუტევედა მათ.

8. მაგრამ პეტუსმა, რომელიც სასწაულებს ავდებულად უყურებდა და რომელსაც ჯერ არც საზამთრო ბანაკი გაემაგრებინა შესაფერისად, არც სურსათი ჰქონდა მომარაგებული, სწრაფად გადაიყვანა ჯარი ტაერის მთებზე. რათა, როგორც ამბობდა, კვლავ ხელთ ეგდო ტიგრანოკერტა და გაეპარტახებინა ქვეყნები, რომლებიც კორბულონმა ხელუხლებლად დატოვა: დაიპყრეს ზოგიერთი ციხე-სიმაგრე, ეს გარემოება კი უმნიშვნელო არ ყოფილა დიდებისა და ნადავლის მოსახვეჭად. ან დიდება რომ ეძია ზომიერად, ან კიდევ ნადავლზე ეზრუნა: შორი გზების გავლით მოიარა ის ადგილები, რომელთა შენარჩუნებაც შეუძლებელი იყო. ამასთან, გაუფუჭდა მოპოვებული სურსათი და, რაკი ზამთარიც უკვე კარზე იდგა, ჯარი უკან წაიყვანა, ხოლო კეისართან გასავზავნად დიდებული, ოღონდ ცარიელი სიტყვებით შეთხზა წერილი, თითქოს ომი კარგად დამთავრებულიყო.

9. ამასობაში კორბულონმა უფრო გაახშირა მცველები და სადარჩაოები ევფრატის სანაპიროზე, რომელიც არასოდეს დაუტოვებია უყურადღებოდ. გარდა ამისა, მტრის ცხენოსან რაზმებს ხელი რომ არ შეეშალათ ხიდის აგებაში (რადგან გაღმით მოსახლდრე ველებზე მოწინააღმდეგენი უკვე დაჰქროდნენ მოზრდილი რაზმების სახით), მდინარეზე დაძრა ყველაზე დიდი. მორებით ერთმანეთთან დაკავშირებული ხომალდები ზედ აღმართული კოშკებითურთ და უკუაქცია ბარბაროსები კატაპულტებისა და სხვა სატყორცნი იარაღების საშუალებით. ამგვარად ნასროლი ქვები და შუბები უფრო შორამდე აღწევდა, ვიდრე მოწინააღმდეგეთა მხრიდან გამოტყორცნილი ისრები. შემდეგ ხიდი აგებულ იქნა და გაღმა ბორცვები მოკავშირეთა კოპორტებმა დაიკავეს, შერე კი ლეგიონები დაბანაკდნენ, თანაც ეს ისე სწრაფად მოიმოქმე-

trepidus remeavit. et quia minus acriter Vologaesēs institerat, vana rursus fiducia tria milia delecti peditis proximo Tauri iugo imposuit quo transitum regis arcerent; alares quoque Pannonios, robur equitatus, in parte campi locat. coniux ac filius castello, cui Arsamosata nomen est, abditi, data in praesidium cohorte ac disperso milite, qui in uno habitus vagum hostem propius sustentavisset. aegre compulsum ferunt, ut instantem Corbuloni fateretur. nec a Corbulone prope ratum, quo gliscentibus periculis etiam subsidii laus augetur. expediti tamen itineri singula milia ex tribus legionibus et alarios octingentos, parem numerum e Cohortibus iussit.

11. At Vologaesēs, quamvis obsessa a Paeto itinera hinc peditatu inde equite accepisset, nihil mutato consilio, sed vi ac minis alares exterruit, legionarios obrivit, uno tantum centurione Tarquitio Crescente turrim, in qua praesidium agitabat, defendere auso factaque saepius eruptiore et caesis, qui barbarorum propius suggrediebantur, donec ignium iactu circumveniretur. peditum si quis integer, longinqua et avia, vulnerati castra repetivere, virtutem regis, saevitiam et copias gentium, cuncta metu extollentes, facili credulitate eorum, qui eadem pavebant. ne dux quidem obniti adversis, sed cuncta militiae munia deseruerat, missis iterum ad Corbulonem precibus, veniret propere, signa et aquilas et nomen reliquum infelicis exercitus tueretur: se fidem interim, donec vita suppeditet, retenturos.

12. Ille interritus et parte copiarum apud Suriam relicta, ut munimenta Euphrati imposita retinerentur, qua proximum et comeatibus non egenum, regionem Commagenam, exim Cappadociam, inde Armenios petivit. comitabantur exercitum praeter alia sueta bello magna vis camelorum onusta frumenti, ut simul hostem famemque

დეს და ძალები იმგვარად დაუსახეს პარტიებს, რომ მათ სირიაში შეჭრის სამზადისი გაუქმდათ და მთელ იმედს არმენიაზელა ამყარებდნენ, მაშინ როცა პეტუსს, რომელმაც არ იცოდა, თუ რა საფრთხე ემუქრებოდა, მეხუთე ლეგიონი შორს, პონტოში, ჰყავდა, დანარჩენებს კი ძალა გამოაცალა მეომართა უნაგარიშო შვეებულებებით, სანამ არ შეიტყო, რომ ვოლოგეზე უახლოვდებოდა დიდი, საომრად შემართული ლაშქრით.

10. გამოწვეულ იქნა მეთორმეტე ლეგიონი და პეტუსს იმედი ჰქონდა, რომ ამის შედეგად ჯარის გაძლიერების ამბავი გავრცელდებოდა, მაგრამ სწორედ ამან გასცა ძალთა სიმცირე. ასეც შეეძლო შეენარჩუნებინა ბანაკი და პარტიელს ხელიდან გაჰსლტომოდა ომის გაჭიანურების გზით, სიმტკიცე რომ გამოეჩინა ან თავისივე გეგმების, ან სხვათა რჩევის შესრულებისას. ის კი, გაჭირვების დროს გამაგრდებოდა რა სამხედრო საქმეში ნაცად კაცთა დახმარებით, მაშინვე საპირისპიროსა და უარეს გზას დაადგებოდა, ხოლმე, რომ არ ეფიქრათ, თითქოს გარეშეთა რჩევა ისაჭიროვა. ახლაც დატოვა საზამთრო ბანაკი; პირდაპირ განაცხადა, რომ მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად არც თხრილი მიუღია, არც სანგარი, არამედ მიიღო ცოცხალი ძალა და იარაღი, — და წაიყვანა ლეგიონები, თითქოს ბრძოლის გაჩაღებას აპირებდა. შემდეგ, როცა დაჯარვა ცენტურიონი და მცირე რიცხვი მეომართა, რომლებიც წინასწარ გაეგზავნა მტრის ჯარების დასაზვერად, შეშფოთებულმა უკან დაიხია და, რადგან ვოლოგეზე ნაკლებად გაცხარებული სდევნიდა, კვლავ ამაოდ თავდაჯერებულმა, სამი ათასი რჩეული ქვეითი ტავრის ქედის უახლოეს უღელტეხილთან ჩააყენა, რათა მეფის გადასვლა შეეფერხებინათ; ამასთან, პანონიელი მეომარნი, ცხენოსანი ჯარის საუკეთესო ნაწილი, ველის ერთ მხარეს განალაგა. მეუღლე და ძე თვისი შეაფარა ციხე-სიმაგრეს, არსამოზატა რომ ჰქვია სახელად, მცველად მიუჩინა კოჰორტა და ასე გაფანტა მეომრები, რომლებსაც უფრო გაბედულად დაჰხვდებოდნენ უთავბოლოდ წამოსულ მტერს, ერთ ადგილას რომ ყოფილიყვნენ თავმოყრილნი. ამბობენ, ძლივს მიიყვანეს იმ გადაწყვეტილებამდე, რომ კორბულონისათვის ეუწყებინა მტრის კარზე მოდგომა, და არც კორბულონი აჩქარებულა: რაც უფრო გაიზრდებოდა საფრთხე, მით მეტ ქება-დიდებას შეასხამდნენ დახმარებისათვის. მაინც ბრძანა სალაშქროდ მოემზადებინათ ათას-ათასი მეომარი საძილეგიონიდან, რეაასი — მოკავშირეთა ცხენოსანი ჯარიდან და ამდენივე — კოჰორტებიდან.

11. მართალია, ვოლოგეზემ გაიგო, რომ პეტუსს გზები შეეკრა აქედან ქვეითი ჯარით, იქიდან კი — ცხენოსნებით, მაგრამ სრულიადაც არ

depelleret. primum e percussis Paccium primi pili centurionem obviu[m] habuit, dein plerosque militum; quos diversas fugae causas obtendentes redire ad signa et clementiam Paeti experiri monebat: se nisi victoribus immitem esse. simul suas legiones adire, hortari; priorum admonere, novam gloriam ostendere. non vicos aut oppida Armenicorum, sed castra Romana duasque in iis legiones pretium laboris peti. si singulis manipularibus praecipua servati civis corona imperatoria manu tribueretur, quod illud et quantum decus, ubi par eorum numerus aspiceretur, qui adtulissent salutem et qui accepissent! his atque talibus in commune alacres (et erant quos pericula fratrum aut propinquorum propriis stimulis incenderent) continuum diu noctuque iter properabant.

13. Eoque intentius Vologaeses premere obsessos, modo vallum legionum, modo castellum, quo imbellis aetas defendebatur, adpugnare, propius incedens quam mos Parthis, si ea temeritate hostem in proelium eliceret. at illi vix contuberniis extracti, nec aliud quam munimenta propugnabant, pars iussu ducis, et alii propria ignavia aut Corbulonem opperientes, ac vis (si) ingrueret, provisis exemplis (pacis) Caudinae Numantinaeque; (neque) eandem viam Samnitibus, Italico populo, ac Parthis, Romani imperii aemulis. validam quoque et laudatam antiquitatem, quotiens fortuna contra daret, saluti consuluisse, qua desperatione exercitus dux subactus primas tamen litteras ad Vologaesem non supplices, sed in modum querentis composuit, quod pro Armeniis semper Romanae ditionis aut subiectis re(g)i, quem imperator delegisset, hostilia faceret: pacem ex aequo utilem. ne praesentia tantum spectaret: ipsum adversus duas legiones totis regni viribus advenisse; at Romanis orbem terrarum reliquum, quo bellum iuvarent.

მუეუცვლია განზრახვა: კვეთებით და მუქარით დააშინა ცხენოსნები და ლეგიონერები გაულოტა; მხოლოდ ერთმა — ცენტურიონმა ტარქვიტიუს კრესცენტიმა — და გაბედა დაეცვა ციხე-კოშკი, სადაც ჩაეყენებინა მეციხოვნენი, უფრო ხშირად გამოუხტებოდა და მუსრს ავლებდა ხოლმე ბარბაროსებს, რომლებიც ახლოს მივიდოდნენ, — სანამ ყოველი მხრიდან მუგუზლები არ დაუშინეს. ფეხოსანთაგან თუკი ვინმე უფენჯლად გადარჩა, შორეულსა და უდაბურ ადგილებს მიაშურა; დაჭრილები ბანაკში დაბრუნდნენ და შიშისაგან მთლად გააზვიადეს მეფის სიამამაც, მოლაშქრე ხალხთა შეუპოვრობა და სიძრავლე, თანაც ადვილად აჭერებდნენ იმავე მიზეზით თავზარდაცემულთ. სარდალიც წინააღმდეგობას კი აღარ უწევდა მტერს, არამედ სრულიად უგულვებლყო თავისი სამხედრო მოვალეობა და კვლავ შეევედრა კორბულონს მალე მოსულიყო, რათა დაეცვა ნიშნები, არწივნი და შთენილი სახელი ზედუქუღმართი ლაშქრისა; თავად ჰპირდებოდა, რომ ერთგულებას შეინახავდნენ მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

12. კორბულონმა, ვისთვისაც უცხო იყო შიში, ჯარის ნაწილი სირიაში დატოვა ევფრატზე აგებული სიმაგრეების შესანარჩუნებლად და კომაგენის მხარეში გაემართა უმოკლესი გზით, რომელიც ისე განვლო, რომ სურსათის შოვნა არ გასჭირვებია, მერე კაპადოკიას მიადგა, იქიდან, კი არმენიელთა ქვეყანაში გადავიდა. სხვა ყველაფერთან ერთად, რაც ჩვეულებრივ, საჭიროა ომისათვის, ლაშქარს თან ახლდა პუჩრით დატვირთული აქლემების დიდი რაოდენობა, რათა მტერიც უკუეგდო და შიმშილიც. დამარცხებულთაგან პირველად უფროსი ცენტურიონი პაქციუსი შეხვდა კორბულონს, შემდეგ კი — მეომართა დიდი ნაწილი. მათ სხვადასხვა მიზეზი მოჰყავდათ ლტოლვილობის გასამართლებლად, ხოლო კორბულონი შეაგონებდა დაბრუნებოდნენ თავიანთ სამხედრო ნიშნებს და პეტუსისგან ეძიათ შეწყნარება, რაკი თავად კორბულონი არავის ინდობდა, გარდა გამარჯვებულთა. ამასთან, თავის ლეგიონებს დაუვლიდა ხოლმე, ამხნეებდა, ახსენებდა გარდასულ ბრძოლებს და ახალ დიდებას ჰპირდებოდა. არა არმენიელთა სოფლები და ქალაქები, არამედ რომაელების ბანაკი და შიგ ორი ლეგიონი იყო აღთქმული ჯილდოდ ღვაწლისა. თუ ცალკეულ რიგითს მეომრებს მოქალაქის გადაარჩენისათვის იმპერატორი⁵⁷ განსაკუთრებულ ვვირგვის ადგამს თავისი ხელით, რარიგს იან რაოდენ პატივს მიემთხვევიან, ხსნის მომტანთა და გადაარჩენილთა თანაბარი რაოდენობა რომ იპოვებოდეს! ამგვარი სიტყვებით ერთიანად გამხნეებულნი (ხოლო იყვნენ ისეთებიც, რომლებსაც ძმათა ან ნათესავთა საფრთხე განსაკუთრებული ძალით შეძრავდა და აღანთებდა) დღითა და ღამით შეუჩერებლივ გზად ემურებოდნენ.

14. Ad ea Vologaeses nihil pro causa, sed opperiendos sibi fratres Pacorum ac Tiridaten rescripsit; illum locum tempusque consilio destinatum, quid de Armenia cernerent; adiecisse deos dignum Arsacidarum, simul ut de legionibus Romanis statuerent. missi posthac Paeto nuntii et regis colloquium petitum, qui Vasacen praefectum equitatus ire iussit. tum Paetus Lucullos, Pompeios et si qua C(a)esa(res) obtinendae donandaeve Armeniae egerant, Vasaces imaginem retinendi largiendive penes nos, vim penes Parthos memorat, et multum in vicem disceptato, Monobazus Adiabenus in diem posterum testis iis quae pepigissent adhibetur, placuitque liberari obsidio legiones et decedere omnem militem finibus Armeniorum castellaque et commeatus Parthis tradi, quibus perpetratis copia Vologaesii fieret mittendi ad Neronem legatos.

15. Interim flumini Arsaniae (is castra praefluebat) pontem imposuit, specie sibi illud iter expedientis, sed Parthi quasi documentum victoriae iusserant; namque iis usui fuit, nostri per diversum iere. addidit rumor sub iugum missas legiones et alia ex rebus infaustis quorum simulacrum ab Armeniis usurpatum est. namque et munimenta ingressi sunt, antequam agmen Romanum excederet, et circumstetere vias, captiva olim mancipia aut iumenta adgnoscentes abstrahentesque; raptae etiam vestes, retenta arma, pavido milite et con-

13. ვოლოგეზე მით მეტი გამძლეობით ავიწროებდა ალყაში მოქცეულთ, ხან ლეგიონთა სანგრებს ეკვეთებოდა, ხან — ციხე-სიმაგრეს, სადაც თავს აფარებდნენ ომისათვის უსარგებლონი, უფრო ახლოდან უტევდა, ვიდრე პართელებს სჩვეოდათ, რათა ამ თავაშვებულობით მტრები საბრძოლველად გამოეტყუებინა. ისინი ძლივსღა სცილდებოდნენ საერთო კარგებს, სხვა არავითარი მიზანი აღარ ჰქონდა მათ ბრძოლას, მხოლოდ სიმაგრეებს იცავდნენ: ზოგნი — სარდლის ბრძანებით, სხვებიც — ჩვეული სულმოკლეობის გამო, ან კორბულონს უცდიდნენ; ვინცობაა, მტერი დასცემოდათ თავს, წინასწარ ითვალისწინებდნენ კავდინის ხევსა და ნუმანციაში [მარცხის] მაგალითებს; თანაბარი ძალისანიც ხომ არ იყვნენ იტალიელი სამნიტები და პართელები — რომის სახელმწიფოს მეტოქენი. ძლიერი და ხობტა-დიდების ღირსი ძველი ხალხებიც, როცა კი ბედის ჩარხი უკულმა დაუტრიალდებოდათ, თავიანთი თავის გადარჩენაზე ფიქრობდნენ. ლაშქრის ასეთ სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნამ აიძულა სარდალი ბოლოსდაბოლოს მიეწერა ვოლოგეზისთვის პირველი წერილი, ოღონდ არა სავედრებელი, არამედ ვითარცა საჩივარი. იგი სწერს, რომ [ვოლოგეზე] საომარი მოქმედებას აწარმოებს არმენიელთა გულისათვის, რომლებიც მუდამ რომის ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდნენ, ან ემორჩილებოდნენ იმპერატორისაგან რჩეულ მეფეს. ზავი თანაბარ სარგებლობას მოუტანს ორივე მხარეს. მხოლოდ ახლანდელ ვითარებას ნუ უყურებს: მან სახელმწიფოს მთელი ძალები ორი ლეგიონის წინააღმდეგ წარმართა; რომაელებს უპყრიათ ქვეყნიერების დანარჩენი ნაწილი და მხარსაც დაუჭირენ ომში.

14. ამაზე ვოლოგეზს ისეთი არაფერი უბასუხია, რაც საქმეს შეეხებოდა. მისწერა, რომ თავად მძებს დაუცდიდა, პაკორუსს და ტირიდატეს. ეს ადგილი და დრო დანიშნული იყო სათათბიროდ, რათა რაიმე ელონათ არმენიის თაობაზე. ღმერთებმა მიანიჭეს ღირსება არსაკილდა; რომ ამავე დროს რომის ლეგიონებზედაც მიიღონ გადაწყვეტილება. ამის შემდეგ პეტუსმა მოციქულები წარავლინა და მოლაპარაკება სთხოვა მეფეს, რომელმაც ცხენოსანი ჯარის მეთაურს — ვაზაკეს — უბრძანა წასვლა. მაშინ პეტუსი იხსენებს ლუკულუსს, პომპეიუსს⁵⁸ და იმას, თუ როგორ იქცეოდნენ კეისრები, რათა დაეპყროთ არმენია ან გველოთ ვითარცა საბოძვარი; ხოლო ვაზაკემ თქვა, რომ ჩვენ მხოლოდ მოჩვენებითად ვიცავდით ან ვუბოძებდით, ძალაუფლება კი პართელებს ჰქონდათ. დიდი სჯა-ბაასის შემდეგ, მეორე დღეს, ადიაბენელი მონობაზუსი იქნა მიწვეული იმის დასამოწმებლად, რაშიც შეთანხმდნენ. გადაწყდა, ლეგიონები გაეთავისუფლებინათ ალყისაგან, მთელი ლაშქარი უნდა გასულიყო არმენიელთა საზღვრებიდან, ციხე-სიმაგრეებს

cedente, ne qua proelii causa existeret. Vologaeses armis et corporibus caesorum aggeratis, quo cladem nostram testaretur, visu fugientium legionum abstinuit: fama moderationis quaerebatur, postquam superbiam expleverat. flumen Arsaniam elephanto insidens, proximus quisque regem vi equorum perrupere, quia rumor incesserat pontem cesserum oneri dolo fabricantium; sed qui ingredi ausi sunt, validum et fidum intellexere.

16. Ceterum obsessis adeo suppeditavisse rem frumentariam constitit, ut horreis ignem inicerent, contraque prodiderit Corbulo Parthos inopes copiarum et pabulo attrito relicturos oppugnationem, neque se plus tridui itinere afuisse. adicit iure iurando Paeti cautum apud signa, adstantibus iis, quos testificando rex misisset, neminem Romanum Armeniam ingressurum, donec referrentur litterae Neronis, an paci adnueret. quae ut augendae infamiae composita, sic reliqua non in obscuro habentur, una die quadraginta milium spatium emensum esse Paetum, desertis passim sauciis, neque minus deformem illam fugientium trepidationem, quam si terga in acie vertissent. Corbulo cum suis copiis apud ripam Euphratis obvius non eam speciem insignium et armorum praetulit. ut diversitatem exprobraret: maesti manipuli ac vicem commilitonum miserantes ne lacrimis quidem temperare; vix prae fletu usurpata consalutatio: decesserat certamen virtutis et ambitio gloriae, felicium hominum adfectus: sola misericordia valebat, et apud minores magis.

17. Ducum inter se brevis sermo secutus est, hoc conquerent(e) iam inritum laborem, potuisse bellum fuga Parthorum finiri; ille integra utrique cuncta respondit: converterent aquilas et iuncti invaderent Armeniam abscessu Vologaesidis infirmatam. non ea imperatoris habere mandata Corbulo; periculo legionum commotum e provincia egressum; quando in incerto habeantur Parthorum conatus, Suriam repetiturum. sic quoque optimam fortunam orandam, ut pedes con-

და სურსათს პართელებს გადასცემდნენ, ყოველივე ამის შესრულების შედეგად კი ვოლოგეზეს შესაძლებლობა მიეცემოდა ელჩები გაეგზავნა ნერონთან.

15. ამასობაში [პეტუსმა] ხიდი ააგო მდინარე არსანიაზე (იგი ბანაკს წინ ჩამოუდრიოდა) და თითქოს ამ გზით წასასვლელად ემზადებოდა. [სინამდვილეში კი] პართელებს ებრძანებინათ ხიდის აგება გამარჯვებულს ნიშნად და დასტურად; ხომ გამოადგათ კიდევაც, ხოლო ჩვენები აქეთ არ წასულან. მეტსაც ლაპარაკობდნენ — უღელქვეშ გაატარესო ლეგიონები და სხვა ჭირ-ვარამიც გადახდათო. მსგავსი უბედურება არმენიელებმა მართლაც დაატყვეს თავს. ისინი სიმაგრეებში შევიდნენ მანამდე, სანამ რომელიღაც ჯარი გამოვიდოდა იქიდან; გზების გაყოლებით ჩადგნენ და, შენიშნავდნენ თუ არა მოწინააღმდეგის ხელში ოდესმე ჩაცვივულ მონებს ან საქონელს, უკანვე იტაცებდნენ, ართმევდნენ აგრეთვე ტანსაცმელს, იბრუნებდნენ იარაღს; დამფრთხალი მეომრებიც უთმობდნენ, რომ ბრძოლისათვის რაიმე საბაზი არ მიეცათ. ვოლოგეზემ იარაღი და დახოცილთა გვაგები ერთად დაავროვა, რათა ამით ჩვენი დამარცხება ცხადლივ დაედასტურებინა, და თავი შორს დიქირა სწრაფად მიმავალი ლეგიონების ყურებისაგან: ცდილობდა — ზომიერი და თავშეკავებული მბრძანებლის სახელი გავარდნოდა, მას შემდეგ რაც სიამაყე დაიცხრო. არსანიაზე გადასვლისას იგი სპილოზე იჯდა, ხოლო მეფის ახლობლებმა ცხენების საშუალებით გადალახეს მდინარე, რადგან უფრო ადრე ხმა გავრცელდა, რომ ხიდი ვერ გაუძლებდა სიმძიმეს მშენებელთა მზაკვრობის გამო; მაგრამ, ვინც გაბედა გავლა, ნახა, რომ იგი მაგარი და სანდო იყო.

16. როგორც ცნობილი გახდა, ალყაშემოორტყმულებს საკმარისი სურსათი ჰქონდათ, ისე რომ შემდეგ ბელლებს ცეცხლს უკიდებდნენ; პართელებზე კი, პირიქით, კორბულონი ამბობდა⁵⁹, რომ არ გააჩნდათ სურსათის მარაგი, ცხენების საკვებიც გადათქერილი იყო — ამის გამო აპირებდნენ ხელი აედოთ იერიშზე; თავად კორბულონსაც სამი დღის სავალზე მეტი აღარ აშორებდა მათგან. იგი გადმოგვცემს აგრეთვე, რომ პეტუსმა სამხედრო ნიშნების წინაშე, დასამოწმებლად მეფისაგან გამოგზავნილი პირების თანდასწრებით, ფიცი დადო, არც ერთი რომელიღაც შესულიყო არმენიაში მანამდე, სანამ ნერონის წერილი არ მოვიდოდა და არ შეიტყობდნენ, თანახმა იყო თუ არა ზავზე. ეს შეითხზა იმისათვის, რომ პეტუსს მეტი უპატიობა რგებოდა წილად, მაგრამ დანარჩენ ამბებს არ აკლია სიცხადე და დამაჯერებლობა; ერთ დღეში პეტუსმა გაიარა მანძილი, რომელიც ოროცი ათასი ნაბიჯით იზომებოდა, თან დაქრილებს ტოვებს აქა-იქ; ლტოლვილთა ის შიში და ძრწოლა კი არა ნაკლებ სამარცხვინო იყო, ვიდრე — ბრძოლაში ზურგი რომ შეექციათ

fectus spatiis itinerum alacrem et facilitate camporum praevientem equitem adsequeretur. exin Paetus per Cappadociam hibernavit. at Vologaesii ad Corbulonem missi nuntii, detraheret castella trans Euphraten amnemque, ut olim, medium faceret; ille Armeniam quoque diversis praesidiis vacuam fieri expostulabat, et postremo concessit rex; dirutaque quae Euphraten ultra communiverat Corbulo, et Armenii sine arbitro relictii sunt.

24. Inter quae veris principio legati Parthorum mandata regis Vologaesii litterasque in eandem formam attulere: se priora et totiens iactata super obtinenda Armenia nunc omittere, quoniam dii, quavis potentium populorum arbitri, possessionem Parthis non sine ignominia Romana tradidissent. nuper clausum Tigranen, post Paetum legionesque, cum opprimere posset, incolumes dimisisse. satis adprobatam vim; datum et lenitatis experimentum. nec recusaturum Tiridaten accipiendo diademati in urbem venire, nisi sacerdotii religione attineretur: iturum ad signa et effigies principis, ubi legionibus coram regnum auspicaretur.

25. Talibus Vologaesii litteris, quia Paetus diversa tamquam rebus integris scribebat, interrogatus centurio, qui cum legatis advenerat, quo in statu Armenia esset, omnes inde Romanos excessisse respondit. tum intellecto barbarum inrisu, qui peterent quod eripuerant, consuluit inter primores civitatis Nero, bellum anceps an pax inhostata placeret. nec dubitatum de bello. et Corbulo militum atque hostium tot per annos gnarus gerendae rei praeiicitur, ne cuius alterius, inscitia rursus peccaretur, quia Paeti piguerat. igitur inriti remittuntur, cum donis tamen, unde spes fieret non frustra eadem oraturum

მტრისათვის. კორბულონს, რომელიც თავისი ლაშქრით ევფრატის ნაპირას შეხვდა, არ უჩვენებია წარჩინების წიშანთა და იარაღის ბრწყინვალეობა, რათა თვალში საცემი განსხვავება ყვედრებად არ მიეღოთ: მწუხარებით მოცული მანიბულები, რომელთა სიბრალულსა და თანაგრძობასაც იწვევდა თანამებრძოლთა ხვედრი, ცრემლსაც ვერ იკავებდნენ; ტირილისაგან ძლივსღა შეძლეს მისალმებოდნენ ერთმანეთს. შეწყდა ასპარეზობა სიმაძევისა და ძიება დიდებისა, ვითარცა ბედნიერ ადამიანთა გატაცება: მხოლოდ სიბრალული სუფევდა და ისიც — უფრო ქვედა ფენებში.

17. შემდეგ სარდლებმა ერთმანეთს მიმართეს მოკლე სიტყვებით; ერთი ჩიოდა, რომ უქმი აღმოჩნდა მისი შრომა და წვალება, თუმცა შეიძლებოდა ომი პართელების განადგურებით დამთავრებულიყო; მეორემ უპასუხა, რომ ორთავ სრულად და უვნებლად შეინარჩუნეს ჯარები: შემობრუნონ არწივები და შეერთებული ძალით შეიჭრან არმენიაში, რომელიც დასუსტდა ვოლოგეზეს წასვლის შემდეგ. კორბულონმა განუცხადა, რომ ეს არ უბრძანებია მისთვის იმპერატორს: შეძრული და აღელვებული იმ საფრთხის გამო, რომლის წინაშეც იღვწენ ლეგიონები, იგი გამოვიდა პროვინციიდან; რამდენადაც პართელთა მისწრაფებები მისთვის გაურკვეველია, სირიაში დაბრუნებას აპირებს. ამ პირობებშიც, როგორც უმჯობესი ხვედრი, სავედრებელი გაუხდა ის, რომ გრძელ გზებზე დაქანცულმა ქვეითმა ჯარმა მისაწრონ მხენე ცხენოსანთა ჯარს, რომელიც წინ მიდის, რადგან გზა ადვილად სავალ ველებზე უდევს: პეტუსმა კაპადოკიაში დაიზამთრა. ვოლოგეზემ მოციქულები წარავლინა კორბულონთან, რათა დაერღვია სიმაგრეები ევფრატს გადაღმა და მდინარე საზღვრად ექცია, როგორც უწინ იყო; ის კი გადაჭრით მოითხოვდა ამავე დროს მტრის ჯარებისაგან არმენია განთავისუფლებულიყო. ბოლოს მეფე დაეთანხმა. განადგურებულ იქნა სიმაგრეები, რომლებიც კორბულონმა ააგო ევფრატის გაღმა ნაპირზე, არმენიელებმა კი უგანმგებლოდ დატოვეს.

24. ამასობაში, ადრე განაფხულზე, პართელმა ელჩებმა, მეფე ვოლოგეზის დავალებით, ასეთი შინაარსის წერილი მოიტანეს: იგი ხელს იღებდა არმენიის დაპყრობაზე, რომლისათვისაც დავა კარგა ხანია მიმდინარეობდა, რადგან ღმერთებმა. რომლებიც უმამაცეს ხალხთა გამგებელნი არიან, პართიის საკუთრებად გახადეს იგი, რამაც რომს სირცხვილი არ ააცდინა. დიდი ხანი არ არის, რაც ტიგრანი ალყაში იყო, შემდეგ პეტუსი და მისი ლეგიონი, რომლის განადგურება ვოლოგეზეს შეეძლო, უვნებელნი გაუშვა. მან თავისი ძალაც საკმაოდ დამტკიცა და შეწყალებაც. არც ტირიდატე იტყოდა უარს რომში წასვლაზე დია-

Tiridaten, si precēs ipse attulisset. Syriaeque ex(se)cutio (C.) Ce(s) tatio, copiae militares Corbuloni permissae; et quinta decuma legio ducente Mario Celso e Pannonia adiecta est. scribitur tetrarchis ac regibus praefectisque et procuratoribus et qui praetorum finitimas provincias regebant, iussis Corbulonis obsequi, in tantum ferme modum aucta potestate, quem populus Romanus Cn. Pompeio bellum piraticum gesturo dederat. regressum Paetum, cum graviora metueret, facetiis insectari satis habuit Caesar, his ferme verbis: ignoscere se statim, ne tam promptus in pavorem longiore sollicitudine aegresceret.

26. At Corbulo, quarta et duodecima legionibus, quae fortissimo quoque amisso et ceteris exterritis parum habiles proelio videbantur, in Syriam translatis, sextam inde ac tertiam legiones, integrum militem et crebris ac prosperis laboribus exercitum in Armeniam ducit. addiditque legionem quintam, quae per Pontum agens experta cladis fuerat, simul quintadecumanos recens adductos et vexilla delectorum ex Illyrico et Aegypto, quodque alarum cohortiumque, et auxilia regum in unum conducta apud Melitenen, qua transire Euphraten parabat. tum lustratum rite exercitum ad contionem vocat orditurque magnifica de auspiciis imperatoris rebusque a se gestis, adversa in incertam Paeti declinans, multa auctoritate, quae viro militari pro facundia erat.

დემის მისაღებად, ქურუმთა წესს რომ არ შეეჩერებინა. არც იმის წინა-
აღმდეგი იქნებოდა, გზას ვადგომოდა პრინცესის. გამოსახულებით,
რომ იქ ლეგიონის თანდასწრებით მეფობა მიეღო.

25. ვოლოგეზეს ასეთი წერილის მიღების გამო (რადგან პეტუსი
სულ სხვას იწერებოდა, თითქოს ყველაფერი რიგზე იყო) დაჰკითხეს
ცენტურიონი, რომელიც ელჩებს მოჰყვა, თუ როგორ მდგომარეობაში
იყო არმენია. მათ უპასუხებს, რომ იქიდან ყველა რომაელი წამოვიდა.
ბარბაროსთა ასეთი დაცინვა რომ მოისმინეს, რომლებიც იმას ითხოვ-
დნენ, რაც ძალით დაიპყრეს. ნერონმა მოიწვია სახელმწიფოს წარჩინე-
ბულნი სათათბიროდ, საშიში ბრძოლა მიეღოთ, თუ სამარცხენო ზავი.
ყველამ უყოყმანოდ ომი არჩია. ამ საქმის წარმოება დაევალა კორბუ-
ლონს, რომელიც უკვე რამდენიმე წელია კარგად იცნობდა საკუთარ
ჯარებსა და მტრის ძალებსაც. მას აღარ მოუვიდოდა ის შეცდომები,
რაც გამოუცდელივით დაემართა პეტუსს. ამრიგად, ელჩები იმედგაც-
რუებულნი დაბრუნდნენ, თუმცა დასაჩუქრებულებს იმედი აღეძრათ.
რომ ამაოდ არ ჩაივლიდა ტირიდატეს თხოვნა, თუ კი პირადად წამოვი-
დოდა სათხოვნელად. სირიის გამგებლობა გაიუს ცესტიუსს დაევალა,
ხოლო ლაშქრისა — კორბულონს. მათ შეუერთდა მეთხუთმეტე ლეგი-
ონი. პანონიიდან წამოსული, მარიუს ცელსუსის მეთაურობით. ტეტარ-
ქებს⁶⁰, მეფეებს, პრეფექტებსა და პროკურატორებს, პრეტორებს,
ვიც მუზობელ პროვინციებს განაგებდნენ, მისწერეს, რომ კორბუ-
ლონის ბრძანებას დამორჩილებოდნენ. მას ისეთივე განუზომელი უფ-
ლება მისცეს, როგორიც პომპეუსს მისცა რომაელმა ხალხმა მეკობრე-
ებთან ბრძოლისათვის⁶¹. უკანდაბრუნებულ პეტუსს ეშინოდა სასჯელი-
სა. კეისარმა იგი საკმაოდ ენამახვილურად გაიციხა: „მზად ვარ გაპატიო
დანაშაული, რადგან ასეთმა ხანგრძლივმა შიშმა და ღელვამ ავად არ
გავხადა“.

26. კორბულონმა სირიაში გადაისროლა მეოთხე და მეხუთე ლე-
გიონები, როგორც ნაკლებგამოსადეგნი საომარი საქმიანობისათვის,
რადგან მათი უმამაცესი მემორები დაიღუპნენ, ხოლო დანარჩენები ში-
შისაგან იყვნენ დადამბლავებულნი, ხოლო იქიდან არმენიაში მეექვსე
და მესამე ლეგიონები წაიყვანა, რომელთაც ჯერ არ გამოჰკლებოდათ
[მემორები] და ამასთანავე გამოწვრთნილები იყვნენ ხშირ და წარმატე-
ბულ ბრძოლებში; ამათ მიუმატა ის მეხუთე ლეგიონი, რომელიც პონ-
ტოში იმყოფებოდა და მარცხი ჯერ არ განეცადა, ახლახან მოსული მე-
თხუთმეტე ლეგიონის მხედრები, რჩეული რაზმები ილირიიდან და ეგ-
ვიპტიდან, მის განკარგულებაში მყოფი ყველა მხედარი რაზმი, მოკავ-
შირეთა კოჰორტები და მეფეთა მიერ გამოგზავნილი მაშველი ჯარები.

27. Mox iter L. Lucullo quondam penetratum, apertis quae vetustas obsaeperat, pergit. et venientes Tiridatis Vologaesisque de pace legatos haud aspernatus, adiungit iis centuriones cum mandatis non immitibus: nec enim adhuc eo ventum, ut certamine extremo opus esset. multa Romanis secunda, quaedam Parthis evenisse, documento adversus superbiam. proinde et Tiridati conducere intactum vastationibus regnum dono accipere, et Vologaesem melius societate Romana quam damnis mutuis genti Parthorum consulturum. scire, quantum intus discordiarum, quamque indomitas et praeferoces nationes reget: contra imperatori suo immotam ubique pacem et unum id bellum esse. simul consilio terrorem adicere, et megistanas Armenios, qui primi a nobis defecerant, pellit sedibus, castella eorum excindit, plana edita, validos invalidosque pari metu complect.

28. Non infensum nec cum hostili odio Corbulonis nomen etiam barbaris habebatur, eoque consilium eius fidum credebant. ergo Vologaeses neque atrox in summam, et quibusdam praefectis indutias petit: Tiridates locum diemque colloquio poscit. tempus propinquum, locus, in quo nuper obsessae cum Paeto legiones erant, [cum] barbaris delectus est ob memoriam laetioris ibi rei, Corbulo(ni) non vitatus, ut dissimilitudo fortunae gloriam augetet. neque infamia Paeti angebantur, quod eo maxime patuit, quia filio eius tribuno ducere manipulos atque operire reliquias malae pugnae imperavit. die pacta Tiberius Alexander, inlustris eques Romanus, minister bello datus, et Vini(cianus) Annius, gener Corbulonis, nondum senatoria aetate et pro legato quintae legioni impositus, in castra Tiridatis venire, honor(i) eius ac ne metueret insidias tali pignore; viceni dehinc equites adsumpti. et viso Corbulone rex prior equo desiluit; nec cunctatus Corbulo, sed pedes uterque dexteras miscuere.

29. Exin Romanus laudat iuvenem omissis praecipitibus tuta et salutaria capessentem. ille de nobilitate generis multum praefatus,

ამ ძალებს თავი მოუყარა მელიტენეში, საიდანაც აპირებდა ევფრატზე გადასვლას.

მას მერე რაც წესისამებრ მოახდინა მსხვერპლშეწირვა, შეჰკრიბა მთელი ლაშქარი და მას მეტად საზეიმო სიტყვით მიმართა, უთხრა, რომ ისინი თვით იმპერატორის* უზენაესი ხელმძღვანელობით იბრძოლებენ. შეახსენა თავისი წარსული მოღვაწეობა და ახლანდელი წარუმატებლობის მიზეზად პეტუსის გამოუცდელობა დასახა: [ამ სიტყვაში] სიმტკიცე და რწმენა გამოსჰვიოდა, რაც ამ მამაცი მხედრისათვის მჭერმეტყველების მაგიერი იყო.

27. მალე კორბულონი ლუკულუსის მიერ ოდესღაც გავალულ გზას გაუდგამ⁶², გაწმინდა რა იგი დროთა განმავლობაში დაგროვილი ზეავისაგან. იგი დაეთანხმა ტირიდატესაგან დ ვოლოგეზესაგან გამოგზავნილ ვლჩებს ზავზე, შეუერთა ისინი ცენტურიონებს, რომელთაც არც თუ მკაცრ დავალებას ატანს. ჯერ კიდევ არ დამდგარა დრო, რომ საჭირო იყო თავგანწირვით ბრძოლა. რომაელებს მრავალი წარმატება ხვდათ წილად, მეტისმეტად რომ არ გადიდგულეებულყვნენ, ზოგჯერ პართელებთანაც მიდიოდა გამარჯვება. ტირიდატესათვის ხელსაყრელი იქნებოდა მიეღო საჩუქრად დაუბრბეველი, უვნებელი საშუფო, ვოლოგეზესთვისაც უმჯობესი იყო პართელი ტომების საკეთილდღეოდ, ურთიერთობა რომაელებთან, ვიდრე ორივე მხარისათვის საზიანო მოქმედება. ცნობილი იყო, რა შინაგანი უთანხმოება ჰქონდათ და რა გულფიცხ თავაშვებულ ტომებს განაგებდა ვოლოგეზე. იმპერატორს კი ყველასთან მტკიცე ზავი ჰქონდა დადებული და მხოლოდ ეს ერთი ომი ექნებოდა. ამ რჩევასთან ერთად ისიც გაახსენა, რომ მოსალოდნელი იყო საფრთხე არმენიელ დიდებულთაგან, რომლებიც პირველი ჩამოგვმორდნენ, დაამარცხეს ისინი ადგილზევე, გაუნადგურეს თავშესაფარი, თანაბრად თესდნენ შიშს მთაში და ბარში.

28. კორბულონის სახელი ბარბაროსებში არ იწვევდა მტრულ სიძულვილსა და ღვარძლს, ამიტომ ისინი ენდობოდნენ მის რჩევას. ვოლოგეზე არსებით საკითხებში დათმობაზე წავიდა, ზოგიერთ პრეფექტურებთან ზავსაც კი მიაღწია. ტირიდატემ ადგილი და დღე მოითხოვა მოსალაპარაკებლად, რომ უმოკლეს ხანში იმ ადგილას, სადაც პეტუსთან ერთად ალყაში იყვნენ ლეგიონები, დანიშნულიყო შეხვედრა. ეს ადგილი ბარბაროსებს ბევრ სასიამოვნო მოგონებას უღვიძებდა, კორბულონმაც არ გაუწია წინააღმდეგობა იმ ვარაუდით, რომ შეიძლება ბედის ამ სხვადასხვაობას დიდება მოეტანა. მას არც პეტუსის სირცხვილი აშინებდა, ეს მით უფრო გამოამუღავნა, რომ უბრძანა თავის ვაჟს.

* ე. ი. ნერონის.

cetera temperanter adiungit: iturum quippe Romam laturumque novum Caesari decus, non adversis Parthorum rebus supplicem Arsaciden. tum placuit Tiridaten ponere apud effigiem Caesaris insigne regium nec nisi manu Neronis resumere; et colloquium osculo finitum. dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetero fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebat. ad quam progressus Tiridates, caesis ex more victimis, sublatum capiti diadema imagini subiecit, magnis apud cunctos animorum motibus, quos augebat insita adhuc oculis exercituum Romanorum caedes aut obsidio. at nunc versos casus: iturum Tiridaten ostentui gentibus, quanto minus quam captivum?

30. Addidit gloriae Corbulō comitatem epulasque; et rogitante rege causas, quotiens novum aliquid adverterat, ut initia vigiliarum per centurionem nuntiari, convivium bucina dimitti et structam ante augurale aram subdita face accendi, cuncta in maius attollens admiratione prisci moris adfecit. postero die spatium oravit, quo tantum itineris aditurus fratres ante matremque viseret; obsidem interea filiam tradit litterasque supplices ad Neronem.

31. Et digressus Pacorum apud Medos, Vologaesen Ecbatanis reperit, non incuriosum fratris: quippe et propriis nuntiis a Corbulone petierat, ne quam imaginem servitii Tiridates perferret neu ferrum traderet aut complexu provincias obtinentium arceretur foribusve eorum adsisteret, tantusque ei Romae quantus consulibus honor esset, scilicet externae superbiae sueto non inerat notitia nostri, apud quos vis imperii valet, inania tramittuntur.

ტრიბუნს, წაეყვანა მანიპულები და ამ სამარცხვინო ბრძოლაში დაცემულები დაემარხათ. დანიშნულ დღეს ტიბერიუსს ალექსანდრე, ბრწყინვალე რომაელი მხედარი, რომელიც ამ ბრძოლაში კორბულონის თანამემწე იყო და ანიუს ვინიციანუსი, კორბულონის სიძე, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო სენატორისათვის შესაფერისი ასაკისა და რომელსაც მეტუთე ლეგიონის ელჩობა ევალებოდა, ტირიდატეს ბანაკში მივიდნენ, რომ პატივი ეცათ მისთვის და თან [ჩაენერგათ], შიში არ ჰქონოდა, რომ ასეთი მძევლები რაიმე ხიფათს შეამთხვევდნენ. ოც-ოცი მხედარი გამოჰყვეს ორივე მხრიდან. კორბულონის დანახვისას, მეფე უმაღლვე ჩამოხდა ცხენიდან, არც ქვეითად მყოფმა კორბულონმა დაახანა, და ორივემ მარჯვენა გაუწოდეს ერთმანეთს.

29. შემდეგ რომაელი აქებს ჰაბუკს, რომ მან ხსნა და იმედი მოიპოვა იმით, რომ ჩამოიშორა საფრთხე. ტირიდატემ კი ბევრი ილაპარაკა თავისი წარჩინებული გვარის შესახებ, დანარჩენებზე უფრო თავშეკავებულად თქვა: რომში წასვლაზე და ამით კეისრისათვის ახალი წარმატებების მოპოვებაზე, რადგან მართალია, არც ისე ცუდად იყო პარტელების საქმე, მაგრამ მასთან მაინც ქედმოხრილი არსაკიდი მიდიოდა. ბოლოს ტირიდატე დათანხმდა იმაზე, რომ იგი კეისრის ქანდაკებასთან დადებდა თავის სამეფო გვირგვინს და მიიღებდა მას უკანვე თვით ნერონის ხელით. ამით დაამთავრეს მოლაპარაკება და გადაკოცნეს ერთმანეთი. რამდენიმე დღის გავლის შემდეგ ორივე ლაშქარი ერთმანეთის პირდაპირ იყო ჩამწყრივებული მთელი თავისი ბრწყინვალეობით. ერთ მხარეს ტურმებად განლაგებული მხედრები სამამულო ნიშნებით, მეორე მხრივ ლეგიონთა რაზმი ელვარე არწივებისა და ღმერთების გამოსახულებით, ისე როგორც ტაძრებში. შუაში აღმართული იყო ტრიბუნალი, იდგა სავარძელი ნერონის გამოსახულებით. როცა, მსხვერპლების შეწირვის შემდეგ, ტირიდატე წამოვიდა წინ, მოიხსნა თავიდან დიადემა და ქანდაკებასთან დადო, ყველა ძლიერ ადელდა, რადგან ჯერ კიდევ ცოცხლად ედგათ თვალწინ რომაელთა ლაშქრის ალყა და ხოცვა-ჟლეტა. ახლა კი შემოტრიალდა ჩარხი. მთელი ხალხის თვალწინ მიშავალი ტირიდატეს მდგომარეობა ოდნავ თუ განსხვავდებოდა ტყვის მდგომარეობისაგან.

30. ამ დიდებას კორბულონმა თან თავაზიანობა დაურთო, გამართა ნადიმები. როცა მეფემ ბევრი ახალი რამ შეამჩნია (მაგ. გუშაგების ცვლას ცენტურიონები აუწყებდნენ, ნადიმის დამთავრებას ბუკის ხმა; ანიშნებდათ და ავგურალის⁶³ წინ საკუთრთხვევლი ჩირაღდნით ინთებოდა), იკითხა ყველაფრის მიზეზი და ჭაოცდა, რომ ეს განდიდების მიზნით, ძველი წესების თანახმად ხდებოდა. მეორე დღეს ტირიდატე მას დაეთხოვა, რომ ამოღენა მგზავრობის წინ შეხვედროდა ძმებს და გა-

CORNELII TACITI

HISTORiarUM LIBRI

Liber I

2. Opus adgredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevom. quattuor principes ferro interempti; trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta; prosperae in Oriente, adversae in Occidente res: turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim ommissa, coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus, mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio.

6... Introitus [Galbae] in urbem trucidatis tot milibus inermium militum infaustus omine atque ipsis etiam qui occiderant formidolosus. inducta legio Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito; multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemissosque ad claustra Caspiarum et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata.

⁸ ommissa Lipsius: missa; coortae Lips.: chorte. ¹² homine. ¹⁷ cepti-
¹⁸ audienti.

ნოსთხოვებოდა დედას. მაშინ მისცა მან კორბულონს მძევლად თავისი ასული და გადასცა თხოვნის წერილი ნერონთან.

31. იქიდან წამოსული პაკორუსს მედებთან, ხოლო ძმაზე მზრუნველ ვოლოგეზეს ეკბატანასთან პოულობს. [ვოლოგეზემ] კორბულონს განსაკუთრებული დავალებით გაუგზავნა კაცები, სთხოვა რომ ტირიდატეს არ ეგრძნო თავი ტყვის მდგომარეობაში, ვინმეს არ ჩამოერთვა ნისთვის იარაღი, რომ პრევიციის რომელიმე მფლობელს უარი არ ეთქვა მისი პატივით მიღებაზე და კარები არ დაეკეტათ მისთვის. რომ რომში ისე მიეღოთ, როგორც კონსულებს ღებულობენ. ისეთი პატივით მიგებებოდნენ, როგორც შეეფერებოდა უცხოელი სტუმრის სიამაყეს, ვისთვისაც მხოლოდ გარეგნულ ეფექტს აქვს მნიშვნელობა, და ჩვენთვის კი, იმპერიის ძალას.

ისტორია

წიგნი I

2, 1. ვიწყებ თხზულებას, აღსავსეს უბედური ამბებით, შეზამარწუნებელი ბრძოლებით, შეურიგებელი განხეთქილებებით, როცა თვით მწვინობიანი დროც კი საზარელი იყო. ოთხი ხელმწიფე⁶⁴ მახვილით დაიხოცა; სამი სამოქალაქო, უფრო მეტი საგარეო და მრავალი შერეული ომი მოხდა: წარმატებანი მოვიპოვეთ აღმოსავლეთში და მარცხი განვიცადეთ დასავლეთში: აჯანყდა ილირია; შეირყა გალია; დამორჩილებულ და მყის განთავისუფლებულ იქნა ბრიტანეთი; აღდგნენ ჩვენზე სარმატთა და სვებთა ტომები; დაკიამ სახელი გაითქვა საერთო [ჩვენი და მათი] დამარცხებებით; კინალამ პართელებიც აღიძრნენ საომრად ცრუ-ნერონის ხროკების წყალობით.

6, 2. გალბას შესვლა ქალაქში ამდენი ათასი უიარაღო ჯარისკაცის გაუღეტის შემდგომ ბედითი ნიშანი იყო და თვით მათთვისაც ვინც ჯარისკაცები დახოცა, თავზარდამცემი. რაკი ესპანეთის ლეგიონი ექნა შემოყვანილი და ის ლეგიონიც იქვე რჩებოდა, რომელიც ნერონმა მოჰკრიბა ფლოტში, ქალაქი უჩვეულო ჯარით იყო სავსე. ამათ ერთვოდა გერმანიიდან, ბრიტანეთიდან და ილირიიდან ჩამოყვანილი ბევრი რაზმი, რომლებიც იმავე ნერონმა შეარჩია და კასპიის ბქეებთან გაგზავნა იმ ომისათვის, რომელსაც ალანთა წინააღმდეგ ამზადებდა⁶⁵, მაგრამ ვინდექსის მიერ წამოწყებული ამბოხების ჩასაქრობად გამოიწვია უკან. გადატრიალებისათვის დიდი მიზეზი არსებობდა, ოღონდ

79. Conversis ad civile bellum animis externa sine cura habentur. eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe Moesiam inruperant, ad novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenti. igitur vagos et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. apud Romanos omnia proelio apta: Sarmatae dispersi cupidine praedae aut graves onere sarcinarum et lubrico iterum adempta equorum pernecitate velut vincti caedebantur. namque mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. sed tum umido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque manu regunt, usui, lapsantibus equis etc atafactarum pondere. id principibus et nobillissimo cuique tegimen ferreis lamminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus inpenetrabile. ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum; simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est) comminus fodiebat, donec pauci, qui proelio superfuerant, paludibus abderentur. ibi saevitia hiemis aut volnerum absumpti. postquam id Romae compertum, M. Aponius Moesiam obtinens triumphali statua, Fulvus Aurelius et Iulianus Tettius ac Numisius Lupus, legati legionum, consularibus ornamentis donantur, laeto Othone et gloriam in se trahente, tamquam et ipse felix bello et suis ducibus suisque exercitibus rem publicam auxisset.

Liber III

47. Nec ceterae nationes silebant. subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat.

² Rhoxolani Beroaldus: rholanis. ³ Moesiam inruperant ad Acidalius: ad moesiam inruperant. ²⁰ hiemis aut: Car. Schneider: hic mīa (hiemis et (Nipperdey). ²² Fulvus Borghesi Fulvius.

ერთ რომელიმესკენ კი არ იხრებოდა ჯარისკაცთა კეთილგანწყობილება, არამედ მზად იყო ვინმე გამბედავს მისდგომოდა.

79. ყველას გონება სამოქალაქო ომისაკენ იყო მიპყრობილი და ნაკლებად ფიქრობდნენ გარეშე ომებისაგან მოსალოდნელ საფრთხეზე. ამით გათამამებული როქსოლანების ტომი, სარმატები, რომლებმაც გასულ ზამთარს ორი კოპორტი გაუღიტეს, დიდი იშვით შეიჭრნენ მეზიაში 9 ათასამდე ცხენოსნით. ეს იერიში და თავგაშულობა უფრო ნადავლის მოპოვების სურვილით იყო გამოწვეული, ვიდრე ბრძოლის. ასე უდარდელად, უმიზნოდ მოხეტიალეებს უცაბედად მესამე ლეგიონი დაესხა თავს დამხმარე ძალით⁶⁶. რომაელები მზად იყვნენ ბრძოლისათვის. სარმატები კი მიმოფანტული იყვნენ ნადავლის ძებნაში. ზოგიც საბარგო ტვირთით იყო დამძიმებული, ცხენები ციცაბო კლდეებზე ძლივს მიბობლავდნენ, და ისინი თვითონ თითქოსდა ხელ-ფეხშებორაკილები იყვნენ, ისე ეცემოდნენ მტრის მახვილისაგან. საოცარია, მაგრამ სარმატების სიმამაცე თვით მათზე არ იყო დამოკიდებული. ქვეით ბრძოლაში ისინი მოუქნელნი იყვნენ, მაგრამ მათ 30 კაციან ცხენოსანთა რაზმს ვერაფერს გაუწევდა წინააღმდეგობას. მაგრამ იმ დღეს, ნისლი იდგა, დნებოდა თოვლი და სარმატებს არ შეეძლოთ არც შუბების, არც გრძელი მახვილების გამოყენება, რომლებიც მათ ორივე ხელით უჭირავთ, მათი ცხენები ეცემოდნენ და თვითონაც ჭავშნები ამძიმებდათ. ეს ჭავშნები, რომლებსაც მეთაურები და წარჩინებულები ატარებდნენ, გაკეთებული იყო რკინის ფირფიტებისა და მაგარი ტყავისაგან. ის იერიშის დროს გამოსადეგი იყო, რადგან მასში მტრის იარაღი ვერ აღწევდა. მაგრამ თავდასხმისას ასეთი ჭავშნით წაქცეულებს წამოდგომა აღარ შეეძლოთ. ამასთანავე, მათი ცხენები ფაფუკ და ღრმა თოვლში ფეხობდნენ. რომელი ჯარისკაცები კი, მსუბუქი აბჯრით იყვნენ დაცულნი. ისინი ოროლებითა და შუბებზეთ ესხმოდნენ მტერს თავს და როცა საჭირო ხდებოდა, ხელჩართულ ბრძოლაში მოკლე მახვილებითაც ანადგურებდნენ შეუიარაღებელ სარმატებს (რომლებიც, თავისი ჩვეულებიდან გამომდინარე, არც ფარით იყვნენ დაცული), სანამ ისულ მცირენი, რომლებიც ბრძოლას გადაურჩნენ, ჭაობებში არ დაიმაღნენ, სადაც მათ ზამთარმა და ჭრილობებმა მოუღო ბოლო. როდესაც ამ ცნობამ რომამდე მიღწია, მარკუს აპონიუსი, მეზიის მფლობელი, ტრიუმფალური ქანდაკებით დაჯილდოვდა⁶⁷, ხოლო ფულვიუს ავრელიუსი, იულიანუს ტეტციუსი და ნუმისიუს ლუპუსი — ლეგიონის ელჩები — საკონსულო ნიშნებით⁶⁸. გახარებული ოტონი ამ დრდებას თავის თავს მიაწერდა, თითქოს ბრძოლაში ბედმა გაუღიმა მას და მისი ლაშქრისა და მისი სარდლობის წყალობით რესპუბლიკამ სახელი მოიხვეჭა.

is fuit Anicetus Polemonis libertus, praepotens olim, et postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis impatiens. igitur Vitellii nomine adscitis gentibus, quae Pontum adcolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor Trapezuntem, vetusta fama civitatem a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus inrupit. caesa ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana signa armaque in nostrum modum, desidiâ licentiamque Graecorum retinebant. classi quoque faces intulit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. quin et barbari contemptim vagabantur fabricatis repente navibus: camaras vocant, artis lateribus latam alvom sine vinculo aeris aut ferri conexam; et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum lecti claudantur. sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora et mutabili remigio, quando hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est.

48. Advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus ducemque Viridium Geminum spectatae militiae deligeret. ille inconpositum et praedae cupidine vagum hostem adortus coegit in naves, effectisque raptim Liburnicis adsequitur Anicetum in ostio fluminis Chobi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditoris aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide pactus Aniceti exitium perugas tradidit, belloque servili finis inpositus.

Fragmenta historiarum

7. Orosius VII, 34, 5. Theodosius... maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas..., hoc est Alanos Hunos et Gothos, incunctanter adgressus magnis multisque proeliis vicit.

¹ libertus prepotens libertus. ¹¹⁻¹² navibus (camaras vocant) artis lateribus, lata alvo... conexa Lipsius. [altis lateribus Nipperdey. ¹⁶ appellare. ²¹ Chobi Colerus: cohibi. Sedoci Lazorum.

47. არც სხვა ქრები იყვნენ წყნარად. ანაზღად იარალი აღმართს პონტოში ბარბაროსმა მონამ, რომელიც ოდესმე სამეფო ფლოტიტს მეთაური იყო ის გახლდათ ანიკეტოსი⁶⁹, პოლემონის აზატი, ოდესღაც ფრიად იღვწამოსილი, ხოლო შას შემდეგ რაც პროვინციად იქცა სამეფო, ცვლილებას ვერ ითმენდა. ამიტომ ვეტელიუსის სახელით მიიმხრო ტომები, რომლებიც პონტოსთან* ცხოვრობენ, აგრეთვე ძარცვის იმედით აცთუნა ულატაკესნი, არა მცირე რაზმს ჩაუდგა სათავეში და ანაზღად შეიჭრა ტრაპეზუნტში, ძველთაგანვე სახელგანთქმულ ქალაქში; რომელიც ბერძნებისაგან არის დაარსებული შავი ზღვის უკიდურეს სანაპიროზე. იქ ამოუღიბა კოპორტი, რომელიც ოდესღაც სამეფო დახმარე ჯარი იყო. შემდეგ მათ რომის მოქალაქეობა და ჩვენებური დროშები და იარალი მიანიჭეს, მაგრამ ბერძნების სიზარმაცე და თავნებობა კი შერჩათ. ფლოტსაც ცეცხლი წაუკიდა და აბუჩად აიგდო ცარიელი ზღვა, ვინაიდან რჩეული ლიბურნული ხომალდები და მთელი ჯარი მუტიანუსმა ბიზანტიონს წაიყვანა. ამიტომაც ბარბაროსები თავხედურად დაძრწოდნენ სახელდახელოდ გაკეთებული ნაგებით. [მათ] კამარებს უწოდებენ⁷⁰; [აქვთ] დაბალი გვერდები, განიერი მუცლები; შეკრულნი არიან ბრინჯაოს ანდა რკინის სამაგრების გარეშე და როცა ზღვა დელავს, ტალღების სიმაღლისა-და მიხედვით, ნაგებსაც სიმაღლეს უმატებენ ფიცრებით, ვიდრე [სახლის] სახურავივით არ გადაიხურება. ასე დალივილივებენ ტალღებში; აქვთ რა ორივე მხარეს ერთნაირი ცხვირები და ერთნაირი მოსასმელი ნიჩბები, ისე რომ ორივე ცხვირით თანაბრად და უვნებლად [შეუძლიათ] ნაპირს მიადგნენ.

48. ამ საქმემ იმდენადაც [მიიქცია] ვესპასიანეს ყურადღება, რომ ლეგიონებიდან გამობრძმედილი სათადარიგო ჯარისკაცები და ომში გამოცდილი სარდალი ვირდიუს გემინუსი ამოიჩნია. იგი თავს დაესხა გაბნეულ და ალაფობის წადილით გაფანტულ მტერს და ხომალდებზე შეერეკა; [ჭერმე] მსწრაფლ ააგო ლიბურნული ხომალდები⁷¹ და ანიკეტოსს მდინარე ხობის⁷² შესართავში დაეწია, სადაც იგი უშიშრად იყო სედოხეზების⁷³ მეფის შემწეობით, რომელიც მოკავშირეობაზე ფულითა და საჩუქრებით დაითანხმდა. პირველად მეფე მუქართა და იარალით იცავდა კიდევ [შეფარებულ] მავედრებელს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც დალატისათვის ჯილდო, თუ არადა ომი შესთავაზეს, ბარბაროსების ჩვეულებისამებრ რწმენამერყევი, დათანხმდა ანიკეტოსის დალუპვას და ლტოლვილებიც გასცა. ასე მოელო ბოლო მონათა ომს.

* ე. ი. შავ ზღვასთან

7. თეოდოსიუსი.... სკვითების იმ უამრავ ტომებს, რომლებსაც მთელ ჩვენს წინაპრებს ეწინოდათ, და რომელთაც ალექსანდრე დიდიც, როგორც პომპეუსი და კორნელიუსი მოწმობენ, გაუტრბოდა..., ესე იგი, ალანებს, ჰუნებს და გოთებს, დაუყოვნებლივ დაესხა თავს და ბევრ დიდ ბრძოლაში დაამარცხა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

* გენუს კალპურნიუს პი ზონი—კონსული ძვ. წ. 7 წ., სირიის პროკონსული ახ. წ. 17 წ. გერმანიკუსის მტერი.

1. გ ე რ მ ა ნ ი კ უ ს ი (ძვ. წ. 15 — ახ. წ. 19) — იგულისხმება მხედართმთავარი იულიუს კეისარი გერმანიკუსი — დრუზუს უფროსის ძე, იმპერატორ ტიბერიუსის ძმისწული. გერმანელთა წინააღმდეგ რამდენიმეჯერ წარმატებით ილაშქრა.

2. აქ ტაციტუსი უბრუნდება არმენის ამბებს, რომელიც ამავე წიგნის მე-4 თავშია მოთხრობილი.

3. ვო ნ ი — მეფე ფრაატ IV-ის ძე, მძევლად მიცემული ავგუსტუსისათვის. თვით ფრაატ IV პართიელთა მეფე იყო არშაკიდების გვარისა ძვ. წ. I ს. II ნახევარში.

4. ზ ე ნ ი — პონტოს მეფის პოლემონ I-ის ძე, რომელიც სომხეთის ტახტზე დასვა გერმანიკუსმა და სომხებში არტაქსიას სახელით იყო ცნობილი.

5. ა რ ტ ა ქ ს ა ტ ა ანუ არტაშატი — ე. წ. დიდი არმენიის დედაქალაქი, რომელიც მდ. არაქსის ჩრდილოეთ ნაპირზე მდებარეობდა.

6. აქ იგულისხმება ეგვიპტის ძველი ქალაქი თებე, რომელიც მარკუს სილანუსისა და ლუციუს ნობრიანის კონსულობის დროს, ე. ი. ახ. წ. 19 წელს დაუთვალაოებდა გერმანიკუსს.

7. ეგვიპტის ფარაონის რამზესის (რანზეს II, მეფობდა დაახლ. ძვ. წ. 1307—1240 წწ. იგი აგრეთვე სესოსტრისის სახელითაც არის ცნობილი) ლაშქრობის შესახებ ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთის ქვეყნებში, კერძოდ სკვითიასა და კავკასიაში, მოგვითხრობენ პეროდოტე (II, 103), იუსტინუსი (I, 1, 4) და პლინიუს უფროსი (XXVIII, 52).

8. ბითინიისა და ლიკიის ზღვებში უნდა იგულისხმებოდეს შავი და ზემელაშუა ზღვების ის ნაწილები, რომლებიც სწორედ ბითინიისა და ლიკიის სანაპიროებს ეკვრის.

9. ვო ნ ი სკვითიის მეფის ნათესავად იმ აზრით არის ნახსენები, რომ არშაკიდების დინასტია, რომელსაც იგი ეუთვნენოდა თავის წარმოშობას უკავშირებდა არშაკ I-ს, სკვითების ტომის — დაების — ბელადს.

10. აქედან ჩანს, რომ ვონონის ერთი მკვლელთაგანი მისი გაქცევის ხელისშემწყობთაგანიც ყოფილა და რათა თავისი ბოროტმოქმედება დაეფარა, იმ ტომაც მოუღია ბოლო ლტოლვილი უფლისწულისათვის.

11. ესპანეთის დამორჩილება ახ. წ. 19 წელს იგულისხმება, როცა რომაელებმა ომი დაამთავრეს კანტაბრებისა და ასტურების ტომებთან.

12. აქ იგულისხმება იუბა II, ძე ნუმიდიის მეფე იუბასი, რომელიც ძვ. წ. 46 წელს დაამარცხა იულიუს კეისარმა თავსასთან.

13. იბერიის ნეფთა ასეთ კონტექსტში მოხსენიება სრულიად ეთანხმება სხვა წყაროების, მათ შორის უფრო გვიანი ხანის ექსპანსიონის მცხეთურ წარწერას, რომლის მიხედვითაც იბერია რომის მიმართ მეგობრულ დამოკიდებულებაში მყოფ ქვეყნად ითვლებოდა, რაც გარკვეულ ვალდებულებებსაც აკისრებდა ორივე მხარეს, განსაკუთრებით გარეშე ქვეყნებთან ურთიერთობის საკითხებში.

14. რემეტაკოსი, რესუპორიდის ძე, მეფობდა თრაქიის ნაწილში ახ. წ. 19 წლიდან. ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ანალები II, 62 და III, 38.

15. გაიუს ცესტიუსისა და მარკუს სერვილიუსის კონსულობა უწევს ახ. წ. 35 წ.

16. ა რ ტ ა ბ ა III — პართიელთა მეფე არშაკიდების დინასტიიდან, რომელიც კასპისგადაღმა მხარის დაპყრობაში აღიზარდა და ახ. წ. 16 წ. ზემოხსენებულ ვონონს წაართვა სამეფო ტახტი. ამ პიროვნების შესახებ ლაპარაკია კიდევ ამავე თხზულების წინ ნაწილშიც (II, 3).

17. არტაქსიას სახელით, როგორც ითქვა, ახ. წ. 18—35 წლებში სომხეთში მეფობდა პონტოს მეფის პოლემონის ძე ზენონი, რომელიც სწორედ გერმანიკუსმა დასვა ტახტზე. შდრ. აგრეთვე, სტრაბონი XII, 3, 29.

18. ეს არშაკი მეორეა, არშაკ I-ად მიჩნეული საერთოდ პირველი არშაკიდი, რომელიც ვითომ არტაქსია I-მდე მეფობდა, ისტორიულ პირად არ ითვლება. არშაკი მეორე სომხეთიდან მალევე გააძევა მითრიდატე იბერიელმა, ფარსმან I-ის ძმამ, რის შესახებაც იხილეთ აგრეთვე აქვე, VI, 33.

19. მეფე ფრაატმა აქ აგულისხმება ფრაატ IV, რომელიც ძვ. წ. 37—2 წლებში მეფობდა და რომელმაც რომს გაგზავნა თავისი ოთხი ვაჟიშვილი, მათ შორის აქ მოხსენიებული ფრაატიც (შდრ. აგრეთვე, ანა. II, 1).

20. ტ ი რ დ ა ტ ი — ფრაატ. IV-ის შვილიშვილი, რომელმაც რომელთა ჯარის შეწყობით სცადა ახ. წ. 35 წ. პართიის სამეფოს ხელში ჩაგდება, მაგრამ მარცხი განიცადა. იხ. აქვე, VI, 41.

21. მ ი თ რ ი დ ა ტ ე ი ბ ე რ ი ე ლ ი — ძმა იბერიის ანუ ქართლის მეფე ფარსმან I-ისა. სომხეთის ტახტზე იჯდა ახ. წ. 35—37 და 45—51 წლებში, შუალედი ხანა კი რომის იმპერატორის კარზე იმყოფებოდა. შდრ. აგრეთვე, დიონ კასიოსი, VIII, 26, 3, 4.

22. ეს ლუციუს ვიტელიუსი, იმპერატორ ტიბერიუსის ლეგატი სირიაში, არის მომავალ იმპერატორ ვიტელიუსის მამა, რომელსაც ტაციტუსი ძალიან ცუდ ფერებში ხატავს, როგორც პირმოთენ და საძაგელ პიროვნებას.

23. აქ, რასაკვირველია, იმდენად მკაფიოდ არის აღწერილი ეს გზა, რომ ძალიან მცირე ადგილი რჩება ექვისათვის, რასაც ВДИ-ის კომენტატორი იჩენს (იხ. ხსენებული ჟურნ., 1949, № 3 (29, გვ. 211)). აქ სწორედ დარიალის ხეობაზე უნდა იყოს ლაპარაკი, რომელსაც პლინიუსი „კავკასიის კარს“ (VI, 30), ხოლო პტოლემეოსი (გეოგრაფ., V, 8, 11), „სარმატთა კარს“ უწოდებს. ამასთანავე ნიშანდობლივია, რომ პლინიუსი დასძენს კიდევ, ზოგი მწერალი ამ კარს შეცდომით კასპიის კარს უწოდებსო. თვით ტაციტუსი კი მეორე გასასვლელს, ახლანდელ დარუბანდის მიდამოებში რომ ივარაუდებოდა, ცალკე ასხენებს. ძნელი დასაჯერებელი ჩანს აქ ის გადასასვლელი იგულისხმებოდეს რომელიც, სტრაბონის მიხედვით (XI, 8, 9), ვითომდა დასავლეთ საქართველოდან არმენიაში არსებობდა კასპიის მიდებში.

24. „გასასვლელი ზღვასა და ალბანთა მთის კიდეს შორის“ დარუბანდის გასასვლელს უნდა გულისხმობდეს და პლინიუს უფროსი სწორედ ამას უწოდებს კიდევ კასპიის კარს (VI, 40).

25. არგონავტთა მითის ეს ვერსია, რომლის მიხედვითაც, ვითომ იასონი შემდგომში კვლავ დაბრუნდა კოლხეთის მეფის სამფლობელოში და დაეპატრონა მის საბრძანებელს. სხვადასხვა სახით სხვა მწერლებსაც აქვთ მოთხრობილი. მაგ., სტრაბონს (XI, 4, 8) და

პლინიუს უფროსი (VI, 38), ოღონდ ეს უკანასკნელი იასონისაგან წარმოშობილად თვლის კაკეასიის ალბანელებსაც.

26. კოლხიდაში ფრიქსოსის ორაკულისა და საკურთხეველის შესახებ, სადაც აკრძალული ყოფილა მხსვერპლად ვერძის შეწირვა, აგრეთვე ფრიქსოსის მიერ აგებული ლეკოთის ტაძრის შესახებ მოთხრობილი აქვს სტრაბონს (XI, 2, 17).

27. ეს ამბავი ხდება ახ. წ. 47 წ.

28. მითრიდატეს შესახებ ლაპარაკია აგრეთვე „ანალები-ს“ წინა ნაწილშიაც — VI, 32 და სხვ.

29. როგორც ეტყობა გაიუს კალიგულას მიერ მითრიდატეს ბორკილებში ჩასმა მოთხრობილი უნდა ყოფილიყო ანალების ამ დაკარგულ ნაწილში. ამ ამბავს ეხებიან აგრეთვე დიონ კასიოსი (X, 8) და სენეკა, თავის თხზულებებში — „სულის სიმშვიდისათვის“ (XI, 12).

30. გოტარძი — პართიის მეფის არტაბან III-ის ძე, მმა სხვა არტაბანისა და ვარდანისა, რომელიც ახ. წ. 40—51 წწ. მეფობდა პართიაში.

31. აქ იგულისხმება ქალაქი სელევკია, რომელიც მდ. ტიგრზე მდებარეობდა. ერთ ხანს ითვლებოდა სელევკიდების სატახტო ქალაქად და დაარსებულია სელევკოს ნიკატორის მიერ ძვ. წ. 301. წელს.

32. დემონაკტი მარტო ტაციტუსის ამ ადგილიდან არის ცნობილი, როგორც პართელების მხედართმთავარი არმენიაში.

33. კოტისი — იგულისხმება თრაკიის მეფის კოტისის ძე, რომელსაც იმპერატორმა გაიუს კალიგულამ ჩააბარა მცირე არმენია ახ. წ. 37 წ., დიონ კასიოსი, IX, 12.

34. იგულისხმება იმპერატორი კლავდიუსი.

35. იგულისხმება ახ. წ. 45 წ.

36. ბოსფორის მეფის, მითრიდატე VII-ის ძალაუფლების დაკარგვისა და კოტისის გამეფების შესახებ ამბავი იყო „ანალები“ დაკარგულ ნაწილში. ახ. წ. 49 წლის ამბები კი უფრო წინ, ანალების XI, 15 და შმდ. თავებში არის მოთხრობილი.

37. ავლუს დიდიუს გალუსი, ახ. წ. 40 წ. ყოფილა მიზის „ლევატუს პრო პრეტორე“. მას ჩამოუგდია ტახტიდან მითრიდატე და მის მაგიერ დაუსვა მისი ძმა, კოტისი. იგი წყაროებით ცნობილია, აგრეთვე, როგორც სიცილიისა და აზიის პროკონსული და ბრიტანეთის ლევატო.

38. იგულისხმება ახ. წ. 51 წ.

39. ვოლოგეზი, ანუ ვალარ I, ვონონ II-ის ძე. პართიაში მეფობდა დაახლოებით ახ. წ. 51—77 წლებში. მის შესახებ იხ. აგრეთვე დიონ კასიოსი, XII, 19.

40. რადამისტი — ფარსმან იბერთა მეფის უფროსი ძე. მას მარტო ტაციტუსი ახსენებს. შმდ. აგრეთვე, დიონ კასიოსი, XI, 6, სადაც, იბერიაში მომხდარ იმდროინდელ ამბებზეა კიდევ ლაპარაკი.

41. გორნეა — ციხე-სიმაგრე, რომელსაც თანამედროვე გარნისთან აიგივებენ. იგი მდ. გარნი-ჩაის ხეობაში მდებარეობს და არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აქ რომაული ხანის საინტერესო ნაგებობების ნაშთია მიკვლეული. ჩანს, ბუნებრივი მდებარეობითაც მაგარ ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა.

42. პოლიონს ამ სახელით დიონ კასიოსიც ახსენებს (XI, 6, 6).

43. კასპერიუსი მარტო ტაციტუსის თხზულებიდან არის ცნობილი ისტორიაში.

44. უმიდიუს დურმიუს კვადრატუსი რომის იმპერატორის ლევატად ყოფილა სირიაში დაახლოებით ახ. წ. 51 წლიდან 60 წლამდე.

45. ხელშეკრულებათა დადების დროს სისხლის გამოშვებისა და ხელშეკრულების

დამდებ მხარეთა წარმომადგენლების მიერ მათი შერევის ადათის შესახებ პერიოდტეც ლაპარაკობს, (IV, 70) ოლონდ სკეიტებთან კავშირში.

46. ეს ტირიდატი მხოლოდ 66 წელს იქნა დამტკიცებული არმენის ტახტზე ნერონის დროს. შდრ. აგრეთვე, დიონ კასიოსი, XIII, 5, 2.

47. ამ წიგნში მოცემულია 54—58 წლების ამბები.

48. 49 წელს ნერონის აღმზრდელად დაინიშნა სენეკა, რომელიც დაბრუნდა მაშინ გადასახლებიდან.

49. აქ — ღმერთების კეთილგანწყობა იმპერატორის, როგორც მხედართმთავრის მიმართ.

50. ე. ი. მომდევნო, 55 წლის კონსულების პერიოდზე.

51. მითრიდატე ეპატორთან III ომის დროს (ძვ. წ. 74—65 წწ-ში).

52. XII ლეგიონი, რომელიც ადრე სირიაში იყო, შემდეგ მონაწილეობდა ბრიტანეთის ექსპედიციაში, ხოლო ბოლოს მდ. რაჰნის ნაპირებზე იყო დაბანაკებული.

53. რადამისტის მოკვლევენება, როგორც ჩანს, რომელიც სარდლის, კორბულონის მიერ პართელებზე გალაშქრებაზე ადრე, ე. ი. ახ. წ. 58 წ-ზე უწინ უნდა მომხარყო.

54. ამის შესახებ იხ. XIII წიგნის მეცხრე თავი.

55. 23—26 თავებში მოთხრობილია 59—60 წლების ამბავი.

56. ძმათა შორის მტრობა — გულისხმობს უზენაესი ხელისუფლებისათვის ბრძოლას ერთი ოჯახის ფარგლებში, რაც განსაკუთრებით, ხშირი და მწვავე იყო საერთოდ აღმოსავლეთის (და კერძოდ პართიის) ქვეყნებში პოლიტიკის გამო.

57. იმპერატორი, იგივე პრინცესი. იმპერატორი კალიგულას დროიდან უზენაესი მხედართმთავრობა ფორმალურად ეკუთვნოდა პრინცესს, ის იყო ჯილდოს გამლბედი, იმისდა მიუხედავად თუ გამარჯვება ომის რომელ უბანზე ხდებოდა. მანამდე კი ჯილდოს საკუთრივ იმ ლაშქრის მხედართმთავარი იძლეოდა, რომლის მონაწილეც ჩაიდენდა გარკვეულ გმობას.

58. ლუკულუსი, ლუციუს ლიცინიუსი; მან 69 და 68 წწ-ში გაიმარჯვა არმენის მეფეზე, ტიგრანე II-ზე; გენუს პომპეიუსმა 66 წელს ტიგრანე II დაუმორჩილა რომს.

59. კორბულონი ამის შესახებ ლაპარაკობდა წერილებში, სადაც აღწერილი იყო, პართელთა წინააღმდეგ ლაშქრობები 55—63 წწ-ისა; ეს წერილები ჩვენამდე არაა მოღწეული, მაგრამ არაერთგზის არის გამოყენებული პლინიუსის „ბუნების ისტორიაში“ (II, 70, 180; V, 24, 83; VI, 8, 23).

60. რომაელები რომელიმე სახელმწიფოს რომ დაიპყრობდნენ, მისი ტერიტორიის $\frac{3}{4}$ -ს თვითონ ეპატრონებოდნენ, ხოლო $\frac{1}{4}$ -ს უტოვებდნენ რომელიმე ადგილობრივ ხელისუფალს, ჩვეულებრივ ყოფილ მეფეს. ამ მეფეებს ეწოდებოდათ ტეტრარქები (ანუ მეთხედმთავრები).

61. გენუს პომპეუსს ძვ. წ. 67 წელს გაბინიუსის კანონის თანახმად მიეცა სრულიად შეუზღუდავი უფლებები მეკობრეებთან ბრძოლისათვის.

62. ლუკულუსმა ეს გზა განვლო ძვ. წ. 69 წ.

63. ავგუსტალი — ადგილი, სადაც აუსპიციები (ფრინველებზე მკითხაობა) ხდებოდა, ლაშქრობის დროს ავგუსტალი სრულდებოდა ცალკე კარავში, რომელიც მხედართმთავრის კარვის გვერდით იდგა.

64. ოთხ ხელმწიფეში რომის ოთხი იმპერატორი იგულისხმება — ვალბა, ოტონი, ვიტელიუსი და დომიტიანუსი.

65. ნერონის ეს განზრახვა ახ. წ. 68 წელს უნდა ეკუთვნოდეს. კავკასიის ალბანებზე გამოლაშქრებასთან ერთად მას, შესაძლოა, იბერიის დალაშქრაც ჰქონდა მიზნად, მაგრამ ნაადრევმა სიკვდილმა მოუსწრო.

66. ესაა მესამე, გაღებისაგან შემდგარი ლეგიონი, რომელიც 68 წელს გამოიძახეს იტალიაში და მეზიაზე გავლისას შეებრძოლა სარმატებს.

67. იმპერატორთა ხანაში ბრწყინვალე გამარჯვების მოპოვებულ მხედართმთავრებს ტრიუმფს კი არ უმართავდნენ, არამედ ანიჭებდნენ ტრიუმფის აღსანიშნავად მაგალითად იმას რომ დგამდნენ მის ქანდაკებას, სადაც ის დაფნის გვირგვინით იყო შემკობილი და ტრიუმფატორის ტანისამოსით მორთული.

ამ დროს ტრიუმფი იმართებოდა მხოლოდ იმპერატორთა პატივსაცემად.

68. ფულვიუს ავრელიუსი იყო III ლეგიონის ლეგატი, იულიანუს ტეტციუსი — VII ლეგიონის მხედართმთავარი, ნუმისიუს ლუპუსი — VIII ლეგიონის მხედართმთავარი. საკონსულო ნიშნები გულისხმობდა — ტოგას ფართო ძოწეული ზოლით კიდეზე და კურულის სავარბელს.

69. ა ნ ი კ ე ტ ი ს აჯანყების შესახებ ვრცელი ნაშრომი აქვს ა. ი. ბოლტუნოვას — Восстание Аникета, ВДИ, 1934, № 2, стр. 59. აგრეთვე ს. ჯანაშიას, რომელსაც ეს ამბავი რომაელთა წინააღმდეგ ქართველ ტომთა აჯანყების ერთ პირველ შემთხვევად მიაჩნია და რასაც ის ქართულ მაშინდელ სინამდვილეს უკავშირებს.

70. კ ა მ ა რ ე ბ ი ს შესახებ სტრაბონიც ლაპარაკობს (XI, 2, 12), როგორც შავი-ზღვისპირეთის მცხოვრები ავაზაკი ტომის აქეების კუთვნილ ნაევებზე. ზოგი შველევარი თვლის, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ტომების კაპარიტების სახელით მონათვლა დიონისიოს პერიეგეტის მიერ (იხ. მისი თხზულების 721 სტრ.) სწორედ ამ ნაევების სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

71. ლ ი ბ უ რ ნ ი უ ლ ი ხომალდები ლიბურნების, ილირიის სანაპიროს მცხოვრებლების, კუთვნილება იყო — მსუბუქ სანიჩზე ნაევებს წარმოადგენდნენ.

72. ხობოსის ლოკალიზაციის საკითხში საკმაოდ დიდი კამათი იყო ერთ ხანს. ჩვეულებრივ მას ახლანდელ მდინარე ხობთან აიგივებდნენ. იხ. აგრეთვე, ВДИ, 1933, № 2, გვ. 315.

73. ს ე დ ო ხ ე ე ბ ი ტაციტუსის გარდა სხვას არავის აქვს ნახსენები. კონსტანტორებს სჯენისა ან სვანკოლხების ტომების ნაწილად მიაჩნათ. უფრო საფიქრებელია, რომ აქ ტაციტუსის ტექსტი ძალიან დამახინჯებულია და ეს სიტყვა ლაზების რომელიღაცა შტოს შეიძლება გულისხმობდეს. იხ. ლათინური ტექსტის შესაბამისი ადგილის ვარაუდები.

- აბდავეზესი 59, 61
 აბლუსი 53
 აბოცი 13
 აბსაროსი, მდინარე და ცხე-სიმაგრე 31
 აბსაროსი, მდინარე 32, 36
 აბსილების ტომი 32
 აბსირტი 21, 23
 „ავრიკოლა“ 7, 8
 აგრიპა 81
 ადიამენები 99, 101
 ადიამენელი მონობაზუსი 113
 აეტი 23, 39
 ავეურალი 123
 ავეუსტუსი 19, 49, 50
 აზია 7, 24, 99
 აზიის მთავრეხილები 30
 აზოვის ზღვა 29
 ათენელები 49
 აიგილუოსი 23
 აიეტი 57
 აკამპსეონი მდინარე 31
 აკე ანუ აკი (მეფე) 40
 ალანები 130
 ალაზანი, მდინარე 36
 ალბანელები 12, 13, 14, 16, 23; 38, 41, 53, 55, 57, 71, 93
 ალბანთა მთა 55
 ალბანთა ტომები 36
 ალბანია 24, 29
 ალბანუსი 38
 ალბის მთიდან 23
 ალექსანდრე 23, 53
 ალექსანდრე დიდი 130
 „ალექსანდრე დიდის თავგადასავალი“ 27
 ალექსანდრე მაკედონელი 23, 27, 80
 ალექსანდრია 40
 ალექსანდრიელი გეოგრაფები 30
 ამაზონები 23, 24, 27, 30
 ამაზონთა ტომები 37
 ამაზონელები 23
 ამპრეეტები 31
 „ანალები“ 8
 ანთემუნტა, მდინარე 34
 ანიკეტი 9, 18, 19
 ანიკეტის აჯანყება 18
 ანიკეტოსი 129
 ანიუს ვინიციანუს 123
 ანტიოქუსი 81, 87, 99
 ანტონიუსი 49
 აორსები 65
 აორსების ტომი 65, 69
 აპოლონი 24
 აპოლონიოს როდოსელი 20, 29
 არაქსი მდ. 17, 34, 42, 79, 91
 არგონავტები 14, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 40, 41, 42
 „არგონავტიკა“ 20
 არიელები 63
 არისტობულოსი 81, 99
 არიუს ვარუსი 83
 არმაზი 36
 არმაზის ციხე 36
 არმენიის კარი 30
 არმენია 23, 29, 31, 49, 50, 53, 55, 61, 63, 71, 77, 79, 81, 83, 87, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 115, 117, 119
 არმენიელები 121
 არმენიელთა ქვეყანა 111
 არმენიის სამფლობელო 99
 არმენოხალიბები 31, 36
 არმოზიკი 36
 არპაგი 21
 არსაკიდები 63, 83, 99, 113, 123
 არსამოზატა 109
 არსანია მდ. 115.
 არტაბანი 13, 14, 53, 55, 59, 61
 არტაგი 21
 არტაქსატა 13, 17, 55, 77, 79, 91, 93, 95
 არტაქსია 11, 49
 არტაქსისი 53
 არქელაუსი 99
 არშაკი 53, 55
 არშაკიდები 14, 53, 57
 ასურეთი 15
 ასტელფოსი, მდინარე 32

აფრიკა 50
აფხაზეთი 34
აქაელები 21, 24, 25, 34
აქაელთა ტომები 87
აქემენე 67
აქემენთა ველები 41
აქვილა 65, 71

ბათისი, მდინარე 31
ბარბაროსები 21
ბაქტრია 39
ბაქტრია, მდინარე 39
ბაქტრიელები 23, 35
ბაქტრიის ველი 61
ბელგია 7
ბერნი 41
ბეროალდუსი 45
ბერძენი 15, 18, 21, 29, 30, 129
ბერძულ-რომაული 22
ბერძული 10, 18, 21, 25, 34
ბესირები 31
ბიზანტიონი 19, 129
ბითონიის ზღვა 50
ბიჭვინთა 34
ბორისტენი 26
ბოსფორი 12, 22, 23
ბოსფორელები 65
ბრიტანეთი 8, 125
„ბუნების ისტორია“ 7
ბუბრუსი 79
ბუქსეზები 31

„მაიუსი“ 7
გაიუს ველიუს პატერკლუსი 24
გაიუს კალიგულა 14, 25
გაიუს კასიუსი 95
გაიუს კეისარი 55, 61
გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი 27
გაიუს ცესტიუსი 53, 119
გალატელები 105
გალატია 85
გალბა 8, 125
გალები 50
გალია 50, 125
გეორგები 37
გეორგიელები 37

გერმანელები 8, 50
გერმანია 85, 125
„გერმანია“ 8, 10
გერმანიკუსი 49, 53.
გეტები 12
გეტური 21
გლაფკოსი 32.
გნეიუს ლენტულუსი 12.
გნეიუს პომპეუსი 79
გნეუს პიზონი 49.
გოდლი 45
გოთები 130
გორნეასის (ახლანდელი გარნისის) ციხე
16, 71
გოტარზი 61, 63, 65.
გრონოვიუსი 45
გუსდინთა მთები 37

დაკია 125
ღალმაცია 29
ღანდარიდების მეფე 65
ღანდარიკი 65
ღანუციუსი 53
ღარიალის გზა 13
ღარიალის გასასვლელი 26, 36, 37
ღარუბანდი 13
ღარუბანდის გასასვლელი 36.
ღაჰები 61, 63
დემონაქტი, სარდალი 63
„დიპლომატიკა ორატორთა შესახებ“ 8, 10
დიდიუსი 65
დიონ კასიოსი 14, 43
დიოსკურია (კოლხების ქალაქი) 34, 41
დომიციანუსი 7, 8
დომიციუს კორბულონი 81
დონი, მდინარე 34
დრეგერი 45
დუნაი 22, 29

მა 83
მა ქალაქი 32, 81
მეგობრე 50, 119
მეგობრული წარწერები 40
მეგალიოსი 21
მეგანეოსი 23
მენონე 65, 67, 69
მეტრათი 34

- ევფრათი მდ. 12, 50, 53, 59, 81, 97,
 103, 107, 111, 117, 121
 ევქსინი 34
 ევქსინოს პონტოსი 24
 ეთიოპია 50
 ეკატანა 125
 ელინისტური 21, 22
 ემოდოსი 30
 ერინდე მდ. 63
 ესპანეთი 50
 ესპანეთის ლეგიონი 125
 „ეტეელი პერკულესი“ 26
 მახაკე 118
 ვალები 37
 ვარდანი 61, 63, 65, 81
 ვარონი 38
 ვატეიანი 10
 ვეზუვი 27
 ვენეცია 45
 ვერულანუსი 97
 ვერულანუს სევერუსი 101
 ვესპასიანე 19, 129
 ვესპასიანუსი 7
 ვესტფალია 10
 ვეტელიუსი 129
 ვეტციუს ბოლანუსი 101
 ვიბიუს მარსუსი 63
 ვიბიუს ფრონტონი 50
 ვინდელინუს დე სპირა 45
 ვინდექსი 125
 ვიპსანიუს აგრიპას რუკა 28
 ვირდიუს გემინუსი 19, 129
 ვიტელიუსი 14, 18, 59
 ვოლანდუმი 89
 ვოლგა, მდინარე 37
 ვოლოგეზე 14, 17, 18
 უოლები ხელმწიფე 71, 77, 81, 83, 87,
 97, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 115,
 117, 121, 125
 ვოლფი 45
 ვონონი, მეფე 12, 49, 50, 53
 შასიეს მხარე 86
 თებე 49
 თეთრი სირიელები 27
 თეოდოსიუსი 130
 თეოდორასტი 26
 თერმოდონტი 23, 24, 31.
 თერზოსი, მდინარე 32
 თესალია 14
 თესალიელები 57
 „თიესტე“ 26
 თრაკია 12, 21, 53
 თრიარეს მხერე 36
 ზენობია 15, 17, 79
 ზენონი 11, 49
 ზოპირიონი 23
 ზორბინე 67
 იაზონი 20, 23, 38
 იაზონიონი, მდინარე 31
 იასონი 57
 იბერები 14, 50, 57, 59, 61, 71, 73, 77,
 95
 იბერთა ტომები 36
 იბერია 9, 13, 14, 24, 25, 26, 29, 31,
 37, 38, 71, 79
 იბერები, იბერიელები 11, 12, 14, 15, 55,
 57, 63
 „იბისი“ 20, 21
 ილირია 29, 119, 125
 იმასი 33
 ინდოეთის გზა 38
 ინდოეთის კავკასიონი 30
 ინსტიეუსი 83
 ინსტიეუს კაპიტონი 89
 იონიური 84
 ისისი, მდინარე 31
 ისტროსი 29
 იტალია 10, 23, 50
 იტალიელი სამნიტები 113
 იუბა, მეფე 50
 იულიანუს ტეტციუსი 127
 იულიუს აქვილა—რომაელი მხედარი 65
 იულიუს გნეუსი 7
 იულიუს კესარი 40
 იულიუს პელიგნუსი — კაპადოკიის პრო-
 კურატორი 77
 იუნიუს ცილონე — პონტოს პროკურა-
 ტორი 69
 იუსტინიუსი 23
 პაბალკა, ქალაქი 36
 კავდინის ხევი 113

კავკასია 9, 22, 24, 29
კავკასიის კარი 36
კავკასიის მთები 38
კავკასიონი 20, 23, 30, 31, 32, 34, 37
კავკასიონის კლდეები 26, 27
კავკასიონის მთები 26, 27
კავკასიონის ქედი 34
კავკასიური ენები 54
კალაგიუს საბინუსი 107
„კალენდარი“ 20
კალიმაქე 29
კამბალი 30
კამბისი 38
კაპადოკია 23, 24, 29, 81, 85, 105, 111, 117
კაპადოკიელები 50, 99, 105
კარაქსი ანუ კოლორი. მდინარე 34
კარაქსთა ტომი 34
კარაქსთა მთები 38
კარმანიელები 59
კასპერიუსი, ცენტურიონი 16, 73, 103
კასპია 13, 55
კასპიის ბჟე 125
კასპიის ზღვა 23, 27, 29 34, 38
კასპიის კარი 30, 36, 37, 38, 41
კასპიის კლდეები 26
კასპიის მთები 30
კასპიის ურდული 41
კასტორი 34
კატიორა ქალაქი 31
კახეთი 38
კეგრიტიკი 32
კენები 31
კერავენის მთები 30, 31, 36
კერასუნტი, ქალაქი 31
კერკეტები 27, 34
კესტერმანი, ერიკ 44, 45
კეფალოტომები 34
კვადრატუსი 75
კვინტუს კურციუს რუფუსი 27
კიანეოსი, მდინარე ფაზისის შენაკადი 32
კიგნოსი ქალაქი 32, 33
კილიკია 12, 30, 50, 53, 81
კილიკიის კარი 30

კიმერიელები 37
კინდარიდა, ქალაქი 32
კირეკუმი, ქალაქი 32, 33
კირკიოსი 30
კიროსი 53
კიროსი, სპარსეთის მეფე 41
კიროსი (მტკვარი) 38, 39
კისიანტები 37
კლავდიუსი 9, 55, 61, 69, 77, 79
კლავდიუსი იმპერატორი 14
კლიფორდ მური 44
კოლები 22
კოლიკა 34
კოლხები 23, 24, 29, 40, 57
კოლხების ქალაქი 34
კოლხეთი 13, 18, 22, 40
კოლხთა ტომები 31, 33
კოლხიდა 23
კოლხიდის უდაბნოები 36
კოლხინიუმი 29
კოლხური 29
კომაგენი 111
კონსტანტინე პორფიროგენეტი 16
კორაქსიოსი 30
კორაქსები 30, 34
კორაქსთა ტომი 29
კორბულონი 11, 38 83, 85, 87, 89, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 115, 117, 119, 121, 123, 125
კორდულა, ნავსადგური 31
კორნელიუსი 130
კორნელიუს ფლავუსი 89
კოტისი, მეფე 53, 63, 65, 67
კრავოსი 30
კრეზოსი 41
კუმანია, ციხე-სიმაგრე 37
კუმუხურ-ლეკური 34
ლაზები 31, 32
ლათინური 9, 21
ლაკედემონელები 41
ლაკედემონელი ჰენიოხები 41
ლაოდიკეა 99
ლათინური ვ. აკად 11, 12
ლეგარდის ციხე-სიმაგრე 97
ლევ X 10
ლევსკოსირები 27

ლიახვი, მდინარე 36
ლიბია 50
ლიბურნია 19
ლიბურნული ხომალდები 129
ლიდიის მეფე 41
ლივიოპოლისი 31
ლიკიის ზღვა 50
ლიპსიუსი 45
ლობი 44
ლუენიუსი 41, 43
ლუკულუსი 83, 113, 121
ლუციუს ანეუს სენეკა 25
ლუციუს ვიტელიუსი 55

მავრები 53
მაკედონელი 22, 29, 53
მაკეონები 36
მაკროკეფალები 31
მაკრონები 36, 39
მანანდიანი ი. აკად. 13
მარლები 11, 34, 95
მარტის ცელსუსი 119
მარკუს ანეუს ლუკანუსი 40
მარკუს აპონიუსი — მეზიის მფლო-
ბელი 127
მარკუს იუმბიანუს იუსტინუსი 22
მარკუს მანილიუსი 24
მარკუს სერვილიუსი 53
მარსი 81
მასინები 31
მატიუმი, ქალაქი 31
მახორონები 31, 36
მედლა 20, 21, 23, 25, 57
„მედვია“ — ტრაგედია 26
მედები (პართები) 14. 101
მედების მიწა-წყალი 97
მედიელები 93
მეზია 53, 127
მეზიელების ქვეყანა 105
მელანთიონი მდინარე 31
მელანხლენები 34, 36
მელიტენე 121
მეოტიდისი 34
მესოპოტამია 14, 59, 61
„მეტამორფოზები“ 20
მეპერდატე 65
მიდია 24, 36, 49

მიდიელები 50, 57
მიზენუმი 50
მითრიდატი 12, 14, 22, 33, 24, 25, 49,
61, 63, 65, 67, 71, 73, 75
მითრიდატე ვეპატორი 22, 23, 39, 49
მითრიდატე იბერიელი 13
მითრიდატე ბოსფორელი 65
მილეტი 25
მიპრდატი 15
მოგრუსი, მდინარე 31
მოდესტოვი ვ. ი. პროფ. 13
მონაბაზუსი 101
მონეზე 101, 103
მონტეპესულანი 41
მოსინები ანუ მოსინიკები 27, 31
მოსხები 30, 32, 33, 41, 37
მოსხთა ტომი 18
მოსხების მიწები 36
მტკვარი 38
მტკვარი, მდინარე 34
მტკვარის შესართავი 29
მუციანუსი 19, 29
მციერე აზია 31
მცხეთა — არშაზი 44

ნერონი 8, 9, 11, 18, 38, 40, 81, 83, 93,
99, 115, 119, 123, 125
ნიზიბი 103
ნიკეფორიუსი 103
ნილოსი 26
ნიპერდეი 45
ნიფატი 30
ნიუმანცია 113
ნიმიდიელთა 24
ნიმისიუს ლუპუსი 127

ოვიდიუსი 19, 20, 21, 22, 43
ოკაზანი, მდინარე 36
ოლიკინიუმი, ქალაქი 29
ორევი 30
ორიკუმი, ქალაქი 29
ორნოსპადესი 61
ორიანდი 30
ორიდი 13, 14, 55, 57
ორიზიუსი 130
ოტონი 127
ოქსი 39

ოქტავიანუს ავგუსტუსი 8, 9
ოქტავიანუს კეისარზ 79

პაკორუსი 101, 125

პაკორუსი — ვოლგეზის ძმა 113

პანონია 53, 119

პანონიელი 109

პართები 53, 55, 61, 63, 77, 113, 115,
117, 121, 123, 125

პართელები 12, 13, 15, 18, 23, 38, 41,
49, 50, 57, 63, 65, 71, 79, 83, 87,
97, 99, 101, 107, 103, 107, 109

პართია 9, 11, 13, 17, 36, 43

პარიადი ანუ პარიადრი 33

პარიპედროსის მთა 36

პაროპანისი 30

პატერკულუსი (ისტორიკოსი) 43

პაფლაგონია 22, 23

პაქციუსი 85, 87, 111

პაქციუს ორფიტუსი 85

პენიუსი 21

პენიუსი მდინარე და ქალაქი 32

პეტრე იბერი 15

პეტუსი 107, 105, 109, 111, 113, 115,
117, 119, 121

პიგროსი, ქალაქი 32

პიკსიესი, მდინარე 31

პირამოსი, მდინარე 50

პიტიუნტი (ე. ი. ბიჭვინთა) 34

პლინიუსი 29, 33, 34, 36, 39

პლინიუს მცირე 7, 8

პლინიუს უფროსი 7, 25, 27, 36, 39, 43,
50, 29

პოლემონი 11, 18, 42, 99, 129

პოლემონიონი 31

პოლიონი 73

პოლუქსი 34

პომპეუმი 28

პომპეუსი 24, 38, 40, 41, 83, 113, 119,
130

პომპეიუს ტროგუსი 22, 24, 43

პომპონიუს მელა 28, 31, 33, 37

პონტო 11, 18, 26, 49, 105, 109, 119,
129

პონტოსელნი 24

პონტოს ზღვა 89

პონტოსი 20—25, 29, 31, 37, 39

„პონტოსიდან გამოგზავნილი წერილე-
ბი“ 21, 22

პრენომენი 7

პრომეთეუსი 20, 25, 26, 42

პტოლემეოსი 28, 31, 36, 37, 38

პუბლიუსი 7

პუნიური ცვილი 39

რადამისტი 11, 15, 18, 25, 71, 77, 87

რამზესი 50

რავენა 50

რეკემსი 3. 34

რემეტალკოსი 53

რემიუსი 50

რესკუპორიდი 12

რიონი, მდინარე 33

რიონის შესართავი 29

როანია 32

„როლამი“ 15

რომაელები 12, 14, 23, 24, 43, 49, 50,
53, 59, 65, 67, 83, 87, 91, 93, 99,
101, 103, 105, 119, 127

რომაელი 7, 9, 11, 19, 27, 95, 97, 99,
119, 123

რომაელი ხალხი 83

რომაული 29, 33, 55, 59

რომი 9, 11, 12, 13, 17, 18, 22, 41,
43, 45, 49, 53, 69, 99, 105, 113, 113,
117, 125, 129

როქსოლანების ტომი 127

სავლაკი, მეფე 39

საკასანები, 36

სალტიები 33

სალტიების ტომი ანუ ფთიროფაგები 32

სამეგრელო 19

სანები (ყოფილი მარკონები) 32, 39

სანიეები (ტომი) 19, 21

სანიეების ტომი 32

სან-ჰენიოხთა ტომი 31

სარმატები 13, 26, 36, 38, 41, 55, 57,
125, 127

სარმატი-სირმატები 34

სარმატული 21

სარპედონი 30

საურმაგი 21

საქართველო 11, 12, 17, 19, 21, 42
სებასტოპოლისი, ციხე-სიმაგრე 32, 33, 34
სელოხეზები 19, 129
„სეველიანი სიმღერები“ 20, 21, 22
სელევიკია 61, 63
სელევიკიელები 61
სენეკა 14, 26, 40, 43, 79
სერები 34
სერბები 37
სვანები 32, 37
სვანების ტომი 39
სვანკოლხები, ტომი 19
სვებთა ტომები 125
სიდენი, მდინარე 31, 32
სიდონები 22, 31
სიდონიუს აპოლინარი 7
სინაქსისი 53, 59, 61
სინღე მღ. 63
სინოპი ანუ სინოპე („წყლის-პირი“) 34
სირაკეები 65
სირაკების მეფე ბორსინე 65
სირია 12, 17, 50, 53, 61, 77, 81, 83, 99, 103, 105, 109, 111, 117, 119.
სირიელები 50
სკებტუქოსები 55
სკვითები 12, 22, 23, 27, 30, 37, 38, 39, 50, 130
სკვითეთი 25
სკვითთა 59
სკვითოფილური 23
სკვით-სარმატნი 12
სკვითური 21, 24
სოზა, ქალაქი 65
სომხეთი 9, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 23, 30, 32, 33, 38, 55
სომხური წესრიგი 40
სოფენეს ოლქი 81
სოჰა-გაგრა 34
სოხუმი 33
სოჰემუსი 81
სპარსელები 50, 53
სპარტა 41
სპუნერი 45
სტაბია 28
სტრაბონი 20, 23, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39

სუავეები 37
სუსიუმი, მდინარე 32
თავრანტების ქვეყანა 97
თავრები 67
თავრის მთები 107
თავრის ქედი 109
თავროსის მთა 30, 77
თავროსის მთები 27
თანაისი 27, 34, 67
თარქვინიუს კრესცენტი 114
ტაციტუს კორნელიუსი 7
ტაციტუსი 19, 37, 46
ტელესტრია 23, 27
ტიბარენები 22, 31
ტიბერიუსი 9, 13, 24, 53, 55
ტიბერიუს ალექსანდრე 123
ტიბერიუს დალმატი 61
ტიბერიუს იმპერატორი 12
ტიგრანოკერტა 17, 77, 95, 97, 103, 105, 107
ტიგრანოკერტა 17, 77, 95, 97, 103, 105, 107
ტიგრი მღ. 61
ტიმოთენესი (ალექსანდრიელი გეოგრაფი III ს. ძვ. წ.) 34
ტინდარიდა 33
ტირიდატე 83, 87, 89, 91, 93, 97, 99, 101, 113, 117, 119, 121, 123, 125
ტირიდატი 17, 18, 55, 59, 61, 77, 79
ტიტუსი 7
ტიტუს ლივიუსი 9, 22
ტიონერი 44
ტომი 20
ტრაპეზუნდი 18, 89
ტრაპეზუნტი, ქალაქი 31, 129
ტრაპიზონი 32
ტრიპოლისი მდინარე და ციხე-სიმაგრე 31
ტროგუსი 22, 23
უღები 38
უმილიუსი 83, 99
უმილიუს კვადრატუსი 17, 73
უსპე, ქალაქი 65
უსპელები 67
ზავტონი 21
ფაზისი 20, 21, 23, 25, 33, 42

ფაზისი, ქალაქი (პონტოს შესართავთან)
32

ფაზისი მდინარე 27, 31, 32, 39, 40

ფაზისის ქალები 24

ფარსმანე 87, 99

ფარნაკე, ქალაქი 31

ფარნაკი 24

„ფარსალია“ პოემა 40

ფარსმან მეფე 13, 25

ფარსმანი 11, 14, 55, 37, 61, 73, 75,

77

ფარსმანი იბერთა მეფე 71

ფები 24

ფთიროფავეები 32, 33

„ფილიპეს ისტორია“ 22

ფილოკალია 31

ფიშერი 45

ფოთი 33

ფოცხოვი, მდინარე 36

ფრაატი 5, 61, 65

ფრაატი ფრაატის ძე 53

ფრიქსი ფრიქსოსი 20, 57

ფულვიუს ავრელიუსი 127

ფუნისულანუს ვეტონიანუსი 107

ძართველი ტომები 9, 12, 17, 20, 31, 32,
39, 42, 81, 82

ძართველნი 37

ძართული ტომები 25, 41

ძრისოროსი, მდინარე 32

ქსენოფონტის ანაბაზისი 39

ქურთები 11

ქვადრატუსი 83

ქვადრატუს უმილუსი 81

ყვირილა, მდინარე 33

შავი ზღვა 9, 12, 18, 19, 21, 25, 27,
31, 33

შავი ზღვისპირეთი 19, 20, 28

შავი მდინარე 31

ჩრდილო კაპადოკიის მცხოვრებნი 27

ცეზენიუს პეტუსი 105

ცელუს პოლიონი -- პრეფექტი 16,
73

ცილონე 71

ციცერონი 8

წითელი ზღვა 97

წინა აზია 43

ხალბეები 27, 31, 32:

ხარიენტი 32

ხარკო 40

ხოატრი 30

ხოზი, მდინარე 129

ხოზოსი, მდინარე 19, 32

ჯავახიშვილი ივ. აკად. 15, 84

ჯანაშია ს. 19

ჯიოვანი მედიჩი 10

ჯონ ჯექსონი 44

პალისი 21, 41

პალმი 45

პალმ-ანდრეზენი 44

პელა. 20

პელვიდიოს პრისკუსი 77

პენიოხები 12, 21, 24, 25, 31, 40, 50

პენიოხთა მთები ანუ კარაქსთა მთები 34

პენიოხთა ტომი 34

პენიოხების ტომები 32, 33, 37

პერაკლე 23

პერაკლეონი, მდინარე და კონცხი 31

პერაკლეონი ქალაქი 34

პერელსი 45

პერკულანუმი 28.

პერკულესი 26

პერმასტუსი, ქალაქი 36, 37

პეროლოტე 22, 33, 34

„პეროიდები“ 20

პიმალაი 23, 27, 30

პინდლუქში 23, 27, 30

პიპანისი 21

პიპოსი, მდინარე, ფაზისის შენაკადი 32

პიპსიპილე 20

პირკანები 61, 97, 99, 101.

პირკანია 27, 36, 63, 87

პირკანიის მთები 30

პირკანიის ზღვა 34

პორკანიელები 59

პუნები 130

1. შესავალი ნაკვეთი	7
2. ლათინური ტექსტი და ქართული თარგმანი	47
3. შენიშვნები	131
4. საძიებლები	136

Сведения Тацита о Грузии

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბ ა თ ი ა შ ვ ი ლ ი
ტექრედაქტორი ნ. ბ ო კ ე რ ი ა
კორექტორი ც. ქ ი ტ ი ა შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 11.5.72; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12.7.1973;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 9,25;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6,07

შე 01085; ტირაჟი 1200; შეკვეთა № 1384

ფასი 55 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 380060, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19